

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»

№1(79), 2025

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№1(79), 2025

Бас редактор:
Б.А. ТАЙТОРИНА – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:
Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Ғылыми редактор
Балгимбекова Г.У. – PhD, профессор,
Академик Е.А.Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті

Жауапты хатшы:
Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ.проф.

Техникалық хатшы:
Қ.Тұрлыханқызы – PhD

Редакциялық алқа мүшелері:
Бурибаев Е.А. – з.ғ.д., профессор, I.
Жансүгіров атындағы Жетісу
университетінің ректоры (Қазақстан)
Сабикенов С.Н. – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі,
проф. (Қазақстан)

Цепелев В.Ф. – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы
профессоры (Ресей)
Муратова Н.Г. – з.ғ.д., профессор, Казан
мемлекеттік университетінің Қылмыстық
іс жүргізу кафедрасының меңгерушісі
(Ресей)

Мухамеджанов О.З. – з.ғ.д., Ташкент
мемлекеттік заң университетінің
профессоры (Өзбекстан)
Хлус А.М. – з.ғ.к., Беларусь мемлекеттік
университетінің, (Беларусь)
Самарин В.И. – з.ғ.к., Беларусь
мемлекеттік университетінің доценті
(Беларусь)

Жатқанбаева А.Е. – з.ғ.д., профессор
(Қазақстан)
Хамзина Ж.А. – з.ғ.д., профессор
(Қазақстан)

Шелухин С.И. – PhD, Джон Джэй Нью-
Йорк университетінің профессоры (АҚШ)
Элван О.Д. – құқық докторы,
Джержрахаиа Стамбул университетінің
профессоры (Туркия)

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2025

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген № 10111 – Ж

Басуға 28.03.2025. қол қойылды.
Пішімі 60x84^{1/8}. Көлемі 17,5 е.б.т.
Тапсырыс 245

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Журнал редакциясының бағаны.....	5
Колонка редакции журнала.....	7
Editorial column.....	9

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ.
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА.
ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
GENERAL THEORY OF STATE AND LAW.
HISTORY OF STATE AND LAW

Айтхожин К.К., Бейсенбаева М.Т. Реабилитация жертв политических репрессий в Казахстане: правовые вызовы и историческая справедливость..... 11

Айтхожин К.К., Бейсенбаева М.Т. Саяси оңалту туралы мәселеге Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандары.....
Aitkhozhin K.K., Beissenbayeva M.T. Rehabilitation of victims of political repression in Kazakhstan: legal challenges and historical justice

Тайторина Б.А., Тұрлыханқызы Қ., Каблакатов А.А. Организационная культура как ключевой фактор государственной службы: правовые и социальные измерения..... 26

Тайторина Б.А., Тұрлыханқызы Қ., Каблакатов А.А. Ұйымдастырушылық мәдениет мемлекеттік қызметтің негізгі факторы ретінде: құқықтық және әлеуметтік өлшемдер.....
Taitorina B.A., Turlykhankyzy K., Kablakatov A.A. Organizational culture as a key factor in public service: legal and social dimensions.....

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ.
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО.
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Balgimbekova G.U., Zalesny J. Problems of practical implementation of the provisions of legislation governing the termination and change of citizenship of the Republic of Kazakhstan..... 34

Балгимбекова Г.У., Залесны Я. Қазақстан Республикасының азаматтығын тоқтату мен өзгертуді реттейтін заңнаманың ережелерін іс жүзінде жүзеге асыру мәселелері.....
Балгимбекова Г.У., Залесны Я. Проблемы практической реализации положений законодательства, регулирующего прекращение и изменение гражданства Республики Казахстан.....

Бурибаев Е.А., Сериев Б.А., Конысбекова М.Р. Мемлекеттік қызмет - жариялы-құқықтық институт ретінде..... 45
Buribayev Ye., Seriev B., Konysbekova M. Public service as a public law institution.....
Бурибаев Е.А., Сериев Б.А., Конысбекова М.Р. Государственная служба как публично-правовой институт.....

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№1(79), 2025

Главный редактор:
ТАЙТОРИНА Б.А.
д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Толеубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Научный редактор
Балгимбекова Г.У. – PhD, профессор,
Казахский университет имени академика Е.А. Букетова;

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.

Тех.секретарь:
Тұрлыханқызы Қ. – PhD

Члены редколлегии:
Бурибаев Е.А. – д.ю.н., профессор, ректор
Жетысуского университета имени
И.Жансугурова (Казахстан)
Сабикенов С.Н. – д.ю.н., профессор,
академик НАН РК (Казахстан)
Цепелев В.Ф. – д.ю.н., профессор Академии
МВД (Россия)

Муратова Н.Г. – д.ю.н., профессор,
заведующая кафедрой Уголовного процесса
Казанского государственного
университета (Россия)

Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., профессор,
Ташкентского государственного
юридического университета (Узбекистан)
Хлус А.М. – к.ю.н., доцент Белорусского
государственного университета (Беларусь)

Самарин В.И. – к.ю.н., доцент,
Белорусского государственного
университета (Беларусь)

Жатқанбаева А.Е. – д.ю.н., профессор
(Казахстан)

Хамзина Ж.А. – д.ю.н., профессор
(Казахстан)

Шелухин С.И. – PhD, профессор Нью-
Йоркского университета Джона Джексона
(США)

Элван О.Д. – доктор права, профессор
Стамбульского университета
Джержрахпаши (Турция)

© Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2025

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. № 10111 – Ж

Подписано в печать 28.03.2025.
Формат 60x84 1/8. Объем 17,5 уч.-изд.л.
Заказ 245

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая
Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического университета имени Абая

Жетписбаева Б.А., Бейбитов М.С., Богатырева Л.Б. Правовые механизмы международного сотрудничества в сфере противодействия коррупции..... 53
Жетпісбаева Б.А., Бейбітов М.С., Богатырева Л.Б. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық тетіктері.....
Zhetpisbayeva B.A., Beibitov M.S., Bogatyreva L.B. Legal mechanisms of international cooperation in the field of anti-corruption...

Mukhamedzhanov A.Z. The right to health protection in Uzbekistan: implementation and legal support in the context of a pandemic of infectious diseases..... 62
Мухамеджанов А.З. Ўзбекистандағы денсаулық сақтау құқығы: жұқпалы аурулар пандемиясы жағдайында іске асыру және құқықтық қамтамасыз ету.....
Мухамеджанов А.З. Право на охрану здоровья в Узбекистане: реализация и правовое обеспечение в условиях пандемии инфекционных заболеваний.....

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
ЕНБЕК ҚҰҚЫҒЫ. БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ТРУДОВОЕ ПРАВО.
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND PROCESS. LABOR LAW.
EDUCATIONAL LAW

Копбаев Д.З., Сейтжан А.А., Мауяева С.Т. Әлеуметтік-экономикалық дағдарыстарды жеңудегі кәсіпкерліктің рөлі: құқықтық аспектілер..... 76
Korbaev D.Z., Seitzhan A., Mauyaeva S. The role of entrepreneurship in overcoming socio-economic crises: legal aspects.....
Копбаев Д.З., Сейтжан А.А., Мауяева С.Т. Роль предпринимательства в преодолении социально-экономических кризисов: правовые аспекты.....

Кошпенбетов Б.М., Меирбекова Г.Б., Рақысбаева Н.А. Мемлекеттік заем шартының құқықтық сипаты..... 84
Koshpenbetov B., Meirbekova G., Rakysbaeva N. The legal nature of the government loan agreement.....
Кошпенбетов Б.М., Меирбекова Г.Б., Рақысбаева Н.А. Правовой характер договора государственного займа.....

Тинистановна С.С. Бәсекелестік құқықтағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің үстем жағдайы..... 90
Tinistanova S.S. The dominant position of an economic entity in competition law.....
Тинистановна С.С. Доминирующее положение хозяйствующего субъекта в конкурентном праве.....

Kazakh National Pedagogical university
after Abai

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№1(79), 2025

Editor in chief:
ТАЙТОРИНА В.А.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Tolubekova B.Kh. – doctor of law, professor

Science Editor
Balgimbekova G.U. - PhD, professor,
Karaganda University named after
academician E.A. Buketov;

Answer. secretary:
Kalkayeva N.B. – candidate of law,
associate professor

Technical Secretary:
Turlykhankyzy K. - PhD

The editorial board members:
Buribaev E.A. - Doctor of Law, Professor,
Rector of Zhetysay University named after I.
Zhansugurov (Kazakhstan)
Sabikenov S.N. - Doctor of Law, Professor,
Academician of NAS RK (Kazakhstan)
Tsepelev V.F. - Doctor of Law, Professor of
Academy of the Ministry of Internal Affairs
(Russia)
Muratova N.G. - Doctor of Law, Professor of
Kazan State University (Russia)
Mukhamedzhanov O.Z. - Doctor of Law,
Professor of Tashkent State Law University
(Uzbekistan)
Khilus A.M. - Candidate of Law, Associate
Professor of Belarusian State University
(Belarus)
Samarin V.I. - Candidate of Law, Associate
Professor of Belarusian State University
(Belarus)
Zhatkanbaeva A.E. - Doctor of Law,
Professor (Kazakhstan)
Khamzina Zh.A. - Doctor of Law, Professor
(Kazakhstan)
Shelukhin S.I. - PhD, professor at New York
University John Jay (USA)
Elvan O.D. - Doctor of Law, Professor of
Istanbul Jerrahpash University (Turkey)

© Kazakh National Pedagogical university
after Abai, 2025

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 28.03.2025
Format 60x84 1/8.
Volume 17.5. publ.literature
Order 245.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINAL LAW AND PROCESS. CRIMINOLOGY.
FORENSICS

Альшуразова А.А., Рустембекова Д.К., Жуниспаева А.Б. Қылмыстық және азаматтық сот өндірісіндегі адвокаттың іс жүргізу ерекшеліктері.....	99
Альшуразова А.А., Рустембекова Д.К., Жуниспаева А.Б. Особенности адвокатской деятельности в уголовном и гражданском судопроизводстве.....	
Alshurazova A.A., Rustembekova D.K., Zhunispaeva A.B. Features of lawyer's activities in criminal and civil proceedings.....	
Толубекова Б.Х., Османова Г.Ж. Правовая политика Республики Казахстан в сфере игорного бизнеса.....	108
Толубекова Б.Х., Османова Г.Ж. Қазақстан Республикасының құқықтық саясаты ойын бизнесі саласында.....	
Tolubekova B.Kh., Osmanova G. Dj. Legal policy of the Republic of Kazakhstan in the sphere of gambling business.....	
Авторлар туралы мәлімет.....	122
Сведения об авторах.....	124
Information about authors.....	126

Журнал редакциясының бағаны

2024 жылы құқықтық саланың кең ауқымын қамтитын заңнамалық актілердің көлемді пакеті қабылданды. Оларды тәжірибеде дұрыс қолдануды қамтамасыз ету үшін жаңашылдықтарды дұрыс түсіндіру, сондай-ақ құқық қорғау және өзге де құқық қолданушы органдарға арналған ұсынымдар кешенін әзірлеу маңызды.

Осы тұрғыда 2024 жылғы 5 шілдеде қабылданған №113-VIII «Қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлерін декриминализациялау және Қазақстан Республикасының кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнамасын жетілдіру мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы ерекше өзектілікке ие. Аталған заң аясында Қылмыстық кодекс, Қылмыстық процестік кодексі, «Кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы», «Кедендік реттеу туралы» заңдар сияқты төрт заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Криминологиялық зерттеулер көрсеткендей, заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы күрес Қазақстанда ғана емес, жақын және алыс шет елдерде де өзекті болып отыр. Қылмыстардың динамикасын зерттеу, олардың пайда болу себептерін анықтау, заңсыз алынған активтерді мемлекетке қайтару мәселесіне қатысты болжамдық бағдарламалар әзірлеу маңызды. Бұл бағытта күтілетін нәтижелерге қол жеткізу үшін енгізілген өзгерістердің әлеуметтік-құқықтық мәнін терең түсіну, құқық қолдану тәжірибесін зерттеу, ресми статистикалық деректерді кеңінен талдау және заңнаманы жетілдіруге бағытталған күшті дәлелдер ұсыну қажет.

Өткен жылдың ең ірі құқықтық оқиғаларының бірі – 2024 жылғы 8 шілдеде қабылданған №116-VIII «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ойын бизнесі, лотерея қызметі, денсаулық сақтау, мемлекеттік еңбек инспекциясы, мемлекеттік бақылау және артық заңнамалық реттеуді алып тастау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы болды. Бұл заң негізінде Қазақстан Республикасының 21 заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Ойынқұмарлықтың таралуына қарсы күрес, ойын бизнесін заңды арнаға келтіру және оны туристік кластермен біріктіру мәселелері Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың ойынқұмарлықтың шектен тыс кеңеюінен туындайтын қауіптерге берген бағасымен байланысты. Бұл бағытта салық саясаты мәселелерін зерттеу, ойын бизнесін дамыту мен оның жағымсыз салдарының алдын алу арасындағы тепе-теңдікті құқықтық тәсілдер арқылы қамтамасыз ету шаралары аса маңызды.

2025 жыл жаңа заңнамалық актілермен басталды. Осы тұрғыда 2025 жылғы 10 қаңтарда қабылданған №153-VIII «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Мемлекеттік білім беру жинақтау жүйесі, ақпарат, қоғамдық даму, мәдениет, мұрағат ісі салаларындағы артық заңнамалық реттеуді алып тастау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы теориялық және тәжірибелік тұрғыдан үлкен қызығушылық тудырады. Бұл заң аясында Қазақстан Республикасының 24 заңына, соның ішінде Азаматтық кодекс, Қылмыстық процестік кодекс, Азаматтық процестік кодекс, «Ұлттық мұрағат қоры және мұрағаттар туралы», «Мемлекеттік құпиялар туралы», «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы», «Медиация туралы», «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» және басқа да заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Жаңашылдықтардың ауқымы өте үлкен. Бұл өз кезегінде, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру тәсілдерін жаңарту, құқықтық дауларды, деликтілік жағдайларды және қақтығыстарды шешудің салалық құқықтағы жаңа әдістерін жүзеге асыру алгоритмдерінің жетілдірілуін күтетінімізді білдіреді. Сондай-ақ жаңартылған немесе жаңа енгізілген құқықтық нормаларды қолдану бойынша Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылар пакеті айтарлықтай кеңейтілуі мүмкін.

Осыған байланысты Қазақстанның құқықтық қауымдастығы алдында құқық қолдану және ғылыми-теориялық тұрғыдан енгізілген өзгерістерді зерделеу бойынша күрделі әрі жауапты міндеттер тұр. Бүгінгі Қазақстанда заң шығарушы билік – Парламент тиімді жұмыс істеп келеді. Ол тынымсыз еңбек етуде. Сондықтан біз, құқықтанушылар, өз заңгерлік әлеуетімізді көрсете отырып, нағыз демократиялық және құқықтық мемлекетті құру мен оны одан әрі дамыту ісіне лайықты үлес қосуымыз қажет.

Құрметті журнал авторлары мен оқырмандары, табиғаттың жаңаруымен және шығыс Жаңа жылы – Наурыздың келуімен, сіздердің ұмтылыстарыңыздың жаңаруын, жасампаздық қуатыңыздың артуын, өзекті мәселелер мен міндеттердің тек заңды жолмен шешілуін тілейміз. Себебі біздің ортақ Отанымыз – Қазақстан Республикасының тұрақты дамуы мен өркендеуі үшін бізде басқа жол жоқ!

Құрметпен, журнал редакциясы.

Колонка редакции журнала

В 2024 году был принят достаточно объемный пакет законодательных актов, затрагивающих широкий спектр отраслевых правоотношений. Для обеспечения надлежащего их применения в практической деятельности важны правильное толкование нововведений, а также разработка комплекса рекомендаций, адресуемого правоохранительным и иным правоприменительным органам.

В данном аспекте высокую степень актуальности представляют такие акты, как Закон РК от 5 июля 2024 года №113-VIII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам декриминализации отдельных видов экономических правонарушений и совершенствования законодательства Республики Казахстан о противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма». В пределах названного Закона РК внесены изменения и дополнения в четыре Закона, в числе которых УК, УПК, «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма», «О таможенном регулировании». Криминологический анализ свидетельствует о том, что злободневность противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов сохраняет высокую степень своей актуальности не только в Казахстане, но и в странах ближнего и дальнего зарубежья. Целесообразность исследования динамики преступлений, установления его генезиса, построения прогностических программ, связанных с перспективами противодействия отмыванию преступных доходов, приобретают особую значимость в контексте решения крупномасштабной задачи возврата государству незаконно приобретенных активов. Безусловно, достижение ожидаемого эффекта в данном направлении требует глубокого осмысления социально-правовой сущности введенных новелл, изучения правоприменительной практики, широкого привлечения данных официальной статистики, подбора сильных аргументов в пользу дальнейшего совершенствования законодательства в этом направлении.

Одним из наиболее крупных правовых событий ушедшего года признается принятие Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам игорного бизнеса, лотерейной деятельности, охраны здоровья, государственной инспекции труда, государственного контроля и исключения излишней законодательной регламентации» от 8 июля 2024 года №116-VIII. На основании данного акта внесены изменения и дополнения в 21 закон РК. Актуализация тематики противодействия распространению лудомании, приведения в правовое русло игровой индустрии, ее слияния с туристским кластером и иные аспекты обусловлены оценками Главы государства Президента Республики Казахстан К.-Ж. К. Токаева реальных угроз, исходящих от чрезмерного увлечения азартными играми. В данном направлении имеют значение исследования по проблемам политики налогообложения, правовых способов достижения баланса между мерами, направленными на укрепление игорного бизнеса, и мерами по нивелированию и предупреждению наступления негативных последствий в процессе развития игорного бизнеса.

Новыми законодательными актами отмечено начало 2025 года. Особый теоретико-практический интерес вызывает Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам Государственной образовательной накопительной системы, исключения излишней законодательной регламентации в сферах информации, общественного развития, культуры, архивного дела» от 10 января 2025 года №153-VIII. В пределах данного акта внесены изменения и дополнения в 24 закона РК: ГК, УПК, ГПК, Законы РК «О Национальном архивном фонде и архивах», «О государственных секретах», «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей», «О медиации», «О порядке организации и проведения мирных собраний в Республике Казахстан»

и др. Объем новелл очень большой. Это означает, что в текущем году в правоприменительной практике ожидается получение модернизированных результатов в системе способов восстановления нарушенного права, алгоритмов реализации отдельных процедур, имеющих значение для разрешения правового спора, деликта, конфликта обновленными способами отраслевого права. Не исключается возможность значительного расширения пакета нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан по вопросам применения правовых норм, получивших новую редакцию либо вновь введенных в отраслевое законодательство.

В контексте изложенного перед юридическим корпусом Казахстана стоят очень сложные и ответственные задачи как по вопросам правоприменения, так и научно-теоретического осмысления введенных новелл. Современный Казахстан обладает всеми данными для утверждения себя страной, в котором эффективно функционирует законодательная ветвь власти – Парламент. Он работает в напряженном режиме. Значит нам, правоведам, также необходимо продемонстрировать свой правовой потенциал с тем, чтобы внести достойный вклад в дело построения и дальнейшего поступательного развития истинно демократического и правового государства.

Дорогие авторы и читатели нашего журнала, редакция в преддверии обновления природы и наступления восточного Нового года – Наурыза желает вам всем обновления ваших устремлений и созидательной энергии, решения насущных проблем и задач только законным путем, ибо другого пути для обеспечения устойчивого развития и процветания нашей общей Родины – Республики Казахстан - у нас нет!

С наилучшими пожеланиями редакция журнала.

С искренним уважением, редакция журнала.

Editorial column

In 2024, a substantial package of legislative acts was adopted, affecting a wide range of sectoral legal relations. To ensure their proper application in practice, it is crucial to correctly interpret the innovations and develop a set of recommendations for law enforcement and other legal application bodies.

In this regard, particular significance is given to acts such as the Law of the Republic of Kazakhstan No. 113-VIII dated July 5, 2024, "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts on the Issues of Decriminalization of Certain Types of Economic Offenses and Improvement of the Legislation of the Republic of Kazakhstan on Counteracting the Legalization (Laundering) of Criminally Obtained Income and the Financing of Terrorism." This law introduced amendments and additions to four key laws, including the Criminal Code, the Criminal Procedure Code, the Law "On Counteracting the Legalization (Laundering) of Criminally Obtained Income and the Financing of Terrorism," and the Law "On Customs Regulation." Criminological analysis indicates that combating the legalization (laundering) of criminal proceeds remains highly relevant not only in Kazakhstan but also in neighboring and distant countries. The need to study crime dynamics, determine its genesis, and develop predictive programs related to counteracting money laundering becomes especially important in the context of the large-scale task of returning illegally acquired assets to the state. Undoubtedly, achieving the expected effect in this direction requires a deep understanding of the socio-legal essence of the introduced innovations, studying law enforcement practices, extensively using official statistical data, and formulating strong arguments in favor of further improving legislation in this area.

One of the most significant legal events of the past year was the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan No. 116-VIII dated July 8, 2024, "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Issues of Gambling Business, Lottery Activities, Healthcare, State Labor Inspection, State Control, and the Elimination of Excessive Legislative Regulation." This law introduced amendments and additions to 21 laws of the Republic of Kazakhstan. The relevance of combating gambling addiction, legalizing the gambling industry, integrating it with the tourism sector, and other aspects was driven by President Kassym-Jomart Tokayev's assessment of the real threats posed by excessive gambling enthusiasm. In this regard, studies on taxation policies and legal approaches to balancing measures aimed at strengthening the gambling business with those designed to mitigate and prevent negative consequences are of great importance.

The beginning of 2025 was marked by the adoption of new legislative acts. Of particular theoretical and practical interest is the Law of the Republic of Kazakhstan No. 153-VIII dated January 10, 2025, "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Issues of the State Educational Savings System, the Elimination of Excessive Legislative Regulation in the Fields of Information, Public Development, Culture, and Archival Affairs." This law introduced amendments and additions to 24 legislative acts, including the Civil Code, Criminal Procedure Code, Civil Procedure Code, and laws such as "On the National Archival Fund and Archives," "On State Secrets," "On Enforcement Proceedings and the Status of Court Bailiffs," "On Mediation," "On the Procedure for Organizing and Holding Peaceful Assemblies in the Republic of Kazakhstan," among others. The volume of these innovations is extensive. This suggests that in the current year, law enforcement practice will see modernized methods for restoring violated rights, implementing updated procedural mechanisms for resolving legal disputes, torts, and conflicts within the framework of sectoral law. It is also possible that the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan will significantly expand its package of normative resolutions regarding the application of newly introduced or amended legal norms.

In light of this, the legal community of Kazakhstan faces complex and responsible tasks in terms of both law enforcement and the theoretical understanding of these legislative innovations. Modern

Kazakhstan has all the necessary foundations to establish itself as a country with an effectively functioning legislative branch—the Parliament. It operates in an intense mode, which means that we, legal professionals, must also demonstrate our legal potential to make a worthy contribution to building and further developing a truly democratic and legal state.

Dear authors and readers of our journal, on the eve of nature’s renewal and the arrival of the Eastern New Year–Nauryz, we wish you renewed aspirations and creative energy, and that all your pressing issues and challenges are resolved solely through legal means. After all, there is no other path to ensuring the sustainable development and prosperity of our common homeland—the Republic of Kazakhstan.

Sincerely, Editorial Board.

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ.
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ**

**ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА.
ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

**GENERAL THEORY OF STATE AND LAW.
HISTORY OF STATE AND LAW**

МРНТИ 10.09.91
УДК 321(091)(4/9)

10.51889/2959-6181.2025.79.1.001

К.К. Айтхожин¹ , М.Т.Бейсенбаева^{2*}

¹ Кунаев университет

² Казахский Национальный аграрный исследовательский университет
(e-mail: kabdulsamikh@mail.ru, *manshuk.beisenbaeva@mail.ru)

**РЕАБИЛИТАЦИЯ ЖЕРТВ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ В КАЗАХСТАНЕ:
ПРАВОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ИСТОРИЧЕСКАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ**

Аннотация

Советское государство, сутью которого было отрицание права и подчинение законодательства политике, считалось диктатурой пролетариата, опирающейся на насилие и не ограниченной никакими законами. При этом основная масса репрессированных, не совершая преступных деяний, привлекалась к ответственности посредством прямого объективного вменения из-за их «опасного состояния», определяемого социальным происхождением, религиозным саном и т. д.

Очевидно, что такие лица, являясь жертвами политического произвола тоталитарного режима, не могут рассматриваться, как субъекты преступлений. В соответствии с нормами международного права такие лица приравниваются к жертвам преступлений, что, безусловно, требует их полной правовой и политической реабилитации. В течение всего периода своего функционирования Советское государство, выступавшее как сила, враждебная идее независимого гражданского общества, соблюдению обязательств в рамках международного права, препятствовавшая осуществлению гражданских прав и свобод, несет ответственность за развертывание массового террора, который можно квалифицировать как преступление против человечности.

Решения судебных и внесудебных органов и иные формы массовых политических репрессий необходимо признать противоречащими праву и человечности. Все такие акты по массовым репрессиям являются неправовыми, а вытекавшие из них юридические, политические и иные последствия, ущемляющие права граждан и уничтожающие их честь и достоинство, - не имеют правовой силы.

Ключевые слова: Советское государство, Конституция, политическая реабилитация, государственный террор, политические репрессии, тоталитарный режим, карательные органы.

Қ.К. Айтхожин¹, М.Т.Бейсенбаева²

¹ Kunaev University

²Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті
(e-mail: kabdulsamikh@mail.ru, manshuk.beisenbaeva@mail.ru)

САЯСИ ОҢАЛТУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ҚҰРБАНДАРЫ

Аңдатпа

Кеңес мемлекеті, оның мәні құқықты жоққа шығару және заңнаманы саясатқа бағындыру болды, зорлық-зомбылыққа негізделген және ешқандай заңдармен шектелмеген пролетариат диктатурасы болып саналды. Бұл ретте қуғын-сүргінге ұшырағандардың негізгі бөлігі қылмыстық іс-әрекеттер жасамай, әлеуметтік шығу тегімен, діни санамен және т. б. айқындалатын «қауіпті жай-күйіне» байланысты тікелей объективті айыппұл салу арқылы жауапқа тартылды.

Тоталитарлық режимнің саяси озбырлығының құрбаны болған мұндай адамдарды қылмыс субъектілері ретінде қарастыруға болмайтыны анық. Халықаралық құқық нормаларына сәйкес мұндай адамдар қылмыс құрбандарына теңестіріледі, бұл, әрине, оларды толық құқықтық және саяси оңалтуды талап етеді. Өзінің бүкіл қызмет ету кезеңінде Азаматтық құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыруға кедергі келтіретін, тәуелсіз азаматтық қоғам идеясына, халықаралық құқық шеңберіндегі міндеттемелерді сақтауға қарсы күш ретінде әрекет еткен Кеңес мемлекеті адамзатқа қарсы қылмыс ретінде жіктелуі мүмкін жаппай террорды орналастыруға жауапты.

Сот және соттан тыс органдардың шешімдері мен жаппай саяси қуғын-сүргіннің өзге де нысандарын құқық пен адамзатқа қайшы деп тану қажет. Жаппай қуғын - сүргін жөніндегі осындай актілердің барлығы заңсыз болып табылады, ал олардан туындайтын азаматтардың құқықтарына нұқсан келтіретін және олардың ар-намысы мен қадір-қасиетін жоятын заңды, саяси және өзге де салдарлардың құқықтық күші болмайды.

Түйінді сөздер: Кеңес мемлекеті, Конституция, саяси оңалту, мемлекеттік террор, саяси қуғын-сүргін, тоталитарлық режим, жазалау органдары.

К.К.Айтхожин¹, М.Т.Бейсенбаева²

¹ Kunaev University

² Kazakh National Agrarian Research University
(e-mail: kabdulsamikh@mail.ru, manshuk.beisenbaeva@mail.ru)

REHABILITATION OF VICTIMS OF POLITICAL REPRESSION IN KAZAKHSTAN: LEGAL CHALLENGES AND HISTORICAL JUSTICE

Abstract

The Soviet state, whose essence was the denial of law and the subordination of legislation to politics, was considered a dictatorship of the proletariat, based on violence and not limited by any laws. At the same time, the majority of the repressed, without committing criminal acts, were brought to justice through direct objective imputation due to their "dangerous condition" determined by social origin, religious dignity, etc.

It is obvious that such persons, being victims of the political arbitrariness of the totalitarian regime, cannot be considered as subjects of crimes. In accordance with the norms of international law, such persons are equated with victims of crimes, which, of course, requires their full legal and political rehabilitation. Throughout the entire period of its functioning, the Soviet State, which acted as a force hostile to the idea of an independent civil society, compliance with obligations under international law, and impeded the exercise of civil rights and freedoms, is responsible for the deployment of mass terror, which can be classified as a crime against humanity.

Decisions of judicial and extrajudicial bodies and other forms of mass political repression must be recognized as contrary to law and humanity. All such acts of mass repression are illegal, and the legal, political and other consequences that result from them, infringing on the rights of citizens and destroying their honor and dignity, have no legal force.

Key words: Soviet state, Constitution, political rehabilitation, state terror, political repressions, totalitarian regime, punitive bodies.

Основные положения

Процессы демократизации привели к выявлению масштабов массовых политических репрессий и беззакония, организованных партийно-советским режимом. Государственные органы и правозащитные объединения начали активную работу по анализу и оценке преступных репрессий с целью восстановления чести и достоинства жертв политических репрессий советского периода.

Верховный Совет Республики Казахстан в 1993 году принял закон «О реабилитации жертв массовых политических репрессий, направленный на восстановление справедливости и компенсацию материального ущерба жертвам.

1997 год был объявлен Годом общенационального согласия и памяти жертв массовых политических репрессий, и это подчеркивает важность сохранения исторической памяти и укрепления общественно-политической стабильности. 31 мая Объявлен в Казахстане Днем памяти жертв политических репрессий как дань признанию страданий всех пострадавших.

Советский тоталитарный режим использовал террор как узаконенную практику насилия, приведшую к массовым репрессиям против собственных граждан. Восстановление исторической справедливости для безвинно осужденных граждан имеет исключительное значение для современного Казахстана и требует полной политической и правовой реабилитации.

Введение

В условиях развития процессов демократизации, возрождения потребности общества в законности и правопорядке, уважения к правам личности в конце 1980-х - начале 1990-х гг. в СССР, включая и Казахскую ССР, стали выявляться катастрофические масштабы массовых политических репрессий, организованных преступным партийно-советским режимом, и ужасающая степень их беззакония. В целях восстановления честного имени и достоинства многих тысяч незапятнанных людей государственными органами и общественными правозащитными объединениями в Казахстане стала проводиться огромная работа по всестороннему анализу и оценке преступных массовых репрессий, имеющая важное общественно-политическое и правовое значение и в настоящее время. Верховным Советом Республики Казахстан, исполненным решимости восстановить справедливость по отношению к людям, подвергшимся массовым политическим репрессиям, с целью реабилитации всех жертв этих репрессий, обеспечения максимально возможной компенсации причиненного им морального и материального ущерба, принимается Закон «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» №2143-ХІІ от 14 апреля 1993 г. [1].

В целях содействия сохранению исторической памяти о жертвах политических репрессий и учета многочисленных обращений граждан, общественных объединений и организаций, укрепления общенационального согласия и общественно-политической стабильности Указом Президента Республики Казахстан от 30 декабря 1996 г. 1997 год был объявлен *Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий* [2]. В этой связи для увековечения памяти лиц, пострадавших в годы политических репрессий, Указом Президента Республики от 5 апреля 1997 г., *31 мая было объявлено Днем памяти жертв политических репрессий* [3].

Материалы и методы

При проведении исследований использовались разные материалы и методы, направленные на всесторонний анализ политической реабилитации жертв политических репрессий в Республике Казахстан. В качестве первичных источников использовались документы и законодательство, явившиеся основой для правовой оценки и реабилитации жертв репрессий, а также для определения механизмов компенсации морального и материального ущерба. Исторические исследования основаны на анализе исторических материалов, включая архивные документы, которые позволили выявить масштабы и характер массовых репрессий, организованных тоталитарным режимом. Эти материалы помогли выявить подлинный контекст исторических событий того периода и их последствия для общества.

Социологические опросы и интервью с представителями правозащитных организаций, историками и членами семей жертв. Эти данные позволили выявить актуальные проблемы и потребности в области реабилитации.

В ходе исследований широко применялись методы правового анализа для оценки эффективности действующего законодательства и выявления пробелов в правовой системе, касающейся реабилитации жертв репрессий. Это включало изучение судебной практики и правоприменительной практики в данной области.

В целом исследование основывается на комплексном подходе, который сочетает в себе анализ законодательных, исторических, социологических и правовых материалов, что позволило очертить суть и содержание проблем и перспектив политической реабилитации жертв политических репрессий в Казахстане.

Результаты и обсуждение

Советское государство, сутью которого было отрицание права и открытое подчинение законодательства политике, считалось диктатурой пролетариата, опирающейся на насилие и не ограниченной никакими законами. *«Научное понятие диктатуры, - по собственному признанию же В. И. Ленина, - означает не что иное, как ничем не ограниченную, никакими законами, никакими абсолютно правилами не стесненную, непосредственно на насилие опирающуюся власть»* [4, с.383].

В этой связи статьей 9 Конституции РСФСР 1918 г. утверждалось: *«Основной задачей рассчитанной на настоящий переходный момент является в установлении диктатуры городского и сельского пролетариата и беднейшего крестьянства в виде мощной Всероссийской Советской власти в целях полного подавления буржуазии, уничтожения эксплуатации человека человеком и водворения социализма, при котором не будет ни деления на классы, ни государственной власти»*.

При этом основная масса репрессированных, не совершая каких-либо преступных деяний, привлекалась к уголовной ответственности посредством прямого объективного вменения из-за их *«опасного состояния»*, определяемого социальным происхождением, религиозным саном, принадлежностью к конкурирующим политическим партиям и т.д. Так, согласно предписаниям декрета СНК РСФСР от 28 ноября 1917 г. члены руководящих учреждений крупнейшей либеральной партии России – Конституционно-демократической партии - *«как партии врагов народа»* подлежали *«аресту и преданию суду революционных трибуналов»* [5].

Очевидно, что такие лица, являясь жертвами политического произвола тоталитарного режима, не могут рассматриваться, как субъекты преступлений. В соответствии с нормами международного права такие лица приравниваются к жертвам преступлений, что, безусловно, требует их полной правовой и политической реабилитации.

Нелегитимной партийно-советской властью отвергался и основной принцип права – *формальное равенство свободных индивидов* – так как в условиях однопартийного тоталитарного политического режима и социализации средств производства, исключающих право с его принципом формального равенства и свободы индивидов, нет и не может быть

независимого и свободного индивида, как субъекта прав. В условиях насилия, беззакония и упразднения свободы человек, лишенный самых элементарных естественных прав (права на жизнь, личную свободу, свободу труда и др.), мог быть только средством достижения целей, стоящих перед Советским государством.

При этом юридические акты нелегитимного, по сути, большевистского государства, являясь принудительным инструментом правящего режима для осуществления партийной диктатуры, не содержали норм по обеспечению законности и соблюдению прав человека, защищая не общество, а само государство. Так, Конституция СССР 1924 г., закрепившая минимум прав граждан, содержала отдельную главу, посвященную учреждению с целью борьбы с политической и экономической контрреволюцией, шпионажем и бандитизмом Объединенного государственного политического управления (ОГПУ), на которое было возложено руководство репрессиями. И основным средством такой защиты, по существу, антинародного государства, партийно-советский режим сделал устрашение всех слоев населения, что на практике привело к тотальному террору, основанному на вынесении многочисленных смертных приговоров.

Соответственно задача по обеспечению прав и свобод человека в условиях насаждения обстановки насилия и страха не могла иметь статуса общегосударственной, т.к. подлинное право было замещено неправовым законодательством, посредством которого проводились массовые репрессии.

Права и свободы граждан, закрепленные в этих нормативных актах, фактически сводились к нулю, т. к. в реальной жизнедеятельности населения страны отсутствовало самое главное: *подлинная свобода личности, свобода выбора деятельности, свобода совести, свобода творчества, мнений и убеждений, без которых невозможна достойная и полноценная жизнь человека и гражданина.*

Особо выделяется и прямая зависимость массовых репрессий от идеологической конъюнктуры, т.к. граждане преследовались и за убеждения, не совпадавшие с политикой правящей партии коммунистов, антисоветская мотивация которых доказывалась преступным путем объективного вменения, когда наказание применялось без учета факта виновности (к лицам, признанным *«врагами народа», «социально опасными»* и др.).

В этой связи государственный террор был применен тоталитарным режимом в огромных масштабах, как против отдельных лиц, так и отдельных групп населения, как *«социально чуждых и опасных элементов»: «врагов народа», «изменников Родины», «лиц, совершивших контрреволюционные преступления», «лишенцев», «спецпереселенцев», «кулаков»* и др., насильственно исключавшихся из политической жизни страны. При этом такие определения отдельных лиц и социальных групп, не имевшие никакого юридического содержания, несли готовую установку для карательных органов, предопределяя неправосудие и произвол.

Права и свободы человека и гражданина, провозглашенные советскими конституциями и иными нормативными актами, были лишены объективного смысла и ценности подлинного права, являясь лишь политико-правовыми фикциями, за которыми скрывались неправовые и негосударственные институты власти и монопольного политического правления КПСС. Практически все советское законодательство, являясь глубинно несовместимым с подлинным правом, представляло собой *неправо и правоотрицание*, так как принималось неправовыми, нелегитимными государственными органами с монополизацией политической власти в руках КПСС. Все это исключало всякое правовое начало, которое могло быть для монопольного политического правления КПСС только антимарксистским, антисоветским, антисоциалистическим, разрушающим неправовые устои советского тоталитарного законодательства.

Партийные органы, ориентированные на тотальный контроль над государством, являлись высшей руководящей инстанцией над органами исполнительно-распорядительной власти, имеющей право определять внутреннюю и внешнюю политику страны, формировать

общегосударственные народнохозяйственные планы и директивно указывать их способы претворения в жизнь, а также контролировать исполнение, как своих указаний, так и актов исполнительных органов. Такое высшее право (или суперправо), как *«вездесущий и абсолютно господствующий регулятор»*, как отмечает Алексеев С.С., *«выражалось в партийных документах, и хотя нередко проводилось на практике через законы, иные нормативные акты, по большей части все же действовало как таковое – через канонизированные или открыто произвольные суждения и оценки руководящих инстанций, партийных вождей, партийных лидеров различного ранга»* [6, с.328].

Так, Политбюро ВКП (б) и КПСС, как внеправовая надгосударственная структура, узурпировавшая все ветви государственной власти, в нарушение норм Конституции СССР, выносило постановления с одобрением совместных постановлений ЦК и Совета Министров СССР по вопросам, находящимся в компетенции органов исполнительной власти. Партийными органами, вопреки положениям Основного закона государства, проводилось и предварительное утверждение постановлений правительства, нормативных актов министерств и ведомств, а также наиболее существенных решений органов исполнительной власти, игравших подсобную роль по отношению к партийным документам.

Совет Министров СССР также, несмотря на федеративную природу СССР, закрепленную Конституциями СССР и союзных республик, игнорировал законодательство союзных республик, издавая постановления по вопросам государственного управления, затрагивавшим компетенцию самих Советов Министров союзных республик. Союзные министерства, в свою очередь, тоже решали те или иные проблемы государственного управления без согласования с министерствами союзных республик.

Законодательные и иные нормативные акты Казахской ССР, как правило, были лишены объективных правовых качеств и свойств, представляя собой только инструмент конъюнктурной политической целесообразности, подчиненный нуждам государственной репрессивной политики. Соответственно в стране отсутствовала и *правовая законность*, фактически и по существу, подменявшаяся политической целесообразностью, исходившей из конкретных жизненных реалий поддержания тоталитарного режима. Вследствие такой подмены законности целесообразностью, законы и иные акты, носившие, по сути, неправовой характер, не были в состоянии действовать последовательно и стабильно, усугубляя беззаконие, как неизбежное следствие и продолжение их неправовой природы и антиправового характера.

В условиях безраздельного господства коммунистической партии, как особого механизма формирования и реализации политической власти путем сращивания партии со структурами государства, советскими директивными органами основное внимание уделялось ведомственному нормотворчеству, что приводило к обесцениванию норм Основного закона и нарушению иерархии построения всей системы источников конституционного права, ослаблению авторитета Конституции.

Например, для реализации норм Конституции Казахской ССР требовалась сложная совокупность опосредствующих нормативных предписаний Основного закона актами судебного и административного правоприменения. При этом для нормативного обоснования применения конституционных положений использовались опосредующие нормы актов правоприменительных органов. Так, при отмене приговора ввиду нарушения конституционного права индивида на защиту, делалась ссылка не на статьи Конституции, а на производные нормы Уголовно-процессуального кодекса. Подобное отношение к нормам Основного закона подрывало уверенность граждан в том, что конституционные нормы имеют прямое действие, а опосредующие нормы актов правоприменительных органов не воспринимались в таких случаях как вспомогательные средства реализации норм Конституции.

Как видно, ведомственное нормотворчество партийных и исполнительных органов, нарушая прерогативы Верховного Совета Казахской ССР, как законодательной власти, и девальвируя принцип верховенства закона, подрывало основы действующего законодательства государства. Так, согласно нормам статей 24 и 31 Конституции РСФСР 1918 г. Всероссийский съезд Советов являлся высшей властью РСФСР и образуемый им Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет Советов (ВЦИК) – высшим законодательным, распорядительным и контролирующим органом РСФСР. Однако в соответствии с положениями статей 37 и 38 Конституции Совету Народных Комиссаров (СНК) РСФСР, исполнительному органу Съезда Советов и ВЦИК, принадлежало общее управление делами РСФСР, для осуществления которого он издавал декреты, распоряжения, инструкции и принимал *«вообще ... все меры, необходимые для правильного и быстрого течения государственной жизни»*, обладая для этого всеми необходимыми законодательными полномочиями. При этом основная часть законов РСФСР в 1917-1920 гг., в нарушение предписаний статей 24 и 31 Конституции, была издана именно СНК РСФСР – Правительством, высшим органом исполнительной власти, сохранявшем законодательные полномочия вплоть до принятия Конституции СССР 1936 г.

Аналогичная картина была характерна и для КАССР, как и для других союзных и автономных республик СССР и РСФСР. Впоследствии исключительное право издания законов за Верховным Советом Казахской ССР было закреплено лишь предписаниями статей 20-22 Конституции Казахской ССР 1937 г., установившими, что высшим органом государственной власти является Верховный Совет – единственный законодательный орган Казахской ССР. Однако Совет Народных Комиссаров, являясь только высшим исполнительным органом государственной власти Казахской ССР, согласно нормам ст.39 Конституции, сохранял за собой широкие нормотворческие полномочия, принимая подзаконные акты по любым вопросам жизнедеятельности республики, бывшие, по сути, законодательными актами, т. к. сфера законодательного регулирования Конституцией и текущим законодательством не определялась.

При этом постоянно действующий орган Верховного Совета Казахской ССР – *Президиум Верховного Совета* – в период между сессиями Верховного Совета издавал нормативные указы, фактически выполнявшие роль законодательного регулирования общественных отношений. Так, Указы Президиума Верховного Совета, подотчетного во всей своей деятельности Верховному Совету, согласно нормам ст.30 Конституции Казахской ССР 1937 г., приобретали силу закона только после принятия на сессии Верховного Совета закона об их утверждении, но на деле они вступали в юридическую силу с момента их принятия Президиумом. В этой связи незначительная роль Верховного Совета Казахской ССР предопределялась и тем, что в системе законодательных актов, принимаемых высшим представительным органом республики, ведущее место занимали законы об утверждении указов Президиума Верховного Совета.

Суды также не рассматривались коммунистическим режимом в качестве самостоятельной и независимой ветви государственной власти. Как известно, в первые годы после октябрьского антигосударственного переворота 1917 г. и длительное время впоследствии суды действовали под контролем партийных органов и структур исполнительной власти (Наркомата юстиции РСФСР и местных исполкомов), периодически заслушивавших отчеты судебных органов. Например, в циркулярном письме Киробкома РКП (б), Кирпрофбюро ВЦСПС и Наркомюста КАССР «Об укреплении судебных органов и пополнении их коммунистами» от 20 февраля 1923 г. в этой связи отмечалось: *«Губкомам установить надлежащую связь с судебными органами в порядке установленных положений через фракции их как в смысле установлений общеполитической линии работы, так и в формах заслушивания отчетов, докладов и информации. Каждый работник юстиции должен быть учтен и изучен»* [7, с.110].

Основной характеристикой советского тоталитарного режима, вытекавшей из изначально насильственной природы социализма, был *террор*, как массовая, узаконенная репрессивная государственная практика организованного насилия и применения разных видов принуждения в отношении гражданского населения. Прямой преступный призыв к тотальному террору, без всякого идеологического прикрытия, был предписан Обращением Совета народных комиссаров к населению России от 5 (18) ноября 1917 г.: *«Арестуйте и предавайте революционному суду народа всякого, кто посмеет вредить народному делу ...»* [5].

Репрессивная суть используемых этим неправовым органом методов реализации государственных функций, применявшихся во внесудебном порядке и приведших к массовому террору, как инструменту нагнетания в обществе страха и исключения возможности организации народного сопротивления, в целом, ярко характеризуется самим наименованием приказа ВЧК от 8 января 1921 г. «О карательной политике органов ЧК».

Сущность судов, революционных трибуналов, как и ВЧК и других карательных органов, являвшихся внесудебным аппаратом политических репрессий, заключалась в охране нелегитимной партийно-советской власти путем осуществления террора и массовых репрессий по обеспечению строгого повиновения всех граждан порядку и правилам, установленным Советским государством, *не имевшим никакого отношения к праву и международно-правовым актам о правах человека*. Закономерно было в этой связи отсутствие в советском позитивном законодательстве, находившемся в непримиримом противоречии с ценностями естественного права, как собственно права в его исходном и подлинном смысле, термина *«правоохранительный орган»*.

Само же естественное право (совокупность высших правовых ценностей, без которых невозможна нормальная жизнедеятельность человека и общества), как концептуальное направление в понимании природы права, рассматривалось только с критической точки зрения, не находя официальной поддержки Советского государства. Законодательная и иная нормативная практика государственных органов СССР, включая суды, основанная на антиправовой идеологии и легитимации любого властного произвола в качестве закона и иного нормативного акта, на деле содействовала отрицанию онтологических ценностей права и справедливости и утверждению узаконенного бесправия личности в условиях массовых политических репрессий.

При этом ст.1 Руководящих начал по уголовному праву РСФСР, утвержденных постановлением Народного комиссариата РСФСР от 12 декабря 1919 г. впервые закреплялось официальное определение советского права, носившее откровенно репрессивный характер: *«Право - это система (порядок) общественных отношений, соответствующая интересам господствующего класса и охраняемая организованной его силой»*. В этой связи предписаниями ст.3 Руководящих начал устанавливалось: *«Советское уголовное право имеет задачей - посредством репрессий охранять систему общественных отношений, соответствующую интересам трудящихся масс, организовавшихся в господствующий класс в переходный от капитализма к коммунизму период диктатуры пролетариата»*.

Репрессии, проводившиеся в СССР как судами, так и внесудебными органами (коллегиями ВЧК, губернскими ЧК, ОГПУ, Особым совещанием НКВД), осуществлялись по приказам ВЧК-ОГПУ-НКВД, претворявшим в жизнь решения съездов партии, пленумов ЦК, решений Политбюро ЦК, что свидетельствовало о прямом вмешательстве ЦК ВКП (б) в практику внесудебных репрессий в целях тотального подавления прав и свобод в стране.

Именно руководящий аппарат ВКП (б) развязывал кампании массовых репрессий, перекадывая ответственность за их проведение на подконтрольные судебные и иные карательные органы, деятельность которых носила антиконституционный характер и была прямо связана с посягательством на признанные международным сообществом права и свободы личности.

При этом суды не рассматривались коммунистическим режимом в качестве самостоятельной и независимой ветви государственной власти. Как известно, в первые годы после октябрьского антигосударственного переворота 1917 г. и длительное время впоследствии суды действовали под контролем партийных органов и структур исполнительной власти (Наркомата юстиции РСФСР и местных исполкомов), периодически заслушивавших отчеты судебных органов. Например, в циркулярном письме Киробкома РКП (б), Кирпрофбюро ВЦСПС и Наркомюста КАССР «Об укреплении судебных органов и пополнении их коммунистами» от 20 февраля 1923 г. в этой связи отмечалось: *«Губкомам установить надлежащую связь с судебными органами в порядке установленных положений через фракции их как в смысле установлений общеполитической линии работы, так и в формах заслушивания отчетов, докладов и информации. Каждый работник юстиции должен быть учтен и изучен»* [7, с.110].

Относительная независимость и самостоятельность судов, подчинение их только закону нашли свое юридическое воплощение в Казахстане только в Конституции Казахской ССР 1937 г. Так, ст.83 Конституции закреплялось: *«Правосудие в Казахской ССР осуществляется Верховным Судом Казахской ССР, областными судами, окружными судами, специальными судами СССР, создаваемыми по постановлению Верховного Совета СССР народными судами»*. В этой связи ст.91 Конституции Казахской ССР 1937 г. устанавливалось: *«Судьи независимы и подчиняются только закону»*, но фактически судьи были далеки от реальной независимости, продолжая находиться под постоянным контролем партийных и советских органов. При этом судебные функции, вопреки нормам Основного закона, продолжали осуществлять различные органы внесудебной репрессии, образуемые при ОГПУ, НКВД, МГБ СССР.

Впоследствии принцип осуществления правосудия только судами был провозглашен ст.151 Конституции Казахской ССР 1978 г., установившей: *«Правосудие в Казахской ССР осуществляется только судом»*.

Таким образом, государственно-нормативная практика СССР, РСФСР и Казахской ССР, полностью игнорировавшая демократический принцип разделения ветвей власти, характеризовалась безусловным доминированием коммунистической партии и исполнительной власти над судебной ветвью власти, делая суды заложниками текущей политической конъюнктуры.

Формирование и развитие советской судебной системы неразрывно было связано с курсом Коммунистической партии на централизацию судов в рамках Советского государства в области государственно-правовой политики. Принципы судостроительства и судопроизводства, выработанные ЦК ВКП (б) к концу 1930-х гг., стали основой функционирования советских судов на протяжении последующих десятилетий вплоть до крушения Советской империи.

Суды фактически действовали в качестве составного органа советской карательной системы. Подлинная судебная власть, как универсальные, гуманистические ценности естественного права, права человека, разделение властей коммунистическим режимом принципиально отвергались.

Четкая, неразрывная связь между задачами Советского государства и основными тенденциями в организации и функционировании судебных органов, принципами организации судебной системы, функционирования судов и осуществления ими карательной политики наглядно проявляются на всех этапах формирования и функционирования советской судебной системы. Практически до распада СССР советский суд являлся неотъемлемой, органической составной частью партийно-советского тоталитарного государства.

Относительная независимость и самостоятельность судов, подчинение их только закону нашли свое юридическое воплощение в Казахстане только в Конституции Казахской ССР 1937 г. Так, ст.83 Конституции закреплялось: *«Правосудие в Казахской ССР осуществляется Верховным Судом Казахской ССР, областными судами, окружными судами, специальными судами СССР, создаваемыми по постановлению Верховного Совета СССР народными судами»*.

В этой связи ст.91 Конституции Казахской ССР 1937 г. устанавливалось: «*Судьи независимы и подчиняются только закону*», но фактически судьи были далеки от реальной независимости, продолжая находиться под постоянным контролем партийных и советских органов. При этом судебные функции, вопреки нормам Основного закона, продолжали осуществлять различные органы внесудебной репрессии, образуемые при ОГПУ, НКВД, МГБ СССР.

Впоследствии принцип осуществления правосудия только судами был провозглашен ст.151 Конституции Казахской ССР 1978 г., установившей: «*Правосудие в Казахской ССР осуществляется только судом*».

Таким образом, государственно-нормативная практика СССР, РСФСР и Казахской ССР, полностью игнорировавшая демократический принцип разделения ветвей власти, характеризовалась безусловным доминированием коммунистической партии и исполнительной власти над законодательной и судебной ветвями власти, делая их заложниками текущей политической конъюнктуры.

В период массовых репрессий, разрушавших также институт семьи в стране, нарушались конституционные права и свободы не только взрослого населения страны, но и детей так называемых «*врагов народа*», отправленных в тюрьмы, лагеря, ссылку, лишенных возможности получить образование и иные социальные элементарные блага.

Так, является преступным оперативный приказ НКВД СССР №00486 «О репрессировании жен и размещении детей осужденных «изменников Родины» от 15 августа 1937 г., абсолютно нарушавший основные права и свободы граждан, закрепленные Конституцией СССР 1936 г. Согласно приказу: аресту подлежали жёны тех, кто после 1 августа 1936 г. был осуждён к расстрелу, заключению в тюрьмы или лагеря Военной коллегией Верховного Суда или военными трибуналами за принадлежность к «*право-троцкистским шпионско-диверсионным организациям*». При этом, если дети старше 15 лет, оставшиеся без надзора, признавались «*социально-опасными*», то их по решению ОСО могли направить в лагерь, исправительно-трудовую колонию или «*детские дома особого режима*» [8, с.30-33].

Всецело антигуманным и противоречащим Конституции СССР является и Постановление ЦИК и СНК СССР от 7 апреля 1935 г. «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних», согласно которому: «*В целях быстрой ликвидации преступности среди несовершеннолетних ЦИК и СНК Союза ССР постановляют: 1) Несовершеннолетних начиная с 12-летнего возраста, уличенных в совершении краж, в причинении насилий, телесных повреждений, увечий, в убийстве или в попытках к убийству, привлечь к уголовному суду с применением всех мер уголовного наказания.*

2) Лиц, уличенных в подстрекательстве или в привлечении несовершеннолетних к участию в различных преступлениях, а также в понуждении несовершеннолетних к занятию спекуляцией, проституцией, нищенством и т. п. – карать тюремным заключением не ниже 5 лет.

3) Отменить ст. 8 «Основных начал уголовного законодательства Союза ССР и Союзных Республик» [9, с.22].

В связи с данным постановлением ЦИК и СНК СССР издается подзаконный акт - Циркуляр №1/001537-30/002517 Прокуратуры СССР и Верховного Суда СССР от 20 апреля 1935 г. «О порядке применения высшей меры наказания к несовершеннолетним», юридическая сила которого оказалась выше Основных начал уголовного законодательства Союза ССР и Союзных Республик. Согласно Циркуляру, имевшему гриф «Совершенно секретно» прокурорам и председателям судов ввиду поступающих запросов, разъяснялось: «*1. К числу мер уголовного наказания, предусмотренных ст. 1 указанного постановления, относится также и высшая мера уголовного наказания (расстрел). 2. В соответствии с этим надлежит считать отпавшими указание в примечании к ст. 13 «Основных начал уголовного законодательства СССР и союзных республик и соответствующие статьи уголовных кодексов союзных республик (22 ст. УК РСФСР и соответствующие статьи УК других союзных республик), по которым расстрел к лицам, не достигшим 18-летнего возраста, не применяется» [10, с.22-23].*

Беззаконная репрессивная практика государства, подтверждаемая документами карательных органов, сохранялась и в отношении детей репрессированных родителей, размещенных в детских домах особого режима. Так, в приказе НКВД СССР №00309 «Об устранении извращений в содержании детей репрессированных родителей в детских домах» от 20 мая 1938 г., носившем совершенно секретный характер, отмечалось, что в «детских домах системы Наркомпроса, где размещены дети репрессированных врагов народа, имеют место грубейшие политические извращения в деле содержания и перевоспитания детей репрессированных родителей. Извращения эти являются результатом того, что Наркомпросы не занимаются этими детдомами, а НКВД союзных республик совершенно недопустимым образом выпустили из своего поля зрения эти важнейшие объекты. Делу правильного политического воспитания этих детей и создания здоровой советской обстановки в указанных детдомах не уделяют почти никакого внимания, в результате чего в ряде детских домов имеет место враждебное отношение к детям репрессированных, переходящее в случаи прямого издевательства над ними. В Федоровском детдоме Кустанайской области Казахской ССР имеют место массовые побеги детей репрессированных родителей. Дети не занимаются, так как их избивают школьники-хулиганы. Наблюдаются массовые дебоши. ... Во многих детдомах детей репрессированных называют троцкистами, преследуют, рассматривая их, как врагов» [11].

Беззаконие и насковзь антигуманная практика содержания осужденных, бывших лишь «расходным материалом» для тоталитарного режима, были и неотъемлемой характерной чертой советской уголовно-исполнительной системы в целом. Например, в приказе №193 Управления Карагандинского исправительно-трудового лагеря НКВД «О результатах обследования Чурубай-Нуринаского и К. Кульского отделений» от 3 мая 1944 г. отмечается исключительно преступное содержание осужденных: «Обследованием Чурубай-Нуринаского отделения в середине апреля ст. инспектором САНУ Управления тов. Керпелли выявлен ряд грубых нарушений в санитарно-бытовых условиях содержания заключенных. Группа заключенных была размещена чрезвычайно скученно, в темном, непроветриваемом помещении, без постельных принадлежностей и бытовых мат. Несмотря на то, что эти люди крайне нуждались в дополнительном питании, а значительная часть из них и в госпитализации, ни дополнительное питание, ни условия больничного лечения, питания и ухода им не были предоставлены» [12, с.134].

В приказе №80 Управления Карагандинского исправительно-трудового лагеря НКВД «О бытовых условиях Камспайского участка Джартаасского отделения» от 2 марта 1945 г. также констатируется: «Обследованием Полевого Стана и Новостройки Камспайского участка Джартаасского отделения 5/II 1945 г. установлено, что бытовые условия содержания заключенных весьма неудовлетворительные. На Полевом Стане, в землянке, где размещено 100 чел. женщин, при отсутствии постельных принадлежностей, заключенные не обеспечены бытовыми матами и спят на голых таловых нарах. ... В остальных бараках бытовые маты, заменяющие постельные принадлежности, пришли в негодность, не заменяются и от них» [13, с.144].

В протоколе собрания партийного актива Карагандинского исправительно-трудового лагеря МВД 1-2 апреля 1949 г. тоже отмечается античеловеческое содержание осужденных: «Санитарно-бытовое состояние лагеря, нужно прямо сказать, что оно было и есть неудовлетворительное. ... В Бидаикском, Сарептском, Батыкском, Исень-Гельдинском отделениях санитарное состояние территорий зон неудовлетворительное. В жилых помещениях холодно, неуютно, стены отсырели, кипяченой воды нет, умывальники в большинстве барачков отсутствуют, постельных принадлежностей крайне недостаточно, люди спят на голых нарах, скученность исключительно большая, так например: в барачке усиленного режима центрального участка Бидаикского отделения на 40 кв. метров размещено 48 человек, в одном из барачков зоны на 165 местах находится 308 человек, люди спят на нарах и под нарами, на цементном полу на подосланной соломе ...» [14, с. 177-178].

Как видно из вышеприведенных и иных документов Управления Карагандинского исправительно-трудового лагеря НКВД по вопросам уголовно-исполнительной практики, антигуманное содержание осужденных противоречило ст.7 Исправительно-трудового кодекса РСФСР 1933 г., согласно которой: *«Труд, политико-воспитательная работа, режим и система льгот во всех исправительно-трудовых учреждениях строятся, исходя из основных задач исправительно-трудовой политики пролетарского государства, и не могут сопровождаться ни причинением физических страданий, ни унижением человеческого достоинства».*

При этом лагерное содержание осужденных, являясь самым массовым способом преступных репрессий, по сути своей, проистекало из внесудебной административной расправы, узаконенной партийно-советским тоталитарным режимом, и служило ее окончательно антиправовым и античеловеческим завершением.

Особые совещания, «двойки», «тройки» и другие органы, выносившие основную часть приговоров по репрессивным делам, являлись, по сути, *антиконституционными, антиправовыми органами.* Выносимые этими антиправовыми органами по различным политическим причинам, приговоры были *неправовыми решениями, карательными средствами политики тоталитарного государства.* Ведь в условиях, когда партийно-советский режим, как форма отрицания подлинной свободы, и ее бытия и защиты, не связанный правом и правовыми ценностями, опирался непосредственно на насилие, - независимый суд и подлинное правосудие, по сути своей, были невозможными. Очевидно, что *в условиях тоталитарного политического режима, право, как формально-определенная всеобщность свободы, правового равенства и справедливости, объективно не могло существовать.*

По сути, политические репрессии, в нарушение норм Конституции СССР и Конституции Казахской ССР, представляли собой репрессивную политику Советского государства против народа, как единственного источника и носителя государственной власти, отрицая человека, как независимого и самостоятельного субъекта правовых отношений, уважение к которому в концентрированной форме выражает смысл фундаментальных правообразующих ценностей естественного права. Само же народовластие, торжественно провозглашаемое советскими конституциями, не могло стать реальной политической основой общества при сохранении монополии на государственную власть одной коммунистической партии.

Содержание юридических документов по массовым репрессиям, как насильственно-приказных актов, проводившимся тоталитарным режимом в Казахстане, четко и недвусмысленно свидетельствует, что преобладающая часть репрессированных лиц – это не субъекты уголовных деяний, а *жертвы политического произвола, признававшиеся социально опасными для правящей партии по социальным, классовым, религиозным и иным признакам.*

И в соответствии с международно-правовыми актами такие репрессированные лица должны быть приравнены к жертвам преступлений неправового советско-партийного режима. Пунктом 1 Декларации основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью, принятой резолюцией 40/34 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 г., установлено: *«Под термином «жертвы» понимаются лица, которым индивидуально или коллективно был причинен вред, включая телесные повреждения или моральный ущерб, эмоциональные страдания, материальный ущерб или существенное ущемление их основных прав в результате действия или бездействия, нарушающего действующие национальные уголовные законы государств-членов, включая законы, запрещающие преступное злоупотребление властью».*

Заключение

В течение всего периода своего функционирования Советское государство, выступавшее как сила, враждебная идее независимого гражданского общества, суверенности личности, соблюдению обязательств в рамках международного права, препятствовавшая осуществлению основных гражданских прав и свобод, несет полную ответственность за развертывание в стране массового террора, который можно квалифицировать как *преступление против человечности*.

Таким образом, решения «троек», «двоек», «особых совещаний», списки, и иные формы и методы массовых политических репрессий необходимо признать противоречащими праву, Конституции Республики Казахстан, человечности, принципам и нормам человеческой морали. Все такие акты по массовым репрессиям являются неправовыми, а вытекавшие из них юридические, политические и иные последствия, ущемляющие права граждан и уничтожающие их честь и достоинство, - не имеют подлинной правовой силы.

Историческая справедливость по отношению к безвинно осужденным гражданам, подлежащим полной политической и правовой реабилитации, имеющая исключительное политическое значение для современных судов Нового и Справедливого Казахстана, должна быть восстановлена в полной мере.

Список использованной литературы:

1 Закон Республики Казахстан «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» №2143-ХІІ от 14 апреля 1993 г. // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет».

2 Об объявлении 1997 года Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий. - Указ Президента Республики Казахстан от 30 декабря 1996 г. №3299 // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет».

3 Об установлении Дня памяти жертв политических репрессий. Указ Президента Республики Казахстан от 30 декабря 1996 г. №3443. // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет».

4 Ленин В.И. К истории вопроса о диктатуре // Полн. собр. соч. - Т.41. - С.369-391.

5 Декрет Совета Народных комиссаров (СНК) «Об аресте вождей гражданской войны против революции», 28 ноября (11 декабря) 1917 г. // Декреты Советской власти. Том I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. - М.: Гос. издательство политической литературы, 1957. – 362 с.

6 Алексеев С.С. Самое святое, что есть у Бога на земле. Иммануил Кант и проблемы права в современную эпоху. – М.: Издательство НОРМА, 1998. – 416 с.

7 Циркулярное письмо Киробкома РКП (б), Кирпрофбюро ВЦСПС и Наркомюста КАССР «Об укреплении судебных органов и пополнении их коммунистами» от 20 февраля 1923 г. // В братском единстве народов СССР. Документы и материалы. 1920-1937 гг. – Алма-Ата: Казахстан, 1972. – С.108-110.

8 Оперативный приказ НКВД СССР №00486 «О репрессировании жен и размещении детей осужденных «изменников Родины» от 15 августа 1937 г. // Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века). Т.6: Исправительно-трудовые лагеря в Казахстане: Карлаг. Сборник документов и материалов. Составители тома: З. Г. Сактаганова, А. У. Аупенова / Под общ. ред. Е. Т. Карина. – Астана, 2022. - С.30-33.

9 Постановление ЦИК И СНК СССР «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних» от 7 апреля 1935 г. // Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века). Т.6: Исправительно-трудовые лагеря в Казахстане: Карлаг. Сборник документов и материалов. Составители тома: З.Г. Сактаганова, А.У. Аупенова / Под общ. ред. Е.Т. Карина. - Астана, 2022. - С.21-22.

10 Циркуляр №1/001537-30/002517 Прокуратуры СССР и Верховного Суда СССР «О порядке применения высшей меры наказания к несовершеннолетним» от 20 апреля 1935 г. // *Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века)*. Т.6: *Исправительно-трудовые лагеря в Казахстане: Карлаг. Сборник документов и материалов. Составители тома: З. Г. Сактаганова, А. У. Ауменова / Под общ. ред. Е. Т. Карина.* – Астана, 2022. - С.22-23.

11. Приказ НКВД СССР №00309 «Об устранении извращений в содержании детей репрессированных родителей в детских домах». 20 мая 1938 г. // *Электронная библиотека исторических документов. Российское историческое общество.* <http://docs.historyrussia.org/>.

12 Приказ №193 Управления Карагандинского исправительно-трудового лагеря НКВД «О результатах обследования Чурубай-Нурунского и К. Кульского отделений» от 3 мая 1944 г. // *Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века)*. Т.6: *Исправительно-трудовые лагеря в Казахстане: Карлаг. Сборник документов и материалов. Составители тома: З.Г. Сактаганова, А.У. Ауменова / Под общ. ред. Е.Т. Карина.* – Астана, 2022. - С.134-135.

13 Приказ №80 Управления Карагандинского исправительно-трудового лагеря НКВД «О бытовых условиях Камспайского участка Джартаасского отделения» от 2 марта 1945 г. // *Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века)*. Т.6: *Исправительно-трудовые лагеря в Казахстане: Карлаг. Сборник документов и материалов. Составители тома: З. Г. Сактаганова, А. У. Ауменова / Под общ. ред. Е.Т. Карина.* – Астана, 2022. - С.144-145.

14 Из протокола собрания партийного актива Карагандинского исправительно-трудового лагеря МВД, 1-2 апреля 1949 г. // *Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века)*. Т.6: *Исправительно-трудовые лагеря в Казахстане: Карлаг. Сборник документов и материалов. Составители тома: З.Г. Сактаганова, А.У. Ауменова / Под общ. ред. Е.Т. Карина.* – Астана, 2022. - С.177-179.

References:

1 *Zakon Respubliki Kazahstan «O reabilitacii zhertv massovyh politicheskikh repressij» №2143-XII ot 14 aprelja 1993 g.* // *Informacionno-pravovaja sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әdilet».*

2 *Ob ob#javlenii 1997 goda Godom obshhenacional'nogo soglasija i pamjati zhertv politicheskikh repressij. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrja 1996 g. №3299* // *Informacionno-pravovaja sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әdilet».*

3 *Ob ustanovlenii Dnja pamjati zhertv politicheskikh repressij. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrja 1996 g. №3443.* // *Informacionno-pravovaja sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әdilet».*

4 *Lenin V.I. K istorii voprosa o diktature* // *Poln. sobr. soch.* T.41. S.369-391.

5 *Dekret Soveta Narodnyh komissarov (SNK «Ob areste vozhdnej grazhdanskoj vojny protiv revoljucii», 28 nojabrja (11 dekabrja) 1917 g.* // *Dekrety Sovetskoj vlasti. Tom I. 25 oktjabrja 1917 g. – 16 marta 1918 g.* - М.: Gos. izdatel'stvo politicheskoi literatury, 1957. - S.162.

6 *Alekseev S.S. Samoe svjatoe, chto est' u Boga na zemle. Immanuel Kant i problemy prava v sovremennuju jepohu.* – М.: Izdatel'stvo NORMA, 1998. – 416 s.

7 *Cirkuljarnoe pis'mo Kirobkoma RKP (b), Kirprofjuro VCSPPS i Narkomjusta KASSR «Ob ukreplenii sudebnyh organov i popolnenii ih kommunistami» ot 20 fevralja 1923 g.* // *V bratskom edinstve narodov SSSR. Dokumenty i materialy. 1920-1937 gg.* – Alma-Ata: Kazahstan, 1972. – S.108-110.

8 *Operativnyj prikaz NKVD SSSR №00486 «O repressirovanii zhen i razmeshhenii detej osuzhdennyh «izmennikov Rodiny» ot 15 avgusta 1937 g.* // *Materialy Gosudarstvennoj komissii po polnoj reabilitacii zhertv politicheskikh repressij (20-50 gody HH veka)*. Т.6: *Ispravitel'no-trudovye*

lagerja v Kazahstane: Karlag. Sbornik dokumentov i materialov. Sostaviteli toma: Z.G. Saktaganova, A.U. Aupenova / Pod obshh. red. E.T. Karina. – Astana, 2022, S.30-33.

9 Postanovlenie CIK I SNK SSSR «O merah bor'by s prestupnost'ju sredi nesovershennoletnih» ot 7 aprelja 1935 g. // Materialy Gosudarstvennoj komissii po polnoj rehabilitacii zhertv politicheskikh repressij (20-50 gody HH veka). T.6: Ispravitel'no-trudovye lagerja v Kazahstane: Karlag. Sbornik dokumentov i materialov. Sostaviteli toma: Z.G. Saktaganova, A.U. Aupenova / Pod obshh. red. E.T. Karina. – Astana, 2022. - S.21-22.

10 Cirkuljar №1/001537-30/002517 Prokuratury SSSR i Verhovnogo Suda SSSR «O porjadke primeneniya vysshej mery nakazaniya k nesovershennoletnim» ot 20 aprelja 1935 g. // Materialy Gosudarstvennoj komissii po polnoj rehabilitacii zhertv politicheskikh repressij (20-50 gody HH veka). T.6: Ispravitel'no-trudovye lagerja v Kazahstane: Karlag. Sbornik dokumentov i materialov. Sostaviteli toma: Z.G. Saktaganova, A.U. Aupenova / Pod obshh. red. E.T. Karina. – Astana, 2022. - S.22-23.

11 Prikaz NKVD SSSR №00309 «Ob ustranении izvrashhenij v sodержanii detej repressirovannyh roditel'ej v detskih domah». 20 maja 1938 g. // Jelektronnaja biblioteka istoricheskikh dokumentov. Rossijskoe istoricheskoe obshhestvo. <http://docs.historyrussia.org/>.

12 Prikaz №193 Upravlenija Karagandinskogo ispravitel'no-trudovogo lagerja NKVD «O rezul'tatah obsledovaniya Churubaj-Nurinskogo i K. Kul'skogo otdelenij» ot 3 maja 1944 g. // Materialy Gosudarstvennoj komissii po polnoj rehabilitacii zhertv politicheskikh repressij (20-50 gody HH veka). T.6: Ispravitel'no-trudovye lagerja v Kazahstane: Karlag. Sbornik dokumentov i materialov. Sostaviteli toma: Z.G. Saktaganova, A.U. Aupenova / Pod obshh. red. E.T. Karina. – Astana, 2022. - S.134-135.

13 Prikaz №80 Upravlenija Karagandinskogo ispravitel'no-trudovogo lagerja NKVD «O bytovyh uslovijah Kamspajnskogo uchastka Dzhartasskogo otdelenija» ot 2 marta 1945 g. // Materialy Gosudarstvennoj komissii po polnoj rehabilitacii zhertv politicheskikh repressij (20-50 gody HH veka). T.6: Ispravitel'no-trudovye lagerja v Kazahstane: Karlag. Sbornik dokumentov i materialov. Sostaviteli toma: Z.G. Saktaganova, A.U. Aupenova / Pod obshh. red. E.T. Karina. – Astana, 2022. - S.144-145.

14 Iz protokola sobranija partijnogo aktiva Karagandinskogo ispravitel'no-trudovogo lagerja MVD, 1-2 aprelja 1949 g. // Materialy Gosudarstvennoj komissii po polnoj rehabilitacii zhertv politicheskikh repressij (20-50 gody HH veka). T.6: Ispravitel'no-trudovye lagerja v Kazahstane: Karlag. Sbornik dokumentov i materialov. Sostaviteli toma: Z.G. Saktaganova, A.U. Aupenova / Pod obshh. red. E.T. Karina. – Astana, 2022. - S.177-179.

Б.А.Тайторина¹ , Қ.Тұрлыханқызы^{1*} , А.А.Каблакатов¹
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: binur.a@mail.ru, *kuralay_turlykhan@mail.ru, aikyn.k@mail.ru)

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ: ПРАВОВЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ

Аннотация

В исследовании обоснован вывод о том, что организационно-правовая культура государственной службы как элемент управленческой культуры играет важную роль в формировании эффективного и современного государственного управления для достижения стратегических целей. Организационная культура рассмотрена как объективное явление, которое отражает сущность и эффективность функционирования государственной службы. В рамках разных теорий организационная культура рассматривается как важное свойство государственной службы; организационная культура выступает в ипостаси как прямых, так и опосредованных средств управления персоналом государственной службы. Концепция ценностей интерпретирована в исторической ретроспективе. В статье подчеркивается, что на формирование организационной культуры и ее составляющих существенное влияние оказывают национальные особенности и традиции. Сделан вывод о том, что сущность организационной культуры не только отражает текущее состояние государственной службы, но и работает как механизм, способствующий реализации ее миссии; этос государственной службы выступает в роли стратегического фактора, определяющего поведение отдельных личностей на службе государства и общества в контексте истории и культурного окружения.

Ключевые слова: государственная служба, организационно-правовая культура, ценности, этос государственной службы, мотивация, эффективность.

Б.А.Тайторина¹, Қ.Тұрлыханқызы¹, А.А.Каблакатов¹
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: binur.a@mail.ru, kuralay_turlykhan@mail.ru, aikyn.k@mail.ru)

ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ МӘДЕНИЕТ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ӨЛШЕМДЕР

Аңдатпа

Зерттеу мемлекеттік қызметтің ұйымдық-құқықтық мәдениеті басқару мәдениетінің элементі ретінде стратегиялық мақсаттарға жету үшін тиімді және заманауи мемлекеттік басқаруды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады деген қорытындыға негізделген. Ұйымдастырушылық мәдениет мемлекеттік қызметтің мәні мен тиімділігін көрсететін объективті құбылыс ретінде қарастырылады. Әр түрлі теориялар шеңберінде ұйымдастырушылық мәдениет мемлекеттік қызметтің маңызды қасиеті ретінде қарастырылады; ұйымдастырушылық мәдениет мемлекеттік қызмет персоналын басқарудың тікелей және жанама құралдарының гипостазында әрекет етеді. Құндылықтар тұжырымдамасы Тарихи ретроспективада түсіндіріледі. Мақалада ұйымдық мәдениеттің қалыптасуына және оның компоненттеріне ұлттық ерекшеліктер мен дәстүрлер айтарлықтай әсер ететіндігі атап көрсетілген. Ұйымдастырушылық мәдениеттің мәні мемлекеттік қызметтің қазіргі жағдайын көрсетіп қана қоймай, оның миссиясын жүзеге асыруға ықпал ететін механизм ретінде жұмыс істейді деген қорытындыға келді; Мемлекеттік қызметтің

этикасы тарих пен мәдени орта контекстінде мемлекет пен қоғам қызметіндегі жеке тұлғалардың мінез-құлқын анықтайтын стратегиялық фактор ретінде әрекет етеді.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, ұйымдық-құқықтық мәдениет, құндылықтар, мемлекеттік қызметтің этикасы, уәждеме, тиімділік

B.A.Taitorina¹, K.Turlykhankyzy¹, A.A.Kablakatov¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

(e-mail: binur.a@mail.ru, kuralay_turlykhan@mail.ru, aikyn.k@mail.ru)

ORGANIZATIONAL CULTURE AS A KEY FACTOR IN PUBLIC SERVICE: LEGAL AND SOCIAL DIMENSIONS

Abstract

The study substantiates the conclusion that the organizational and legal culture of the civil service as an element of managerial culture plays an important role in shaping effective and modern public administration to achieve strategic goals. Organizational culture is considered as an objective phenomenon that reflects the essence and effectiveness of the functioning of the civil service. In the framework of various theories, organizational culture is considered as an important property of public service; organizational culture acts as both direct and indirect means of managing civil service personnel. The concept of values is interpreted in historical retrospect. The article emphasizes that national peculiarities and traditions have a significant impact on the formation of organizational culture and its components. It is concluded that the essence of organizational culture not only reflects the current state of the civil service, but also works as a mechanism contributing to the realization of its mission.; The ethos of public service acts as a strategic factor determining the behavior of individuals in the service of the state and society in the context of history and cultural environment.

Key words: public service, organizational and legal culture, values, ethos of public service, motivation, efficiency.

Основные положения.

Организационно-правовая культура государственной службы занимает центральное место в научных источниках, поскольку представляет собой сложный социальные процесс. В условиях формирования демократического правового государства важно осмыслить и проанализировать концептуальные основы данного института, выявить ее сущность.

В современный период наблюдается трансформация моделей государственной службы во многих странах современного мира. Проявившие себя неэффективными модели государственной службы подвергаются модернизации с учетом актуальных реалий. Однако в них по-прежнему присутствуют элементы организационно-правовой культуры государственной службы более ранних этапов, имеющие как положительное, так и негативное влияние на процессы реформирования. Организационно-правовая культура государственной службы выступает как ключевой фактор, способствующий повышению эффективности современных государственных институтов.

Процесс реформирования государственного управления, в том числе институтов государственной службы, требует разработки концептуальных основ организационной культуры государственной службы. Это создает потребность в изучении и глубоком анализе с целью определения возможности эффективной интеграции новых подходов и принципов.

Введение

В научной литературе и эмпирических источниках содержатся серьезные разработки теоретических подходов, обосновывающих важность организационной культуры и ее влияние на эффективность государственной службы. Как правило, в исследованиях содержится

консенсус по поводу основного содержания организационной культуры как совокупности убеждений, ценностей, норм и практик, которые разделяются в команде и определяют поведение государственных служащих. Организационная культура формируется под воздействием исторического контекста, социального окружения и влияют на трансформацию взаимоотношений внутри коллектива. Команды с сильной и позитивной культурой, основанной на доверии, сотрудничестве и инновациях, демонстрируют успех в достижении главных целей государственной службы. Государственные служащие, находящие понимание и ощущающие свою ценность, мотивированы прилагать больше усилий для достижения высоких результатов, применяют творческий подход к решению задач. Действительно, государственные органы, обладающие гибкой и адаптивной культурой, легче, эффективнее реагируют на самые разные изменения внешней среды, такие как технологические новшества, изменения законодательства, трансформацию политической активности граждан.

Разнообразные оттенки смысла организационной культуры раскрываются в дефинициях применительно к деятельности организации: уникальная совокупность норм, ценностей, убеждений, образцов поведения [1]; комплекс убеждений и ожиданий [2]; приобретенные смысловые системы, передаваемые вербально и с помощью средств символов, ритуалов и мифов [3; 4]; комплекс базовых предположений, изобретенных для противостояния вызовам [5]; философские и идеологические представления, ценности, убеждения, верования, ожидания, аттитуды и нормы [6]; набор убеждений, ценностей и усвоенных способов решения реальных проблем [7]; социально-духовное поле компании [8]; динамическая система разделяемых членами организации правил [9]; образ мышления, действия и существования [10]; необходимый компонент управленческого процесса [11]; набор фундаментальных предположений, норм, ценностей и общего поведения [12]; паттерн коллективных базовых представлений, обретаемых группой при разрешении проблем адаптации к изменениям внешней среды и внутренней интеграции [13] и других.

Ценностный фундамент моделей государственной службы включает в себя не только динамично меняющиеся универсальные человеческие ценности и основные принципы, закрепленные в Конституции и специальном законодательстве о государственной службе, но и ценности, характерные для ментальности общества, а также организационные ценности, связанные с целями и стратегиями развития. Ценностная основа предоставляет каждому служащему возможность занимать уникальную позицию в рамках общей системы ценностей в рамках государственных структур, которые он представляет.

Цель данного исследования: концептуализация понятия и основных характеристик организационной культуры государственной службы.

Материалы и методы

Для проведения анализа проблемы концептуализация понятия и основных характеристик организационной культуры государственной службы использовалась научная литература в области философии, социологии и юриспруденции, что обеспечило теоретическую основу исследования.

Исследование осуществлено на основе комплекса общих и специальных научных методов. Методы анализа и синтеза использовались для исследования литературных источников с тем, чтобы осуществить концептуализацию основных элементов и черт организационной культуры на государственной службе. Метод компаративистики позволил сравнить уровень развития организационной культуры государственной службы на разных этапах трансформации и в разные периоды: выявлены специфические черты и общие тенденции. Исторический метод использовался для исследования изменений в организационной культуре, позволил определить влияние исторических факторов на современное состояние культуры на государственной службе.

Результаты и обсуждение

Установление и поддержание высоких этических стандартов становится важным фактором, определяющим стабильность и эффективность государственной службы [14, с.24]. Организационно-правовая культура государственной службы как элемент управленческой культуры играет важную роль в формировании эффективного и современного государственного управления. В условиях быстрых изменений и высоких требований к качеству услуг, предоставляемых государственными органами, понимание и развитие организационной культуры является необходимым условием для достижения стратегических целей.

Термины «культура организации», «организационная культура» в научной литературе представляют собой синонимы, формируемые под воздействием норм общественной морали и социальных ценностей. Следует подчеркнуть, что именно в рамках организационной культуры важную роль играют традиции, идеи, верования и ценностные ориентации, напрямую влияющие на формирование внутренних и внешних целей; на соотношение понятий стабильности и сотрудничества государственных служащих всех уровней; на сложность и формализацию служебных процессов.

Организационно-правовая культура представляет собой объективное явление, которое отражает сущность и эффективность функционирования государственной службы. С точки зрения феноменологического подхода организационная культура позиционируется как сущность самой организации. Данный контекст представлен множеством разных моделей, адаптирующихся к специфике организации, где человек – член большой команды, в нашем случае – государственный служащий выступает как инициативный творец, распорядитель знаний и организатор активных мероприятий для достижения целей организации.

В рамках разных теорий организационная культура рассматривается как важное свойство государственной службы, когда речь идет о таких характеристиках как самосознание служащих в контексте восприятия своей роли в организации; наличие эффективной коммуникационной системы; акцент на имидже государственных служащих; привычек, традиций и норм, влияющих на трудовую этику и мотивацию.

Исходя из основополагающих тезисов различных подходов, возможно утверждение о том, что организационная культура выступает в ипостаси как прямых, так и опосредованных средств управления персоналом государственной службы. Основной функционал организационной культуры включают в себя поддержку миссии государственной службы и мобилизацию кадров для достижения этой миссии. В данном контексте важен учет исторического опыта, сгенерированный всеми предыдущими поколениями, включая лучшие идеи и традиции, весь потенциал этоса государственной службы. Действительно организационная культура государственной службы зиждется на трех уровнях: поведение и артефакты; верования и ценности; базовые предположения. На первом уровне рассматриваются внешние проявления, которые возможно фиксировать. Второй уровень представляет собой элементы, отражающиеся в символах и уровне общения на вербальном уровне. Базовый уровень представлен порой невидимыми, но глубокими по содержанию структурными элементами, требующими для их выявления применения специальных методов.

Концепция ценностей имеет глубокие корни в философских традициях древних цивилизаций, античности и средневековья. Выдающиеся мыслители – представители политико-правовых теорий – обращались к теме этоса государственной службы на всем протяжении истории. Представитель немецкой философии эпохи Просвещения Иммануил Кант, глубоко исследовавший проблему ценностей, акцентировал внимание на постулате о том, что высокая мораль является фундаментом трансформации сознания личности [15]. В качестве самостоятельной теории впервые развернутое учение о ценностях было анонсировано в 60-е годы XIX в. немецким философом Р.Г. Лотце в трактате «Основания практической философии», в котором автором выделена в качестве критерия ценности значимость/смысл [16]. В общем контексте ретроспекция обоснования проблемы ценности

дополняет утвердившуюся точку зрения, которая выделяет в истории развития аксиологии три периода: предклассический (1860-80-е годы), классический (1890-1920-е годы), постклассический (с 1930-х годов по настоящее время) [17, с. 20]. Полагаем обоснованным расширение рамок предклассического периода до эпохи античной философии.

Как мы неоднократно подчеркивали, на формирование организационной культуры и ее составляющих существенное влияние оказывают национальные особенности и традиции. В западной традиции исследования роли национальных факторов в организации предлагаются разные подходы к этой многослойной проблеме. Представляется целесообразным выделить основные модели.

Нидерландский социолог Герт Хофстеде обосновал, что организационная культура организаций формируется не изолированно от окружающего контекста, впитывает в себя особенности национальной культуры. Согласно этой модели, выделяются определенные «переменные национальной культуры»: исторически сложившиеся взгляды о социальной стратификации; уровень индивидуализма и коллективизма в обществе; стремление избегать неопределенности, характерной для европейских культур, в отличие от восточной философии, допускающей сосуществование противоположных начал в одном явлении; преобладание «мужских» и «женских» черт в национальном характере, что также находится в зависимости от культурных традиций конкретного народа.

В модели Г.Лейна и Дж.Дистефано «переменные национальной культуры» рассматриваются через призму отношений человека к окружающему миру. При этом основными аспектами являются взаимодействие человека с природой; ориентация во времени; взгляды на природу человека; преобладание общественных или частных интересов в обществе.

Модель В. Оучи акцентирует внимание на управленческих и организационных аспектах, специфичных для каждой нации: уровень ответственности; традиционные системы трудовых отношений; степень специализации и квалификации в профессии в разных странах.

Выделенные модели подчеркивают, что национальная культура и традиции значительно влияют на организационные процессы и коллективные отношения внутри организации, формируя уникальные культурные контексты для каждой организации.

В современной интерпретации организационной культуры ключевая роль отводится установленным нормам и стилю поведения, включая функции воспроизводства лучших практик и образцов, оценку труда, коммуникацию и сохранение коллективной памяти. Так определяются элементы, формирующие основание для долгосрочной устойчивости и эффективности государственной службы, способствуя ее адаптации к новым вызовам и изменениям в социальной среде.

Государственная служба во все времена представляет собой сложное, многогранное социально-политическое явление, обладающее значительным потенциалом для воздействия на сознание и поведение государственных служащих. Этот фактор актуализируется в современных условиях, когда общество претерпевает глубокие трансформации, затрагивающие важные сферы жизнедеятельности и структуры государственного управления. На самом деле организационная культура характеризуется своей изменчивостью, обусловленной общими трендами политического, социально-экономического, правового и культурного развития. Соответственно новые вызовы времени и обстоятельства требуют от исследователей применение системного подхода, который является наилучшей методологической основой для глубокой аналитики данного института государственной службы, поскольку комплексный, системный подходы позволяют учитывать все аспекты организационной культуры в сочетании с достижениями различных отраслей социально-гуманитарного знания, что весьма важно для понимания ее влияния на функционирование государственных органов и других социальных институтов.

Элементы организационной культуры развиваются в зависимости от исторического контекста и культурной среды, в которой функционирует государственная служба, и это обуславливает важность критического подхода к анализу ценностной базы государственной службы и ее адаптации к новым реалиям.

Сущность организационной культуры не только отражает текущее состояние государственной службы, но и работает как механизм, способствующий реализации ее миссии. Одновременно можно заметить, что организационная культура может быть как источником изменений, так и фактором, замедляющих положительную динамику.

В конечном счете организационная культура на государственной службе представляет собой многослойную структуру. Важно учитывать не только внутренние механизмы организационной культуры, но и внешние социальные тенденции, которые могут оказывать доминирующее влияние на ее развитие и эффективность. Успешное функционирование государственной службы в современных условиях невозможно без глубокого понимания и активного управления организационной культурой, что открывает новые горизонты для научных исследований и практических реформ [18, с.11]. Действительно, ценности организационной культуры на государственной службе представляют собой значимые социальные объекты и процессы, которые служат для удовлетворения потребностей государственных служащих в стабильности и поддержании внутренних интересов и структур. Этос государственной службы выступает в роли стратегического фактора, определяющего поведение отдельных личностей на службе государства и общества в контексте истории и культурного окружения [19, с.8].

Заключение

Организационная культура государственной службы формируется под влиянием специфики выполняемых задач, стратегий, принимаемых решений и коммуникации внутри государственного органа. Как правило, эти факторы включают служебный этикет, нормы и традиции поведения, которые, в свою очередь, влияют на имидж как самих органов власти, так на государственных служащих. Однако потенциальные возможности организационной культуры, ее влияние на мотивацию и эффективность работы государственных служащих ставятся в зависимость от уровня понимания значимости организационной культуры как приоритета для органов государственного управления для успешной адаптации к изменениям в политической и социально-экономической сферах.

Феномен организационной культуры государственной службы является важным инструментом успеха в рамках организации и оказывает влияние на множество аспектов – от производительности и удовлетворенности государственных служащих до способности к инновациям и устойчивости к изменениям.

Информация о финансировании. Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №BR27195163 Архитектоника трансформации организационной культуры государственной службы Казахстана).

Список использованной литературы:

- 1 Eldridge J., Crombie A. *A Sociology of organizations.* – London: Allen & Unwin, 1974. – 89 p.
- 2 Schawrtz H., Davis S.M. *Matching Corporate Culture and Business Strategy // Organizational Dynamics.* – 1981. – Vol. 10. – P. 30-48.
- 3 Smircich L. *Concepts of culture and organizational analysis // Administrative Science Quarterly.* – 1983. – Vol. 28, №3. – P. 339 – 358.
- 4 Michon C., Stern P. *La dynamisation sociale.* – Paris: Ed. d'organisation, 1985. – 155 p.
- 5 Sathe V. *Culture and Related Corporate Realities // Human Resources Management.* – 1985. – Vol. 24, №3. – P. 376-378.

- 6 Kilmann R., Saxton M. *Issues in Understanding and Changing Culture* // *California Management Review*. – 1986. – Vol. 35, №6. – P. 89.
- 7 Brown A. *Organizational Culture*. – London: Pitman Publishing, 1995. – 318 p.
- 8 Соломанидина Т.О. *Организационная культура компании*. – М.: ООО «Журнал «Управление персоналом», 2003. – 624 с.
- 9 Мацумото Д. *Психология и культура*. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 364 с.
- 10 Томилов В.В. *Культура предпринимательства*. – СПб.: Питер, 2000. – 36 с.
- 11 Taitorina B.A. et al. *State Property Management in the Republic of Kazakhstan*. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, [S.l.], v. 7, n. 5, p. 1187–1192, dec. 2016. ISSN 2068-696X. URL:<https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/541>
- 12 Abdalla W., Suresh S. & Renukappa S. (2020). *Managing knowledge in the context of smart cities: An organization-al cultural perspective*. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 16(4), 1–21. <https://doi.org/10.7341/20201642>
- 13 Шейн Э. *Организационная культура и лидерство* / Пер. с англ. под ред. В.А. Спивака. – СПб., 2002. – 248 с.
- 14 Айтхожин К.К., Байсалова Г. Т. *Этическое измерение государственной службы как политического института* // *Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция»*. - 2024. - №2(76). – С. 23-30.
- 15 Кузнецов В.Н. *Немецкая классическая философия: Учеб.* В.Н. Кузнецов. – 2-е изд., испр. и доп. – М: Высш. шк., 2003. – 438 с.
- 16 Ан А.С., Белинова О.А. *Концептуализация ценности как философской категории* // *СибСкрипт. Вестник Кемеровского государственного университета*. – 2014. - №5(58). Т.1. - С.230-234.
- 17 Жуков В.Н. *Введение в юридическую аксиологию (вопросы методологии)* / В.Н.Жуков // *Государство и право*. - 2009. - №6. – С.19-25.
- 18 Ким Д.М. *Аксиологические основы организационной культуры государственной службы в современном российском обществе: автореф. дисс. ... кандидата социологических наук*. – Ростов-на-Дону, 2009. – 31 с.
- 19 Литов С.С. *Ценности организационной культуры как управленческий ресурс государственной службы: диссертация ... кандидата социологических наук*. - Москва, 2006. - 143 с.

References:

- 1 Eldridge J., Crombie A. *A Sociology of organizations*. – London: Allen & Unwin, 1974. – 89 p.
- 2 Schawrtz H., Davis S.M. *Matching Corporate Culture and Business Strategy* // *Organizational Dynamics*. – 1981. – Vol. 10. – P. 30-48.
- 3 Smircich L. *Concepts of culture and organizational analysis* // *Administrative Science Quarterly*. – 1983. – Vol. 28, №3. – P. 339 – 358.
- 4 Michon C., Stern P. *La dynamisation sociale*. – Paris: Ed. d'organisation, 1985. – 155 p.
- 5 Sathe V. *Culture and Related Corporate Realities* // *Human Resources Management*. – 1985. – Vol. 24, №3. – P. 376-378.
- 6 Kilmann R., Saxton M. *Issues in Understanding and Changing Culture* // *California Management Review*. – 1986. – Vol. 35, №6. – P. 89.
- 7 Brown A. *Organizational Culture*. – London: Pitman Publishing, 1995. – 318 p.
- 8 Solomanidina T.O. *Organizacionnaja kul'tura kompanii*. – М.: ООО «Zhurnal «Upravlenie personalom», 2003. – 624 s.
- 9 Macumoto D. *Psihologija i kul'tura*. – SPb.: Prajm-Evroznak, 2002. – 364 s.
- 10 Tomilov V.V. *Kul'tura predprinimatel'stva*. – SPb.: Piter, 2000. – 36 s.
- 11 Taitorina B.A. et al. *State Property Management in the Republic of Kazakhstan*. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, [S.l.], v. 7, n. 5, p. 1187–1192, dec. 2016. ISSN 2068-696X. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/541>

12 Abdalla W., Suresh S., & Renukappa S. (2020). *Managing knowledge in the context of smart cities: An organization-al cultural perspective*. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 16(4), 1–21. <https://doi.org/10.7341/20201642>

13 Shejn Je. *Organizacionnaja kul'tura i liderstvo / Per. s angl. pod red. V.A. Spivaka. – SPb., 2002.- 248 s.*

14 Ajthozhin K.K., Bajsalova G.T. *Jeticheskoe izmerenie gosudarstvennoj sluzhby kak politicheskogo instituta // Vestnik KazNPU imeni Abaja, serija «Jurisprudencija». - 2024. - №2(76). – S. 23-30.*

15 Kuznecov V.N. *Nemeckaja klassicheskaja filosofija: Ucheb./V.N. Kuznecov. – 2-e izd., ispr. i dop. – M: Vyssh. shk., 2003. – 438 s.*

16 An A.S., Belinova O.A. *Konceptualizacija cennosti kak filosofskoj kategorii // SibSkript.Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2014. - №5(58). T.1.- S.230-234.*

17 Zhukov V.N. *Vvedenie v juridicheskiju aksiologiju (voprosy metodologii) / V. N. Zhukov // Gosudarstvo i pravo. - 2009. - №6. – S.19-25.*

18 Kim D.M. *Aksiologicheskie osnovy organizacionnoj kul'tury gosudarstvennoj sluzhby v sovremennom rossijskom obshhestve: avtoref. diss. ... kandidata sociologicheskikh nauk. – Rostov-na-Donu, 2009. – 31 s.*

19 Litov S.S. *Cennosti organizacionnoj kul'tury kak upravlencheskij resurs gosudarstvennoj sluzhby: dissertacija ... kandidata sociologicheskikh nauk. - Moskva, 2006.- 143 s.*

**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ.
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС**

**КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО.
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС**

**CONSTITUTIONAL LAW.
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS**

IRSTI 10.15.23

10.51889/2959-6181.2025.79.1.003

UDC 342.71: 342.715 (574)

**PROBLEMS OF PRACTICAL IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS
OF LEGISLATION GOVERNING THE TERMINATION AND CHANGE OF
CITIZENSHIP OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

G.U. Balgimbekova^{1*} , Jacek Zalesny²

¹Karaganda University named after academician E.A. Buketov

²University of Warsaw

(e-mail: *Gbalgimbekova@mail.ru, zalesnyjacek@gmail.com)

Abstract

This article discusses current issues of practical implementation of the legislation of the Republic of Kazakhstan on the termination and change of citizenship. The author notes an increase in integration processes in the modern world and on the territory of the Commonwealth of Independent States, which affect the migration and legal status of citizens with a changing status. The basis for the study is the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law on Citizenship and ratified international treaties. The purpose of the work is to identify legal and organizational problems in the termination and change of citizenship with the development of appropriate recommendations based on international standards. The analysis shows the need to further improve national legislation in various aspects, including clarifying procedural standards, identifying "significant obligations" and filling gaps in ensuring human rights. Possible methods of solving these problems through the coordination of actions of state bodies, strengthening international cooperation and harmonization of legal standards within the CIS are considered. The results of this study are of interest both for the theory of law and for the practice of its application. They contribute to increasing the legal protection of citizens and the optimal use of the possibilities of integration processes.

Key words: citizenship, Republic of Kazakhstan, termination of citizenship, change of citizenship, international law, legal regulation, integration processes, CIS, law enforcement practice, international treaties, migration, human rights.

Г.У. Балгимбекова¹, Я.Залесны²

¹академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

²Варшава университеті

(e-mail: Gbalgimbekova@mail.ru, zalesnyjacek@gmail.com)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҒЫН ТОҚТАТУ МЕН ӨЗГЕРТУДІ РЕТТЕЙТІН ЗАҢНАМАНЫҢ ЕРЕЖЕЛЕРІН ІС ЖҮЗІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының азаматтығын тоқтату және өзгерту туралы заңнамасын іс жүзінде жүзеге асырудың өзекті мәселелері талқыланады. Автор қазіргі әлемде және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы аумағында мәртебесі өзгертін азаматтардың көші-қоны мен құқықтық мәртебесіне әсер ететін интеграциялық процестердің ұлғаюын атап өтеді. Зерттеудің негізі Қазақстан Республикасының Конституциясы, Азаматтық Туралы Заң және ратификацияланған халықаралық шарттар болып табылады. Жұмыстың мақсаты-халықаралық стандарттарға негізделген тиісті ұсыныстарды әзірлей отырып, азаматтықты тоқтату және өзгерту кезіндегі құқықтық және ұйымдастырушылық мәселелерді анықтау. Талдау ұлттық заңнаманы әртүрлі аспектілерде, соның ішінде процедуралық стандарттарды нақтылауды, «елеулі міндеттемелерді» анықтауды және адам құқықтарын қамтамасыз етудегі олқылықтардың орнын толтыруды қоса алғанда, одан әрі жетілдіру қажеттілігін көрсетеді. Мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерін үйлестіру, халықаралық ынтымақтастықты нығайту және ТМД шеңберіндегі құқықтық стандарттарды үйлестіру арқылы осы мәселелерді шешудің мүмкін әдістері қарастырылған. Бұл зерттеудің нәтижелері құқық теориясы үшін де, оны қолдану практикасы үшін де қызығушылық тудырады. Олар азаматтардың құқықтық қорғалуын арттыруға және интеграциялық процестердің мүмкіндіктерін оңтайлы пайдалануға ықпал етеді.

Түйін сөздер: азаматтығы, Қазақстан Республикасы, азаматтығын тоқтату, азаматтығын өзгерту, халықаралық құқық, құқықтық реттеу, интеграциялық процестер, ТМД, құқық қолдану практикасы, халықаралық шарттар, көші-қон, адам құқықтары.

Г.У.Балгимбекова¹, Я.Залесны²

¹Қарағандинский университет имени академика Е.А. Букетова

²Варшавский университет

(e-mail: Gbalgimbekova@mail.ru, zalesnyjacek@gmail.com)

ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛОЖЕНИЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, РЕГУЛИРУЮЩЕГО ПРЕКРАЩЕНИЕ И ИЗМЕНЕНИЕ ГРАЖДАНСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы практической реализации законодательства Республики Казахстан о прекращении и изменении гражданства. Автор отмечает усиление интеграционных процессов в современном мире и на территории Содружества Независимых Государств, которые влияют на миграцию и правовое положение граждан с изменяющимся статусом. Основой для исследования является Конституция Республики Казахстан, Закон о гражданстве и ратифицированные международные договоры. Целью работы является выявление правовых и организационных проблем при прекращении и смене гражданства с разработкой соответствующих рекомендаций, основанных на международных стандартах. Анализ показывает необходимость дальнейшего

совершенствования национального законодательства в различных аспектах, включая уточнение процедурных стандартов, определение «существенных обязательств» и восполнение пробелов в обеспечении прав человека. Рассматриваются возможные методы решения этих проблем путем координации действий государственных органов, укрепления международного сотрудничества и гармонизации правовых норм в рамках СНГ. Результаты данного исследования представляют интерес как для теории права, так и для практики его применения. Они способствуют повышению правовой защищенности граждан и оптимальному использованию возможностей интеграционных процессов.

Ключевые слова: гражданство, Республика Казахстан, прекращение гражданства, изменение гражданства, международное право, правовое регулирование, интеграционные процессы, СНГ, правоприменительная практика, международные договоры, миграция, права человека

General provisions

The main provisions of the work follow from the stated goal of the scientific research and concern the following aspects: a comprehensive analysis of the problem allowed us to consider current issues of practical implementation of the legislation of the Republic of Kazakhstan on termination and change of citizenship. As well as strengthening of integration processes in the modern world and in the territory of the Commonwealth of Independent States, which affect migration and legal status of citizens with changing status.

The main directions on the need for further improvement of national legislation in various aspects of the institution of citizenship, including clarification of procedural standards on termination and change of the institution of citizenship, are analyzed and highlighted. The definition of «significant obligations» in the sphere of application of international standards in the field of regulation of the institution of citizenship allows us to fill the gaps in ensuring the right to citizenship in the Republic of Kazakhstan.

Important recommendations are formulated for the implementation and improvement of legislation in the field of normative and legal regulation of the institution of citizenship, such as termination and change of citizenship of the Republic of Kazakhstan, as well as strengthening law enforcement practice, solving real problems in the field of the institution of citizenship.

It is concluded that despite the progress achieved in the field of citizenship, there is still a need for further improvement of the legislation regulating citizenship issues in the Republic of Kazakhstan.

Thus, the development of the institution of citizenship, the mobility and instability of the legislation regulating them, as well as the multifaceted nature of the problems and issues associated with it, indicate the relevance of the study of this topic.

Introduction

The urgency of studying the problems of termination and change of citizenship in the Republic of Kazakhstan is due to the constant development of national legislation and the increasing influence of international standards in the field of human rights. At present, citizenship issues are no longer exclusively internal affairs for the state - they also affect international relations.

The term “citizenship” includes fundamental provisions: a) Citizenship as a constitutional-legal category that defines the relations of an individual with a certain political and social entity - the state; b) Citizenship as a fundamental human right (all citizens have the right to citizenship) [1].

This is confirmed by a large number of treaties and agreements ratified by Kazakhstan. In this context, the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Law "On Citizenship" serve as the basis for regulating the status of a citizen [2, 3]. They define not only the principles of acquisition and loss of citizenship, but also ensure the protection of fundamental rights and freedoms of the individual.

However, in practice, difficulties arise in applying the norms of legislation on the procedure for changing and terminating citizenship. These difficulties may be caused by imperfect legal regulation of certain procedures and insufficient interaction of state bodies responsible for citizenship issues. Solving these problems requires serious scientific analysis as it concerns the fundamental constitutional rights of citizens and affects the exercise of political, economic and social capabilities of the individual.

Particular attention should be paid to the role of the State in modern legal society and its ability to guarantee the effective protection of human rights in the context of citizenship institutions. Strengthening the state policy of Kazakhstan aimed at preserving the interests of citizens and compliance with international obligations will improve the mechanisms of legal regulation of citizenship issues. Analysis of existing norms and examples of practice open up opportunities for the development of specific recommendations for further improvement of Kazakhstan's citizenship legislation [4].

This study is aimed at identifying problematic issues in the application of legislation on deprivation and change of citizenship of Kazakhstan with the subsequent development of proposals for improving both the legal framework and the organizational structure in this area. The analysis of the results will improve the legal basis of citizenship, increase the level of protection for those who undergo the status change procedure and contribute to the development of a new approach to understanding citizenship as a key institution in a modern rule of law [5].

Materials and methods

The Constitution of Kazakhstan, the Law "On the Citizenship of the Republic of Kazakhstan," the Law "On the Status of Foreigners in the Republic of Kazakhstan," the Law of the Republic of Kazakhstan "On Population Migration," and the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Refugees" are the treaties, conventions, and laws that govern this study.

The study employs political and legal analysis, focusing on political and legal methods for the implementation of citizenship rights among current problems in the relevant domain of public relations. Consequently, an examination of the legal foundations of Kazakhstan's legislation has been undertaken. The primary characteristics of legal activities in this domain, along with definitions, legal considerations, and established procedures, are delineated. Additionally, apart from the legal considerations, additional facets of termination and citizenship alteration, as well as the necessity for subsequent legal and policy modifications, are recognized.

The study in this article was carried out using various general scientific methods - dialectical and systemic approaches of historical analysis. Specific scientific methods were also used: deduction and induction with elements of analysis and synthesis. Particular attention is paid to the method of comparative law. The analysis employs a structural, functional, and comparative legal approach.

Results and discussion

Citizenship is a legal concept that provides a stable legal link between a person and the state. The processes of obtaining citizenship, its change and deprivation are regulated by the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan" adopted on December 20, 1991 under the number 1017-XII (hereinafter - the Law on Citizenship), as well as international agreements. However, in practice there are significant problems in the sphere of implementation of legal norms, which require careful analysis and adjustments in the legislation.

Studies on issues of citizenship and the legal status of people changing their citizenship between Kazakhstan and Russia are conducted by both Kazakh and Russian scholars in their works on the study of this problem in the field of jurisprudence of Kazakhstan.

Authors Tlembayeva J.U, Akhmedjanov F.R. (2018) investigate the legislative basis of forced termination of citizenship (as a means of punishment for terrorism and extremism) and the first steps

to implement the new norm in practice [6]. They discuss the limitations of the constitutional principle (Article 10 of the Constitution of the RK) on the inadmissibility of deprivation of citizenship and draw conclusions about the need to balance the interests of national security and international legal standards.

In this English-language article, Kazakhstani scholars (Balgimbekova, G., Botagarin R., Turlayev, Bilyalova, M., Injigoyan A.) study the problem of stateless persons in Kazakhstan against the background of migration processes in Central Asia. The author's work emphasizes that global migration flows lead to the emergence of a significant group of stateless people in Kazakhstan - people without citizenship and deprived of basic rights and documents.

In their subsequent work, researchers (2024) [7] consider the problems of statelessness in Kazakhstan in the context of migration processes in the Central Asian region, analyze the causes of this phenomenon and study the existing legal framework regulating this area. Special attention is paid to the fact that procedures for obtaining and deprivation of citizenship can lead to the undesirable emergence of stateless persons (stateless persons). The authors offer a number of recommendations for improving public policy and legislation, including simplifying the naturalization process and strengthening legal safeguards for stateless persons. This study is important because it points to problems in the practical implementation of citizenship legislation that result in the social vulnerability of many people.

The right to citizenship is very significant as it entitles an individual to perform certain public duties and to enjoy all the constitutional rights and freedoms that are allowed. In addition to that, it protects human rights and interests within the country and the international community through diplomacy and other forms of cooperation between governments. Becoming a citizen means that a person must be of age. Furthermore, citizenship is a legal concept that determines the legal relationship of an individual towards the state which has the sovereignty over a particular area. This status affects not only these direct relationships but also relationships between individuals and between states and these states and other international actors. It is impossible to discuss the right to citizenship without referring to other civil rights and freedoms and, of course, there are some duties that are connected with it. Entitlements related to citizenship entail the right to remain in the country, the right to participate in public administration, the right to vote, the right to stand for election, and the right to diplomatic protection.

In order to solve the mentioned problems, it is necessary for every state to define the basics of citizenship and the way to become or to lose it in the constitution of the country. Some problems of citizenship can be connected with relations with other countries. Therefore, it is possible to prevent conflicts on the international level regarding the “citizenship issue”. Therefore, having discussed the idea of nationality, the range of it, the legal framework of the concept, and the issues associated with it in relation to the International Covenant on Civil and Political Rights, it is evident that this issue affects everyone’s rights.

In accordance with Article 12 of the ICCPR, every person may enter the territory of a state and make a choice of a place to live in. Everyone has the right to leave any country, including his own. Some of the rights discussed above may only be curtailed by laws that are reasonable and necessary to protect national security, maintain public order, or protect public health or morals. No one shall be prevented from returning to his country [8].

This legal norm confirms that everyone can withdraw from citizenship. In well-defined citizenship systems there are three main ways through which one can lose citizenship; these are by deliberate abandonment, deportation, and by treaty. In most cases, the issues to do with the abandonment of citizenship are handled by the appropriate state agencies.

Generally, individuals seeking citizenship must either pass an exam or apply to the relevant government agency. However, if a person has been convicted of a crime, if criminal proceedings have been brought against them before their permission, or if they have been convicted by a court and the sentence has taken effect, renunciation of citizenship is not possible. If a person owns state secrets, this can lead to deprivation of citizenship [9].

For instance, the international community has put in place preventive measures in the Convention on the Prevention of Statelessness. Furthermore, article 15 paragraph 2 of the Universal Declaration of Human Rights adopted on December 1948 stipulates; “Nobody shall be deprived of his or her nationality arbitrarily and nobody shall be deprived of the right to acquire nationality of his or her choice.”

This clause is particularly relevant when discussing the conditions for losing citizenship. The Convention on the Elimination of Statelessness of August 30, 1961 talks about the withdrawal of citizenship from individuals. Of particular interest is paragraph 9 of Article 9 of this treaty which has clearly prohibited signatory states from using race or ethnicity, religious beliefs, or political views as a basis of restricting citizenship. In other words, stripping one’s citizenship is a form of punishment that the state imposes on a particular person and, therefore, the attainment of citizenship by another country through naturalization may lead to the loss of the previous citizenship [10].

Considering the issues of loss and change of citizenship in Kazakhstan, it is worth noting that according to international law, the main factor in the termination of citizenship is traditionally a violation of the rules of emigration. However, the modern system of international law recognizes the right of citizens to leave the country and live abroad on the basis of the principles of freedom of movement and human rights. This approach shows the desire of countries to simplify migration policy and protect the rights of those people who work or engage in cultural activities abroad without prejudice to their ties with their homeland.

Each state's national law sets its own rules and restrictions regarding renunciation of citizenship. In Kazakhstan, these rules are spelled out in Article 20 of the Law "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan" [11]. This article provides for the possible rejection of an application for renunciation of citizenship in the event of significant state or financial obligations to individuals or legal entities. Practically, this means the same thing: before allowing a person to renounce the status of a citizen of Kazakhstan. The state must make sure that this citizen will not harm the interests of other legal entities - be they state or private organizations or even other people.

"Basic state obligations" can be situations when a person is obliged to perform military service or other similar obligations. Failure to fulfill such obligations may adversely affect the interests of the company. "Significant financial liabilities" often involve large loans or court decisions to collect debts owed to banks or others. In these cases, the legislation recognized unacceptable to allow citizens to avoid responsibility for non-fulfillment of financial or other property obligations by renouncing citizenship in Kazakhstan.

In addition to economic and property issues, national legislation also pays attention to aspects of a criminal law nature. If a citizen has an outstanding conviction, a criminal case has been initiated or an arrest order has been issued, the state may refuse to withdraw from citizenship until the completion of the relevant procedures. Similarly, when a person tries to avoid responsibility for crimes committed and is wanted or under investigation, this is a sufficient reason for the Kazakh authorities not to satisfy the application for termination of citizenship. The aim is to prevent abuse of the right to withdraw from citizenship in order to evade criminal and legal responsibility.

In addition, a person who has received citizenship of another state and continues to live in Kazakhstan must inform the competent authorities about any changes in his status within the prescribed period (30 days). This rule applies both to citizens who are directly on the territory of the Republic of Kazakhstan and abroad. The law provides for certain consequences for such notification: firstly, it helps state authorities to track citizens with dual citizenship (if such cases are allowed by national law or if a citizen continues to remain in two jurisdictions without due notice); secondly, it allows you to timely resolve conflicts in the field of taxation and other obligations of a citizen [12].

National legislation establishes measures of influence on persons who do not comply with the requirements for informing about the change of their citizenship. Such behavior may entail administrative liability and, in certain cases, more severe penalties, depending on the nature of the violation of the law. The main purpose of these measures is to maintain a balance and prevent the

possibility for citizens of Kazakhstan to remain in the legal field of two states without fulfilling their obligations.

It is emphasized worth noting: after a person officially ceases his citizenship in the Republic of Kazakhstan, he is deprived of all rights and exempted from all duties related to his previous civil status. In particular, such a person is not able to count on diplomatic protection from Kazakhstan and participate in the elections of state bodies. Other privileges and rights granted exclusively to citizens are also unavailable to him. This principle underlies the international understanding of nationality: when the legal link between a person and a state is severed, it does not entail additional obligations or legal consequences.

Thus, it can be argued that in the Republic of Kazakhstan there is a rather strict and detailed regulated system of withdrawal from citizenship. It takes into account both international standards of freedom of movement and emigration, as well as national interests to protect public resources and the rule of law of the state and other entities. Legal practice shows the need to maintain a balance between allowing citizens to freely choose their civil status and protecting the legitimate interests of the country and society.

Anyone who wants to apply for the renunciation of his or her citizenship must meet certain requirements; otherwise, the process of cancelling citizenship may become challenging. In this manner, the state guarantees that citizens discharge their duties and cannot avoid incrimination in the territory of the Kazakhstan. The conditions for citizenship are provided for by legal acts and the procedure for their attainment is regulated by secondary legal acts. Therefore, these rules constitute the citizenship institution, and also include the procedures for considering citizenship applications, as well as the decision-making process and its implementation. The laws on the loss of citizenship are in conformity with the Order of the Minister of Internal Affairs No. 02 of the date January 28, 2016, “On the Procedure for Consideration of Applications for Acquisition of Citizenship of the Republic of Kazakhstan and Restoration of Citizenship under Simplified Procedure (Registry), as well as for Surrender of Citizenship, Loss of Citizenship and Deprivation of Citizenship”.

When a person goes to the migration service with the intention of relinquishing the citizenship of the Republic of Kazakhstan, an employee of the internal affairs department furnishes a legal consequence of this action in the form of a formal certificate. The relevant data is obtained from the prosecutor’s office and legal statistics to confirm whether the person is involved in any criminal proceedings or is currently serving a sentence. Moreover, the migration service requires the person to provide documentation of their current Kazakhstani citizenship.

In order to proceed with the internal affairs authorities’ evaluation of the request for citizenship withdrawal, several elements must be established: outstanding debts or property obligations that may be detrimental to the interests of the state, society or other individuals; the fact that the person may be under indictment; and any adverse effects that the deportation may have on the national security of the country [13].

Under Kazakhstan’s 20th citizenship law, a person is barred from renouncing his/her citizenship if the person is under criminal prosecution or has a court verdict, or if renunciation is likely to be detrimental to the national security of the country. The migration service collects all the paperwork and forwards it to the Citizenship Commission chaired by the President of Kazakhstan for the final decision.

Pension savings can be utilized by a person after obtaining foreign citizenship by contacting the relevant pension fund and submitting the required documents. Not necessarily losing one’s citizenship through moving out of the country; but, nonobservance of certain residence requirements in countries abroad may lead to its withdrawal.

The Law of the Republic of Kazakhstan “On Citizenship” has only one provision for cancelling citizenship and that is by a court for terrorist or other crimes described in the Special Part of the Criminal Code of Kazakhstan if such actions are likely to cause substantial harm to the essential interests of the country.

In most new democratic states, taking away someone's citizenship is considered a severe penalty. Whenever a citizen engages in illegal activities or acts in a manner that is detrimental to the nation's interests, the government may resort to such a measure. The violation of a certain provision that forms the basis of the law is usually linked to a person's criminal activities, and every nation has its own set of regulations. Being a sovereign state, Kazakhstan protects the rights and freedoms of its citizens; however, following certain events, including terrorism, individuals may have their citizenship stripped from them upon the decision of the Parliament on March 10, 2017. As provided by Article 10 of the Constitution, terrorism and activities that pose a critical risk to the fundamental national interests shall render one barred from being a citizen of the Republic of Kazakhstan [14,15,16].

The same way, the legislative changes are going on outside Kazakhstan: Many European countries also have provisions of citizenship stripping for terrorism and other activities that pose a threat to the nation's security and public order. In case of betrayal of the country, a governmental body usually makes the final decision on stripping citizenship. Therefore, there are many provisions of international law concerning the regulation of procedures on the stripping of citizenship and the examination of European legal systems regarding the issue.

Conclusion

Given the problems in the field of citizenship, it is worth taking a set of measures to eliminate legislative restrictions and prevent cases of statelessness. It is proposed to amend the Law "On Citizenship" of the Republic of Kazakhstan, the Law "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan," supplementing it with a new clause stating that "the acquisition of citizenship of the Republic of Kazakhstan is prohibited if it deprives a person of citizenship." Such a change will help comply with international standards for the protection of vulnerable persons [17].

In addition, in order to bring Kazakhstan's legislation in line with international law, it is necessary to establish a mechanism that will help avoid the emergence of statelessness when renouncing Kazakhstan's citizenship if a person does not have another citizenship or is not in the process of obtaining it. The author is currently negotiating with representatives of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) on the possibility of Kazakhstan acceding to the 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons and the 1961 Convention concerning the Reduction of the Number of Stateless Persons. International agreements endorsed by the United Nations as important tools for protecting the rights of stateless people can significantly strengthen the legal basis of the state and contribute to a more effective implementation of the principles of humanism and the rule of law [18].

Funding information. This research is funded by the Committee of Science at the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant №BR27195163 The Architectonics of the Transformation of Organizational Culture in the Civil Service of Kazakhstan).

References:

1 *Международный пакт о гражданских и политических правах. - Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Ратифицирован Законом Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года №91-III, вступил в силу для РК 24 апреля 2006 года (письмо МИД РК от 27.06.06 г №12-1-2/1445). [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010760&pos=4;-108#pos=4;-108(дата обращения: 12.12.2024)*

2 *Конституция Республики Казахстан. - Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&pos=5;-90#pos=5;-90](http://https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&pos=5;-90#pos=5;-90) (дата обращения: 12.12.2024)*

3 Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674m>(дата обращения: 12.12.2024)

4 Балгимбекова Г.У. Основания и порядок прекращения и изменения гражданства Республики Казахстан // Современные тенденции развития государства и права в условиях политической трансформации. Материалы Международной научно-практической онлайн/офлайн конференции. [Научное электронное издание]. – Караганды, 2023. – С. 78-84. – Режим доступа: <https://rep.ksu.kz/handle/data/17236> (дата обращения: 12.12.2024)

5 Бабурина В.Л. Гражданство Российской Федерации: конституционно-правовая теория и практика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Воронеж, 2017. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.vsu.ru/structure/constlaw/tasks/butusova-autoreferat.pdf> (дата обращения: 12.12.2024)

6 Тлембаева Ж.У., Ахмеджанов Ф.Р. Лишение гражданства: Некоторые вопросы законодательного регулирования и реализации // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – [Электронный ресурс]. – 2018. – Т. 3. – №52. – Режим доступа: <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/712>(дата обращения: 12.12.2024)

7 Balgimbekova, G., Botagarin R., Turlayev, Bilyalova, M., Injigoyan A. (2024). The Legal Problems of Stateless Persons in Kazakhstan in the Context of Migration Processes in the Central Asian Region. *Lex localis – Journal of Local Self-Government*. – 2024. – 20(1). – [Electronic resource]. – 2018. – Т. 3. – №52. – Access mode: <https://lex-localis.org/index.php/LexLocalis/article/view/3090> (дата обращения: 15.12.2024)

8 Межпарламентская Ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств. Комментарий к модельному закону «О пограничных ведомствах (силах)». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://iacis.ru/public/upload/files/1/690.pdf>

9 О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Российской Федерацией об упрощенном порядке приобретения гражданства гражданами Республики Казахстан, прибывающими для постоянного проживания в Российскую Федерацию, и гражданами Российской Федерации, прибывающими для постоянного проживания в Республику Казахстан. Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 28 февраля 1995 года №316. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000316_(дата обращения: 15.12.2024)

10 О ратификации Договора между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о правовом статусе граждан Республики Казахстан, постоянно проживающих на территории Российской Федерации, и граждан Российской Федерации, постоянно проживающих на территории Республики Казахстан. Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 28 февраля 1995 года №317. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000317_(дата обращения: 15.12.2024)

11 Бабурина В.Л. Гражданство Российской Федерации: конституционно-правовая теория и практика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Воронеж, 2017. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.vsu.ru/structure/constlaw/tasks/butusova-autoreferat.pdf> (дата обращения: 15.12.2024)

12 Международный пакт о гражданских и политических правах Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Ратифицирован Законом Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года №91-III, вступил в силу для РК 24 апреля 2006 года (письмо МИД РК от 27.06.06 г №12-1-2/1445). – [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010760&pos=4;-108#pos=4;-108

13 Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30218586(дата обращения: 15.12.2024)

14 Конвенция «О сокращении безгражданства». Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций Конвенция 30.08.1961 г. г. Нью-Йорк. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/statelessness.shtml (дата обращения: 15.12.2024)

15 Закон Республики Казахстан «О гражданстве» от 20 декабря 1991 года №1017-XII (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000816 (дата обращения: 15.12.2024)

16 Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года №235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.02.2023 г.). – [Электронный ресурс]. – 2023. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399&sub_id=4960 (дата обращения: 15.12.2024)

17 Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 28 января 2016 года №85. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 4 марта 2016 года №13391 «Об утверждении Правил приема, оформления и рассмотрения органами внутренних дел ходатайств (заявлений) по вопросам приема в гражданство Республики Казахстан и восстановления в гражданстве Республики Казахстан, в том числе в упрощенном (регистрационном) порядке, выхода из гражданства, утраты, лишения гражданства и определения принадлежности к гражданству Республики Казахстан». – 2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/origins/V1600013391> (дата обращения: 15.12.2024)

18 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.). – [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата обращения: 15.12.2024)

References:

1 *Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskikh pravah Prinjat rezoljuciej 2200 A (XXI) General'noj Assamblei ot 16 dekabrya 1966 goda. Ratificirovan Zakonom Respubliki Kazahstan ot 28 nojabrya 2005 goda №91-III, vstupil v silu dlja RK 24 aprelja 2006 goda (pis'mo MID RK ot 27.06.06 g №12-1-2/1445). [Jelektronnyj resurs]. – 2005. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010760&pos=4;-108#pos=4;-108(data obrashhenija: 12.12.2024)*

2 *Konstitucija Respubliki Kazahstan. Prinjata na respublikanskom referendumе 30 avgusta 1995 goda (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2023 g.). – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&pos=5;-90#pos=5;-90 (data obrashhenija: 12.12.2024)*

3 *Ob utverzhdenii Konceptii pravovoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 oktjabrya 2021 goda №674. – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674m>(data obrashhenija: 12.12.2024)*

4 *Balgimbekova G.U. Osnovaniya i porjadok prekrashhenija i izmenenija grazhdanstva Respubliki Kazahstan // Sovremennye tendencii razvitiya gosudarstva i prava v uslovijah politicheskoy transformacii. Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy onlajn/oflajn konferencii. [Nauchnoe jelektronnoe izdanie]. – Karagandy, 2023. – S. 78-84. – Rezhim dostupa: <https://rep.ksu.kz/handle/data/17236> (data obrashhenija: 12.12.2024)*

5 *Baburina V.L. Grazhdanstvo Rossijskoj Federacii: konstitucionno-pravovaja teorija i praktika: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. – Voronezh, 2017. – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.law.vsu.ru/structure/constlaw/tasks/butusova-autoreferat.pdf> (data obrashhenija: 12.12.2024)*

6 *Tlembaeva Zh.U., Ahmedzhanov F.R. Lishenie grazhdanstva: Nekotorye voprosy zakonodatel'nogo regulirovaniya i realizacii // Nauchno-pravovoj zhurnal «Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. – [Jelektronnyj resurs]. – 2018. – T. 3.*

– №52. – Rezhim dostupa: [https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/712\(data obrashhenija:12.12.2024\)](https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/712(data obrashhenija:12.12.2024))

7 Balgimbekova, G., Botagarin R., Turlayev, Bilyalova, M., Injigoyan A. (2024). *The Legal Problems of Stateless Persons in Kazakhstan in the Context of Migration Processes in the Central Asian Region. Lex localis – Journal of Local Self-Government.* – 2024. – 20(1). – [Electronic resource]. – 2018. – T. 3. – №52. – Access mode: <https://lex-localis.org/index.php/LexLocalis/article/view/3090> (data obrashhenija:15.12.2024)

8 Mezhpaparlamentskaja Assambleja gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv. *Kommentarij k model'nomu zakonu «O pograničnyh vedomstvah (silah)».* – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://iacis.ru/public/upload/files/1/690.pdf>

9 O ratifikacii Soglashenija mezhdur Respublikoj Kazahstan i Rossijskoj Federaciej ob uproshhennom porjadke priobretenija grazhdanstva grazhdanami Respubliki Kazahstan, pribyvajushhimi dlja postojannogo prozhivanija v Rossijskuju Federaciju, i grazhdanami Rossijskoj Federacii, pribyvajushhimi dlja postojannogo prozhivanija v Respubliku Kazahstan. *Postanovlenie Verhovnogo Soveta Respubliki Kazahstan ot 28 fevralja 1995 goda №316.* – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000316_\(data obrashhenija:15.12.2024\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000316_(data obrashhenija:15.12.2024))

10 O ratifikacii Dogovora mezhdur Respublikoj Kazahstan i Rossijskoj Federaciej o pravovom statute grazhdan Respubliki Kazahstan, postojanno prozhivajushhiih na territorii Rossijskoj Federacii, i grazhdan Rossijskoj Federacii, postojanno prozhivajushhiih na territorii Respubliki Kazahstan. *Postanovlenie Verhovnogo Soveta Respubliki Kazahstan ot 28 fevralja 1995 goda №317.* – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000317_\(data obrashhenija:15.12.2024\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000317_(data obrashhenija:15.12.2024))

11 Baburina V.L. *Grazhdanstvo Rossijskoj Federacii: konstitucionno-pravovaja teorija i praktika: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk.* – Voronezh, 2017. – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.law.vsu.ru/structure/constlaw/tasks/butusova-autoreferat.pdf> (data obrashhenija:15.12.2024)

12 Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskix i političeskix pravah Prinjat rezoljuciej 2200 A (XXI) General'noj Assamblei ot 16 dekabnja 1966 goda. *Ratificirovan Zakonom Respubliki Kazahstan ot 28 nojabnja 2005 goda №91-III, vstupil v silu dlja RK 24 aprelja 2006 goda (pis'mo MID RK ot 27.06.06 g №12-1-2/1445).* – [Jelektronnyj resurs]. – 2005. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010760&pos=4;-108#pos=4;-108

13 Vseobshhaja deklaracija prav čeloveka ot 10 dekabnja 1948 goda. – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30218586\(data obrashhenija:15.12.2024\)](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30218586(data obrashhenija:15.12.2024))

14 Konvencija «O sokrashhenii bezgrazhdanstva». *General'naja Assambleja Organizacii Ob#edinennyh Nacij Konvencija 30.08.1961 g. g. N'ju-Jork.* – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/statelessness.shtml(data obrashhenija:15.12.2024)

15 *Zakon Respubliki Kazahstan «O grazhdanstve» ot 20 dekabnja 1991 goda №1017-XII (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.07.2021 g.).* – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000816 (data obrashhenija:15.12.2024)

16 *Kodeks Respubliki Kazahstan ob administrativnyh pravonarushenijah ot 5 ijulja 2014 goda №235-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 06.02.2023 g.).* – [Jelektronnyj resurs]. – 2023. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399 &sub_id=4960 (data obrashhenija:15.12.2024)

17 *Prikaz Ministra vnutrennih del Respubliki Kazahstan ot 28 janvarja 2016 goda №85. Zaregistririrovan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 4 marta 2016 goda №13391 «Ob utverzhenii Pravil priema, oformlenija i rassmotrenija organami vnutrennih del hodatajstv (zajavlenij) po voprosam priema v grazhdanstvo Respubliki Kazahstan i vosstanovlenija v grazhdanstve Respubliki Kazahstan, v tom čisle v uproshhennom (registracionnom) porjadke,*

vyhoda iz grazhdanstva, utraty, lisheniya grazhdanstva i opredeleniya prinadlezhnosti k grazhdanstvu Respubliki Kazahstan». – 2016. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/origins/V1600013391> (data obrashhenija: 15.12.2024)

18 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda №226-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2023 g.). – [Elektronnyj resurs]. – 2014. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (data obrashhenija: 15.12.2024)

ҒТАМ:10.15.33
УДК:342.5

10.51889/2959-6181.2025.79.1.004

Е.А. Бурибаев¹ , Б.А. Сериев^{1*} , М.Р. Конысбекова¹

¹ I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

(e-mail: info@zhetysu.edu.kz, *seriev_bolat@mail.ru, makpal_konysbekova@mail.ru)

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ – ЖАРИЯЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада мемлекеттік қызмет жариялы-құқықтық институты ретінде қарастырылады. Мақала мемлекеттік қызметке жария құқықтық институт ретінде қазіргі заманғы ұғымы заңнамалық деңгейде анықталған. Мемлекеттік азаматтық қызметті кәсіби қызмет түрі ретінде зерттеуге ерекше назар аударылды. Мемлекеттік қызмет әлеуметтік институт ретінде мемлекет пен қоғам арасындағы көпір болып табылады. Мемлекеттік қызмет институт ретінде әртүрлі мемлекеттік және қызметтік қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларды, құқықтық ережелерді қамтиды. Мемлекеттік қызметті жария-құқықтық реттеу институты ретінде дұрыс ұйымдастыру және баптау азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тезірек және сапалы дамытуға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде осы зерттеудің өзектілігін анықтайды. Мемлекеттік қызметтің тиімді жұмыс істеуі үшін мемлекеттік қызметшілердің өз лауазымдық (қызметтік) міндеттерін сапалы орындауы және мемлекеттік басқарудың одан әрі дамуына ықпал ететін идеологияны қалыптастыруы үшін тиісті жағдайларды қамтамасыз ету қажет.

Зерттеу жұмысында құқықтың ғылыми зерттеу әдістері кеңінен қолданылды. Мақаланың талқылау бөлігінде жалпы ғылыми әдістер атап айтқанда, диалектикалық, құрылымдық-қызметтік, формальды-ойлау әдістері қолданылды.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, мемлекеттік басқару, мемлекеттік қызметші, мемлекеттік аппарат, құқық, жариялық құқықтық институт.

Е.А. Бурибаев¹, Б.А. Сериев^{1*}, М.Р. Конысбекова¹

¹ Жетісуский университет имени И. Жансугурова

(e-mail: info@zhetysu.edu.kz, seriev_bolat@mail.ru, makpal_konysbekova@mail.ru)

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА КАК ПУБЛИЧНО-ПРАВОВОЙ ИНСТИТУТ

Аннотация

В статье рассматривается государственная служба как публично-правовой институт. Статья посвящена государственной службе как публичному правовому институту, определяется современное понятие на законодательном уровне. Особое внимание было уделено исследованию государственной гражданской службы как виду профессиональной деятельности. Государственная служба как социальный институт является соединительным мостом между государством и обществом. Государственная служба как институт включает в

себя правовые нормы, юридические положения, регламентирующие различные государственные и служебные отношения. Правильная организация и настройка государственной службы как института публично-правового регулирования позволит более быстро и качественно развивать права и свободы граждан, а это в свою очередь определяет актуальность данного исследования. Для эффективного функционирования государственной службы необходимо обеспечить надлежащие условия для качественного исполнения государственными служащими своих должностных (служебных) обязанностей и формирование идеологии, влияющей на дальнейшее развитие государственного управления.

В представленной работе широко использовались методы научного исследования права. В обсуждаемой части статьи применены общенаучные методы, в частности, диалектический, структурно-функциональный и формально-мыслительный.

Ключевые слова: государственная служба, государственное управление, государственный служащий, государственный аппарат, право, юридический институт.

Ye.Buribayev¹, B.Seriev¹, M.Konysbekova¹

¹ Zhetysu University named after I. Zhansugurov

(e-mail: info@zhetysu.edu.kz, seriev_bolat@mail.ru, makpal_konysbekova@mail.ru)

PUBLIC SERVICE AS A PUBLIC LAW INSTITUTION

Abstract

The article considers the civil service as a public law institution. The article is devoted to the civil service as a public legal institution, the modern concept is defined at the legislative level. Special attention was paid to the study of the state civil service as a type of professional activity. The civil service as a social institution is a connecting bridge between the state and society. The civil service, as an institution, includes legal norms and legal provisions governing various government and official relations. Proper organization and configuration of the civil service, as an institution of public law regulation, will make it possible to develop the rights and freedoms of citizens more quickly and efficiently, and this, in turn, determines the relevance of this study. For the effective functioning of the civil service, it is necessary to provide appropriate conditions for the high-quality performance of their official duties by civil servants and the formation of an ideology that influences the further development of public administration.

In the research work, the methods of scientific research of law were widely used. In the discussion part of the article, general scientific methods, in particular, dialectical methods, structural-functional and formal-thinking methods.

Key words: civil service, public administration, civil servant, state apparatus, law, law institute.

Негізгі ережелер

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметті және мемлекеттік басқаруды жаңғыртудың жаңа форматтағы әдістерін жүзеге асыру маңызды. Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметті және мемлекеттік басқарудың жаңа форматтағы дамуы және жетілдірудің амал-тәсілдерін іске асыру кезінде шетілдік тәжірибені басшылыққа ала отырып, еліміздің дәстүрлі билік жүйесін, тарихы мен мәдениетін, ұлттық әдет-ғұрып ережелерін негізінде қалыптастыру.

Біздің елімізде азаматтық қоғамның қалыптасуы, демократиялық құқықтық мемлекеттің құрылуы, тиімді әлеуметтік-экономикалық саясаттың құрылуы Қазақстан Республикасында мемлекеттік билік пен басқару органдарының тиімді жүйесінің құрылуына, сондай-ақ мемлекеттік азаматтық қызмет жүйесінің заманауи талаптарына жауап береді. Мемлекеттік қызмет институт ретінде әртүрлі мемлекеттік және қызметтік қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларды, құқықтық ережелерді қамтиды. Мемлекеттік қызметті жария-

құқықтық реттеу институты ретінде дұрыс ұйымдастыру және баптау азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тезірек және сапалы дамытуға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік қызмет институты құқықтану, экономика, психология, әлеуметтану және тағы басқа әр түрлі ғылымдардың зерттеу пәні болып табылады. Мемлекеттік саясаттың мақсатына жету үшін мемлекеттік қызметті іске асырудағы тиімді әрі нәжіжелі механизмдер маңызды болып табылады.

Кіріспе

Қазақстан Республикасында Мемлекеттік басқару жүйесін қалыптастыру ұзақ және қиын жағдайды басынан кешірді. Мемлекеттік қызмет теориясы мен басқарудың қолданбалы тәжірибесінің үлгілері мен амал-тәсілдері сыналды. Сондай-ақ, конституциялық, еңбек және әкімшілік құқық саласындағы жетекші шетелдік және отандық ғалымдардың теориялық пайымдаулары зерттелді. Мемлекеттік қызмет және мемлекеттік басқару институты бойынша әлемнің озық үлгілерін енгізу арқылы мемлекеттік қызметті реттейтін заңнамаларын жетілдіруді көздейді.

Құқықтық, демократиялық, зайырлы мемлекетті құру мемлекетті басқару тиімді жүзеге асырусыз мүмкін емес, мемлекеттік қызметтің кадр саясаты оның негізі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев «Мемлекеттік басқару институттары үшін қоғамдық игілік жеке мүдделерден жоғары тұруға тиіс» деген болатын [1]. Мемлекет басшысы елімізде мемлекеттік басқару жүйесі мен мемлекеттік қызмет институттарын қоғамдық игілік пен халық мүддесі үшін жұмыс істеуді үндеді, әрине орынды халықтың мүддесі жеке мүддеден басымырақ болуы тиіс деген пайымдау жасағандығын білдіреді.

Сарапшылардың көпшілігінің пікірінше, мемлекеттік қызметті жүзеге асыру шенеуніктер мен мемлекеттік-әкімшілік аппараттың еңбек тәртібін реттейтін құқықтық нормалар мен нұсқамалар жиынтығымен, оның институционалдық іс-қимыл түрлерін бақылауды жүзеге асыру мақсатында қоғамның әлеуметтік-саяси құрылымына кірігуімен, мемлекеттік басқару функцияларын сәтті орындауға мүмкіндік беретін құралдар мен ресурстардың болуымен анықталады. Мемлекеттік қызмет мемлекеттік басқару саласында, яғни материалдық және рухани игіліктер өндірумен, халыққа әлеуметтік қызметтер көрсетумен тікелей байланысты емес қызмет саласында жүзеге асырылады. Бұл ретте мемлекеттік басқару ұғымы оның тар мағынасында тек атқарушы билік саласында ғана жүретін мемлекеттік аппараттың қызметі ретінде емес, қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында мемлекеттің басқарушылық әсері ретінде кеңірек түсіндірілуі керек. Әйтпесе, биліктің атқарушы тармағына жатпайтын өкілді, сот және басқа органдардың мемлекеттік қызметшілерінің қызметі осы тұжырымдамадан тыс қалады [2].

Былай бекітуге болады: «ортақ бір заңды қабылдау, мемлекеттік қызметтің бүтін жүйе ретінде әрекет етуіне ықпал етеді [3]. Жалпыға міндетті ежелер қабылдау, міндетті шешімдерді жүзеге асыруға ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңы мемлекеттік қызмет саласын реттейтін көптеген нормаларды бекітті. Заңнамада мемлекеттік қызметтің негізгі бағыттары мен принциптері, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайы айқындалған. Онан басқа, бұл заң актісі мемлекеттік қызметтің ұйымдастырылуының және өткерлуінің сұрақтарын тыңғылықты реттейді. Мемлекеттік қызметшілердің материалдық және әлеуметтік-тұрмыстық қамтамасыз етуін белгілейді, сондай-ақ мемлекеттік қызметтің тоқтату тәртібін нақтылайды. Бұл заң мемлекеттік-қызметтік заңнаманың барлығына базалық заңнама болып табылады.

Мемлекеттік басқару институтын жетілдіру арқылы мемлекеттік басқару қызметінің нәтижелігін, кәсібилік деңгейін көтеру, көрсетілген мемлекеттік қызметтің сапасын жақсарту шаралары көзделді.

Әлеуметтік-құқықтық институт ретінде мемлекет қызмет мемлекеттік аппарат жүйесінде мемлекеттік басқаруды кәсіби деңгейде жүзеге асыратын адамдар жиынтығын білдіреді.

Мемлекеттік аппарат жүйесінде заманауи форматта басшыларды кәсіби дамытуға бағытталған әдістерді қолдану аясында мемлекеттік кадр саясатын іске асыру маңызды.

Еліміз бен шет мемлекеттердегі мемлекеттік қызметке қатысты ғылыми еңбектері болғанына қарамастан, мемлекеттік басқарудың ұлттық үлгісін әзірлеу, мемлекет алдына қойған мақсаттарды шешу жолдарын, мемлекеттік аппарат жүйесін дамыту жағдайларын және мемлекеттік қызмет тиімділігін арттырудың құқықтық механизмдерін талдау отандық заң ғылымының зерттеу проблемасына айналды.

Мемлекеттік аппарат, мемлекеттік басқару жүйесінің құрылымының дамуы мен ұйымдастыру тәртібі, мақсат-міндеттері, функционалдық қызметі, мемлекеттік қызметке орналасу және тоқтату тәртібі, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайын анықтау сияқты мәселелер заңнамалық реттеуді талап етеді.

Материалдар мен әдістемелер

Ғылыми-зерттеу проблемасы бүгінгі күнге дейін шетелдік және отандық ғалымдар берген анықтамаларды саралай келе, жариялы-құқықтың институт ретінде мемлекеттік қызметтің түсінігін анықтауға және кешенді-талдауға арналған.

Ғылыми-ізденістің әдістемелік негізін жалпы ғылыми (диалектикалық, құрылымдық-қызметтік, формальды-ойлау), пәнаралық (тарихи, экономикалық, саяттану, саясаттану-социологиялық) және арнайы-заңдық тәсілдер құрап отыр.

Ғылыми мақаланың зерттеу нысаны ретінде - мемлекеттік басқару жүйесі, құрылымы, дамуы мен ұйымдастыру тәртібі, мемлекеттік қызметтің функционалдық мақсаттары мен міндеттері, мемлекеттік қызметке орналасу және қызметті ұйымдастыру, мемлекеттік қызметті тоқтату тәртібі, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайы мен құқықтық жауапкершілігі, мемлекеттік қызметтің отандық және шетелдік тәжірибесі мәселелері бойынша конституциялық, еңбек және әкімшілік құқық саласындағы танымал ғалым-заңгерлердің ізденістері, сонымен тарихшылар, экономисттер мен саясаттанушылар еңбектерінің қарастырылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Мемлекеттік қызмет күрделі, кешенді, көп қырлы әлеуметтік-құқықтық институт ретінде қазіргі жағдайы қоғамның ажырамас бөлігі болып табылады.

Кел келген мемлекеттік билікті ұйымдастырудың үлгісі өте шартты болып саналады. Мемлекеттік билік органдарын әрбір ел өз бетінше әкімшілік-аумақтық бөліністер, тарихы, қаржылық және өзге де жағдайларын ескере отырып, ұйымдастыратын және әрекет ететін конституциялық және заңнамалық деңгейде анықтай алады [4].

Орыс ғалымдары А.Ф.Брокгауз мен И.А.Ефронның энциклопедиялық сөздігі мемлекеттік функцияларды қызметшінің мемлекет атынан іс-қимыл жасауы және қоғам мүддесі үшін белгілі бір мемлекеттің алдына қойылған міндеттерді шешуге бағытталған мемлекетке және қоғамға қатынасы ретінде айқындалады. Қызметтік іс-әрекет жекелеген адамдардың мемлекеттік басқару саласындағы жоғарғы билікті ұстаушының еркін жүзеге асыруға бағытталған іс-әрекеті ретінде түсіндіріледі [5, 570 б.].

Шын мәнінде, мемлекеттік қызметтері мен функцияларын іске асыру мемлекеттік органдар арқылы мемлекеттік қызметшілермен жүзеге асырылады. Тек мемлекеттік қызметшілер мемлекетке өкілдік етеді, себебі олар ресми органдардың ресми функцияларын жүзеге асырады [6, 5 б.].

Заң әдебиеттерінде лауазым ретінде қандай қызмет түрін жібермесін, тек қана қызметкелер үшін айқындалған санап түсіндіріледі [7].

Мемлекеттік қызметші жария тұлға бола тұра, ол мемлекетті бейнелейді, оның әлеуметтік бірегейлігін айқындайтын нақты биліктің өкілі және ұстаушысы ретінде танылды. Осылайша, С.Н. Братановский қызметшілер үшін ақпаратты жұмысының мәні және олардың басқарылатын қызметтерге әсер ету құралы ретінде көрсетті [8]. Мемлекеттік органдардың

мінсіз, кіршіксіздігі, құзіреттілігі жоғары сапаны және қызмет тиімділігін арттыруды қамтамасыз етуге негізделуі, мемлекеттік қызмет кәсіби дайындығы – мемлекеттік құрылымның басты бағыттарының бірі болып табылады.

Мемлекеттік қызмет сөзіне нақты анықтаманы Г.В. Атаманчук «мемлекеттік органдарда лауазымдарды алмастыратын адамдардың лауазымдық өкілеттіктерін, құқықтары мен міндеттерін іске асыру арқылы заңда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылатын және мемлекеттің міндеттерін орындауды және функцияларын іске асыруды қамтамасыз етуге бағытталған жария, кәсіптік, мемлекеттік қаражаттан төленетін қызметі. Мемлекеттік қызмет мемлекеттік қызметшілерде билік өкілеттіктерінің қандай да бір көлемінің болуын, яғни бағыныштылар үшін ғана емес, өзге де жеке және заңды тұлғалар үшін міндетті сипаттағы актілер шығару құқығының болуын болжайды және мемлекеттік қызмет қатаң түрде құқықтық негізде жүзеге асырылады, яғни мемлекеттік лауазымдарға орналасу тәсілдері, мемлекеттік қызметшілердің міндеттері, өкілеттіктері, қызмет тәртібі әдетте заңмен анықталады [9]. Әрине жариялы-құқық институты ретінде мемлекеттік қызметті зерттеу, ал, жариялы-құқық институтының субъектісі ретінде мемлекеттік қызметші қарастыру өзекті проблемаға айналды.

Қазақстандық зерттеуші А.К. Ишмухамедова пайымдауынша қазіргі ғылымда жоғарыда аталған жіктеулерден басқа, мемлекеттік лауазымдарды ажыратудың басқа негіздері де аталады. Мысалы, мемлекеттік билік тармақтары бойынша, мемлекеттік билік деңгейлері бойынша, мемлекеттік қызметтің мемлекеттік лауазымдарының санаттары бойынша, мемлекеттік қызметтің мемлекеттік лауазымдарының топтары бойынша, мемлекеттік қызметтің біліктілік разрядтары бойынша негіздер бар. Мемлекеттік лауазымдардың жан-жақты жіктелуін ұсынды [10, 172-177 б.]. Оның негізінде жоғарыда аталған критерийлермен қатар автор басқа да негіздерді: пәндік-функционалдық критерийді, мемлекеттік қызметшілердің мамандануын, қызметтің жалпы сипатын, қаржыландыру көзін, лауазымдарды ауыстыру тәртібін, қазіргі уақытта лауазымдарды ауыстыру белгісін, өкілеттіктер көлемін, органдар функцияларының жалпы сипатын негіздеді, онда мемлекеттік қызметшілер бар, қызмет мерзімі.

Қазақстанда мемлекеттік қызметтің жаңа моделін енгізумен мемлекеттік лауазымдарды саяси және әкімшілік (мансаптық) лауазымдарға заңнамалық бөлу орын алды. Мұндай бөлінудің қажеттілігі көбінесе мемлекеттік қызметтің бұрынғы патронаттық жүйесінің кемшіліктеріне байланысты болды: адамдарды іріктеу және жеке берілгендік қағидаттарын негізге ала отырып, одан әрі ілгерілету; мемлекеттік қызметшілердің өздерінің кәсіби деңгейін көтеруге мүдделі незстігі; олардың әлеуметтік қорғалуының төмендігі; мемлекеттік аппараттағы сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейі; жаңа басқарушы кадрлардың тұрақты ағынының болмауы және т.б. белгілі бір мемлекеттік органдағы басқару буынының өзгеруі әрдайым дерлік бағынысты кадрлардың өзгеруіне әкеліп соқтырды және көптеген мемлекеттік қызметшілердің жағдайының тұрақтылығына ықпал етпеді [11, 298 б.].

Отандық ғалымдар Б.А.Сериев, М.К.Аяжанова, Г.С.Султанованың «Мемлекеттік қызметкердің құқықтық мәртебесі» атты оқу құралында Мемлекеттік қызмет дегеніміз – мемлекеттің егемендігі мен елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаматтар мен заңды тұлғалардың мүдделерін, құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласындағы кәсіби қызметтің ерекше саласы болып табылады. Сонымен бірге, мемлекеттік қызметті құқықтық реттеу мемлекеттік деңгейдегі басқарудың объективті және субъективті көрсеткіштерінің белгілі бір жиынтығы болып табылады, олар ерекше өзектілікке ие болады және мемлекеттік қызметшілер қызметінің тиімділігін анықтайды, соның арқасында мемлекет институтының тиімділігі, сондай-ақ тұтастай алғанда мемлекеттік басқарудың сапалы іске асырылуы анықталады [12, 8 б.]. Мемлекеттік қызмет институтының маңызды құрамдас бөлігі оның принциптері болып табылады. Құқықтық әдебиеттерде бұл мәселе мемлекеттік басқару қағидаттарымен тығыз байланысты-әлеуметтік-саяси мәнін және мемлекеттік аппарат

жүйесінің құрылуы мен жұмыс істеуінің неғұрлым тән белгілерін білдіретін және басқару тәжірибесінде ресми бағдар ретінде әрекет ететін негізгі, басшылық принциптер (ережелер). Көбінесе мемлекеттік қызмет принциптері кадр саясатының принциптері ретінде қарастырылады-бастапқы принциптер, негізгі ережелер, көзқарастар, объективті негізге ие және әлеуметтік заңдылықтарды, дәстүрлерді, мемлекеттік қызметшілерді даярлау, іріктеу және орналастыру шарттарын, оларға қоғам мен мемлекеттің белгілі бір қажеттіліктерін немесе кадр қызметінің принциптері ретінде қарастырылады - талаптарды сақтау институттың жұмыс істеуіне кепілдік береді жалпы мемлекеттік қызмет [13]. Мемлекеттік қызметтің барлық тетігі мемлекетте саяси және экономикалық тұрақтылықты, құқықтық тәртіпті, азаматтардың заңды құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін кепілді қорғауды қамтамасыз етуге байланысты бірыңғай мақсаттарды, ортақ міндеттерді шешу үшін құрылады [14]. Осы мақсатта Қазақстан Республикасының Конституциясында және заңдарында мемлекеттік қызметтің, оның ішінде кадр саясатының негізгі қағидаттары бекітілген. Сондықтан оларды дәйекті және жан - жақты жүзеге асыру кадрлармен заманауи жұмыстың қажетті шарты болып табылады.

Үкіметтің кеңейтілген отырысында Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев «Әкімдер мектебі» жобасын әзірлеуді және әкімдер институтын оқытуды тапсырған болатын. Мемлекет басшысы әкімдердің тікелей сайлануын енгізу мемлекеттік қызметшілердің – сайланатын басқарушылардың жаңа санатының пайда болуына әкеп соқтырғанын атап өтті. Олардың арасында бұрын мемлекеттік қызметте жұмыс істемегендер, соның ішінде жастар да көп. Сондықтан сайланған әкімдер мен түрлі деңгейдегі басшыларды кешенді даярлау мәселесі өзекті болып отыр [15].

Бұл тұста Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігіне «Әкімдер мектебі» жобасын әзірлеу жөнінде арнайы тапсырма берді. Мемлекеттік басқару жүйесінде әкімдер мектебі арқылы кадрлық резерв қалыптастыруды көздейді. «Әкімдер мектебі» жоба аясында жаңа буын әкімдерін даярлауды және кәсіби шыңдауды көздейді. Мемлекеттік басқару аппаратында әкімдер мектебін құру және одан әрі жетілдіру мемлекеттік билікте жаңа бір жоба екені айқын.

Қорытынды

Жариялы құқықтық институт ретінде мемлекеттік қызметке қатысты шетілдік және отандық ғалымдардың еңбектерін талдай келе, төмендегідей тұжырымдамалар жасадық:

Біріншіден, мемлекеттік қызмет – заңдарда белгіленген тәртіппен мемлекеттік органның лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыруы, мемлекеттің алдына қойылған функционалдық міндеттерді орындауы және белгілі бір мақсаттар мен нәтижеге жетуге бағытталған ашық, жариялық және кәсіби мемлекеттік бюджеттен төленетін қызметі. Мемлекеттік қызмет ұғымы лауазым түсінігімен тікелей байланысты. Құқық жүйесінде лауазым - нормативтік құқықтық атілерге сәйкес құзыреттілік берілген (құқықтар мен міндеттер көзделген), тиісті орган жүйесінде штаттық кестедегі бірлік, белгілі бір ұйымдастырушылық-қызметтік құрылым.

Екіншіден, Қазақстанның Республикасының Мемлекеттік басқару жүйесін реттейтін нормативтік құқықтық актілерді мен мемлекеттік басқару тәжірибесін талдау және жинақтау негізінде жұмыстар жүргізілді. Мемлекеттік қызмет жекелеген мемлекеттік органдарда, тек сол органға тән спецификасына ие. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы Заңымен барлық мемлекеттік органдарға тән жалпы негіздер мен бастамалар берілген, дегенмен жеткіліксіз. Шет мемлекеттердің мемлекеттік басқаруға байланысты тәжірибесі ескеріліп, теориялық ойлар қалыптасып, ғылымға негізделіп дайындалды. Осылайша, зерттеу нәтижесі негізінде мемлекеттік қызмет мен мемлекеттік басқару саласында туындайтын қоғамдық қатынастарды заңнамалық негіздеу мен нормативтің реттеуді көздейтін Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет кодексі қажеттілігі туындап отыр. Қолданыстағы Мемлекеттік қызмет туралы заң нормалары мемлекеттік қызметке байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды заңнамалық реттеуде әлсіздік танытуда.

Үшіншіден, мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл тиімділігін арттыру маңызды. Мемлекеттік қызметшілер және оған теңестірілгендердің отбасы мүшелерінің тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік кірістер органдарына жыл сайын табыстары мен мүлкі туралы декларация тапсыру заңнамалық бекітілгені ақиқат. Бұл норманы барлық халық үшін енгізу көзделуде, орынды деп есептейміз. Себебі, мемлекеттік қызметшілер және оған теңестірілген лауазым иелері табыстары мен мүлкін жасыру үшін өзге азаматтар атына жазып қойған жағдайлар кездеседі. мемлекеттік қызметшілер және оған теңестірілген лауазым иелерін сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және алдын алуға бағытталған жүріс-тұрысты түзетуге арналған семинар-тренингтер жүргізу қажеттілігі бар деген ойдамыз.

Төртіншіден, шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері мен әлемнің озық тәжірибиесін назарға ала отырып, әлемдегі мансаптық өсім және позициялық жүйенің анағұрлым күшті жақтарын Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметті жетілдіру кезінде негізге алу. Мемлекеттік басқарудың шетелдік тәжірибені және оның басқару жүйесінің кейбір элементтерін отандық оңтайландыру проіесіне енгізу, мемлекеттік қызметкерді өмір бойы үздіксіз әрі жүйелі оқыту көздеу, мемлекеттік қызметкерге жалақы төлеуде нарықтық механизмдер енгізу, ғылыми дәрежесі бар мемлекеттік қызметкерге ақылы еңбек демалыс беру мүмкіндіктерін қарастыру.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім Министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (грант №BR27195163 Қазақстанның мемлекеттік қызметінің ұйымдастырушылық мәдениетін трансформациялау архитектурасы).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасында Мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы №522 Жарлығы [Электрондық ресурс]. – URL – <https://adilet.zan.kz/kaz/> (жүгінген күн: 29.01. 2025).

2 Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы №416-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс]. – URL – <https://adilet.zan.kz/kaz/d> (жүгінген күн: 29.01. 2025).

3 Дуйсенов Э.Э. Ничего лучшего человечество не придумало // Казахстанская правда. – 2005. - №9. – с.22.

4 Соколов А.Н. Правовое государство: от идеи до ее материализации. Монография. — Калининград: Янтарный сказ, 2002. — 456 с.

5 Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Иллюстрированный энциклопедический словарь. Современная версия. – М.: Эксмо, 2006. – 960 с.

6 Дуйсенов Э.Э. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмету туралы заңына түсіндірме (бап бойынша) // Э.Э. Дуйсенов / 2 бас. ауд. Ш.Т. Байсугирова өзгері. – А., 2016. – 340 б.

7 Манохин В.М. служба и служащих в Российской Федерации. Правовое регулирование. – М., 1997. – 23-26.

8 Братановский С. Н. Правовое регулирование муниципальной службы в Российской Федерации / под ред. д-ра юрид. н. С. Н. Братановского: монография. Директ-Медиа, Москва, 2012. – 198 с.

9 Атаманчук Г. В. Суцность государственной службы. - М.: РАГС, 2002.- 272 с.

10 Ишмухамедова А.К. Правовые проблемы реформирования государственной службы суверенного Казахстана. – Астана, 2003. – 293 с.

11 Турисбек А. З. Классификация государственных должностей. [Электрондық ресурс]. – URL – <https://cyberleninka.ru/article/n/11-2-ponyatiya-i-klassifikatsiya-gosudarstvennyh> (жүзінген күн: 03.02. 2025).

12 Сериев Б. А. Мемлекеттік қызметкердің құқықтық мәртебесі: оқу құралы // Сериев Б.А., Аяжанова М.К., Султанова Г.С. – Алматы: Эпиграф, 2021. – 284 б.

13 Турисбеков З. Государственная служба в Казахстане на пути к открытости и справедливости // Правовая реформа в Казахстане. -2017. - №1. – С. 53-58.

14 Dunleavy, P., & Hood, C. (1994). From old public administration to new public management. *Public Money & Management*, 14(3), 9–16. <https://doi.org/10.1080/09540969409387823>

15 Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаев «Әкімдер мектебі» жобасы туралы сөйлеген сөзі. [Электрондық ресурс]. – URL – <https://egemen.kz/article/380692-toqaev-akimder-mektebi-oqytdgobasyn-iske-qosudy-tapsyrdu> (жүзінген күн: 04.02. 2025).

References:

1 Қазақстан Республикасында Мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы №522 Жарлығы [Желекрондық ресурс]. – URL – <https://adilet.zan.kz/kaz/> (zhыgingen күн: 29.01. 2025).

2 Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы №416-V ҚРЗ. [Желекрондық ресурс]. – URL – <https://adilet.zan.kz/kaz/d> (zhыgingen күн: 29.01. 2025).

3 Dujsenov Je.Je. Nichego luchshego chelovechestvo ne pridumalo // Kazhstanskaja pravda. – 2005. - №9. – s.22.

4 Sokolov A.N. Pravovoe gosudarstvo: ot idei do ee materializacii. Monografija. — Kaliningrad: Jantarnyj skaz, 2002. — 456 s.

5 Brokgauz F.A., Efron I.A. Illjustrirovannyj jenciklopedicheskiy slovar'. Sovremennaja versija. – M.: Jeksmo, 2006. – 960 s.

6 Dujsenov Je.Je. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы заңына түсіндірме (бар бойынша) // Je.Je. Dujsenov / 2 бас. ауд. Sh.T. Bajugirova өзгері. – А., 2016. – 340 б.

7 Manohin V.M. sluzhba i sluzhashhih v Rossijskoj Federacii. Pravovoe regulirovanie. – M., 1997. – 23-26.

8 Bratanovskij S. N. Pravovoe regulirovanie municipal'noj sluzhby v Rossijskoj Federacii / pod red. d-ra jurid. n. S. N. Bratanovskogo: monografija. Direkt-Media, Moskva, 2012. – 198 s.

9 Atamanchuk G. V. Sushhnost' gosudarstvennoj sluzhby. - M.: RAGS, 2002.- 272 s.

10 Ishmuamedova A.K. Pravovye problemy reformirovanija gosudarstvennoj sluzhby suverennoгo Kazahstana. – Astana, 2003. – 293 s.

11 Turisbek A. Z. Klassifikacija gosudarstvennyh dolzhnostej. [Желекрондық ресурс]. – URL – <https://cyberleninka.ru/article/n/11-2-ponyatiya-i-klassifikatsiya-gosudarstvennyh> (zhыgingen күн: 03.02. 2025).

12 Seriev B. A. Memlekettik qызmetkerdiң құқықтық мәртебесі: оқу құралы // Seriev B.A., Ajazhanova M.K., Sultanova G.S. – Алматы: Jepigraf, 2021. – 284 б.

13 Turisbekov Z. Gosudarstvennaja sluzhba v Kazahstane na puti k otkrytosti i spravedlivosti // Pravovaja reforma v Kazahstane. -2017. - №1. – S. 53-58.

14 Dunleavy, P., & Hood, C. (1994). From old public administration to new public management. *Public Money & Management*, 14(3), 9–16. <https://doi.org/10.1080/09540969409387823>

15 Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаев «Әкімдер мектебі» жобасы туралы сөйлеген сөзі. [Желекрондық ресурс]. – URL – <https://egemen.kz/article/380692-toqaev-akimder-mektebi-oqytdgobasyn-iske-qosudy-tapsyrdu> (zhыgingen күн: 04.02. 2025).

Б.А. Жетписбаева¹ , М.С. Бейбитов² , Л.Б. Богатырева^{1*}

¹Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова

²Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева

(e-mail: bigul-55@mail.ru; beibitov.m@mail.ru; *bogatyreva.l@kaznmu.kz)

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются правовые механизмы международного сотрудничества в противодействии коррупции. В статье анализируются правовые инструменты и подходы, которые международное сообщество использует для противодействия коррупции, само явление коррупции рассматривается как глобальная угроза. Внимание авторов фокусируется на анализе ключевых международных соглашений и инициатив, формирующих устойчивую правовую базу совместной борьбы с данным негативным явлением. Анализируются такие международные документы, как Конвенция ООН против коррупции, Конвенция по борьбе со взяточничеством и другие, практическое применение этих механизмов на уровне современных государств.

Большое внимание авторами уделено анализу существующих вызовов и барьеров, с которыми сталкиваются государства при реализации международных соглашений, а также недостаточную правовую базу на национальном уровне, различия в правовых системах и недостаток ресурсов для эффективной борьбы с коррупцией.

Исследование подчеркивает значимость многостороннего сотрудничества и рекомендует ряд мер для укрепления правовых механизмов на международном и национальном уровнях. Эффективное международное сотрудничество является важным фактором успеха в борьбе с коррупцией, что в итоге способствует укреплению правопорядка и стабильности в каждом государстве.

Ключевые слова: коррупция, противодействие коррупции, конвенция, международное сотрудничество, антикоррупционные коалиции.

Б.А. Жетписбаева¹, М.С. Бейбитов², Л.Б. Богатырева¹

¹ С. Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті

² Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(e-mail: bigul-55@mail.ru; beibitov.m@mail.ru; bogatyreva.l@kaznmu.kz)

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық тетіктері қарастырылады. Мақалада халықаралық қоғамдастықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасау үшін қолданатын құқықтық құралдары мен тәсілдері талданады, сыбайлас жемқорлық құбылысының өзі жаһандық қауіп ретінде қарастырылады. Авторлардың назары осы жағымсыз құбылыспен бірлескен күрестің тұрақты құқықтық базасын қалыптастыратын негізгі халықаралық келісімдер мен бастамаларды талдауға бағытталған. БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы, парақорлыққа қарсы күрес конвенциясы және басқалары, осы тетіктерді қазіргі заманғы мемлекеттер деңгейінде

практикалық қолдану сияқты халықаралық құжаттар талданады. Авторлар халықаралық келісімдерді іске асыру кезінде мемлекеттердің алдында тұрған қазіргі сын-қатерлер мен кедергілерді, сондай-ақ ұлттық деңгейде құқықтық базаның жеткіліксіздігін, құқықтық жүйелердегі айырмашылықтарды және сыбайлас жемқорлықпен тиімді күресу үшін ресурстардың жетіспеушілігін талдауға көп көңіл бөлді. Зерттеу көпжақты ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсетеді және халықаралық және ұлттық деңгейде құқықтық тетіктерді нығайту үшін бірқатар шараларды ұсынады. Тиімді халықаралық ынтымақтастық сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте табыстың маңызды факторы болып табылады, бұл сайып келгенде әрбір мемлекетте құқықтық тәртіп пен тұрақтылықты нығайтуға ықпал етеді.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, конвенция, халықаралық ынтымақтастық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы коалициялар.

B.A.Zhetpisbayeva¹, M.S.Beibitov², L.B.Bogatyreva¹

¹ Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov

²The Eurasian National University named after L.N. Gumilyov

(e-mail: bigul-55@mail.ru; beibitov.m@mail.ru; bogatyreva.l@kaznmu.kz)

LEGAL MECHANISMS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF ANTI-CORRUPTION

Abstract

The article discusses the legal mechanisms of international cooperation in combating corruption. The article analyzes the legal instruments and approaches that the international community uses to combat corruption, and the phenomenon of corruption itself is considered a global threat. The authors' attention is focused on the analysis of key international agreements and initiatives that form a stable legal framework for the joint fight against this negative phenomenon. The article analyzes such international documents as the UN Convention against Corruption, the Convention on Combating Bribery and others, and the practical application of these mechanisms at the level of modern states. Much attention is paid by the authors to the analysis of existing challenges and barriers faced by States in the implementation of international agreements, as well as insufficient legal framework at the national level, differences in legal systems and lack of resources to effectively combat corruption. The study highlights the importance of multilateral cooperation and recommends a number of measures to strengthen legal mechanisms at the international and national levels. Effective international cooperation is an important success factor in the fight against corruption, which ultimately contributes to strengthening the rule of law and stability in every State.

Key words: corruption, anti-corruption, convention, international cooperation, anti-corruption coalitions.

Основные положения.

На рубеже XX-XXI веков особое распространение в мире получила коррупция, воспринимаемая болезнью современного социума. Нанося колоссальный вред жизнедеятельности общества, коррупция нередко ставит под угрозу его достойное существование. Под разлагающим, растлевающим воздействием коррупции не только отдельный человек или отдельные социальные страты, но и само государство способно превратиться в коррупционное, существующий на основе конституционности политический режим трансформируется в нелегитимный, антидемократический режим. Таковые прецеденты в мире имеются.

Международные антикоррупционные коалиции объединяют усилия государств в противодействии коррупции. Международные стандарты противодействия коррупции способствуют унификации подходов к оценке и предотвращению коррупционных практик.

Объединение усилий на международном уровне и развитие антикоррупционных стандартов усиливают механизмы противодействия коррупции и помогают создавать более прозрачные и ответственные системы управления. Большой вклад в антикоррупционную борьбу вносят организации системы ООН – Программа развития ООН, Центр предотвращения международной преступности; отделения фондов Сороса и Институт открытого общества (Open Society Institute); Агентство международного развития США – USAID; Организация экономического развития и сотрудничества (ОЭСР), имеющий Антикоррупционную сеть для стран с переходной экономикой и Антикоррупционную инициативу Пакт стабильности (SPAI); Всемирный Банк, определивший существование в странах с переходной экономикой дихотомии «скупка государства» (или «захват государства») и административная коррупция; Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) и другие.

Введение

В науке права проблематика международного сотрудничества в области противодействия коррупции ранее рассматривалась в контексте уголовного права, криминалистики, криминологии, социологии права, коррупция относилась к разряду уголовно-правовых, криминогенных деяний. Но в последние десятилетия борьба с коррупцией возшла на новый этап развития, обретая все новые и более усложняющиеся формы проявления и противоправную практику. Специалисты-практики и ученые воспринимают ее уже не просто как социальный феномен, а социально-политический и дефинируют ее следующим образом: «Коррупция как социально-политический феномен – одна из сильнейших угроз стабильности и безопасности общества, устойчивому развитию и правопорядку; она срастается с организованной преступностью, включая отмывание денежных средств и перевод их за рубеж, а связь коррупции с большими объемами активов (как значительной доли ресурсов государства) угрожает политической стабильности» [1, с.112]. То есть гнездящаяся в недрах коррупции деструктивная сила ныне направлена на подрыв политической системы государств, основанных на конституционном правопорядке, масштабы ее разрушительного воздействия действительно особо внушительны. И это обстоятельство вызывает серьезную озабоченность мировой общественности, устремленной к неустанному поиску новых мер и способов противодействия [2, с.26].

Активно включилась в борьбу с коррупцией и Организация Объединенных Наций, которая в первую очередь обратила внимание на наличие коррупции в сфере государственного управления, в международных сделках и актуализировала вопрос о настоятельной необходимости принятия законов о государственной службе и этических норм поведения государственных служащих. В 1989 году под ее эгидой был проведен первый международный семинар по проблеме коррупции в сфере государственного управления в Гааге (Нидерланды). Данная проблема стала объектом рассмотрения на Восьмом конгрессе ООН, принявшей руководство «Практические меры борьбы с коррупцией» и резолюцию «Коррупция в сфере государственного управления». В резолюции были сформулированы рекомендации по созданию действенного механизма административных и регулятивных мер предупреждения коррупции в сфере управления, которые затем явились основой для последующих антикоррупционных дискурсов, и в их числе такие, как:

- разработка стратегии по борьбе с коррупцией в качестве особо приоритетного направления планов экономического и социального развития;
- повышение общественной осведомленности о праве пользоваться государственными услугами и программами и обеспечение эффективных каналов для подачи жалоб;
- создание надлежащих внутренних процедур управления в правительственных учреждениях;
- принятие мер в рамках правительственных учреждений для обеспечения отчетности, эффективности дисциплинарных мер и средств правовой защиты в отношении государственных служащих;

- совершенствование финансовых правил и механизмов в целях предупреждения крупных переводов средств, полученных в результате коррупции.

Среди большого числа международно-правовых актов следует акцентировать внимание на Конвенции ООН против коррупции Генеральной Ассамблеи ООН, являющейся юридическим фундаментом международного сотрудничества по противодействию коррупции. В международную антикоррупционную коалицию входят такие организации как Всемирный экономический форум/World Economic Forum, Transparency International (TI), Price Waterhouse Coopers, служба Gallup International Association, проект оценки уровня коррупции «Индекс непрозрачности» компании Price Waterhouse Coopers, проект Global Access «Индекс добротности государства», организация Transparency International (TI) «Индекс Восприятия Коррупции» и другие. Эти организации вносят весомый вклад в процесс борьбы и профилактики коррупции во всем мире, в утверждение конституционно-правового регулирования и порядка в масштабах государств Востока и Запада.

Цель данного исследования: посредством анализа международных антикоррупционных стандартов рассмотреть методологию и методы противодействия коррупции международной антикоррупционной коалиции, успешные зарубежные антикоррупционные стратегии как прецеденты, опровергающие идею о невозможности искоренения коррупции и утверждающие незыблемость конституционных ценностей.

Материалы и методы

Методологической основой исследования является общенаучный диалектический метод познания, на базе которого использовались частнонаучные методы – системно-структурный, историко-правовой, формально-логический, структурно-функциональный, правовой компаративистики.

Результаты и обсуждение

«Власть развращает, а абсолютная власть развращает абсолютно!» - убежденно заявлял в свое время лорд Актон. На протяжении долгого времени этот постулат был знаменем многих его последователей и сподвижников. Однако затем нашлись и оппоненты, которые по сей день отстаивают иное: «Власть не только развращает, но власть и облагораживает!» Важно только, в чьих руках эта власть: в руках ли «стационарных бандитов», как называл Мэнкер Олсон правителей-клептократов, или же честных, умных, талантливых личностей, для которых понятия «отечество», «народ» - не пустой звук, а дорогие сердцу ценностные категории. Осознавая высокую ответственность возложенной на них миссии, облагороженные высокой идеей, они готовы служить безраздельно, со всею отдачей ума и души. Американские исследователи Арнольд Рогоу и Гарольд Лассуэлл, отвергая скепсис, закономерно возникаемый по причине доминанты противоположных свидетельств, последовательно доказывают на примере функционирования государственной службы в США правоту своей точки зрения - о благородстве и бескорыстии власти [3].

Деятельность вышеозначенных структур и ряда стран по противодействию коррупции действительно позволяет, вопреки пессимистическим прогнозам, обнаружить благоприятные тенденции, связанные с неустанной борьбой, несмолкаемой жаждой исцелить мир, очистить его от тлетворного влияния величайшего зла современности, каковою предстает коррупция. Воплощение целей и задач антикоррупционных стратегий некоторых государств, возглавляемых деятелями, ведомыми благородными помыслами, в полной мере репрезентирует меру возможностей народов мира по преодолению и предупреждению коррупции, небезнадёжность этой борьбы, вызывающей часто скепсис или пессимизм.

В целом аналитики, рассматривая особенности борьбы с коррупцией в международном контексте, апеллируют к опыту стран трех типов:

- не преодолевших коррупцию;
- болевших коррупцией в тяжелой форме, но сумевших существенно снизить ее;

- слабо коррумпированных и предпринимающих для удержания этой планки серьезные усилия [4].

На современном этапе коррупция обрела системный характер, и для разрушения этой закономерности необходима также системная борьба с ней. Поэтому исследователи прослеживают существование в мире четырех соответствующих стратегий, в той или иной мере концентрирующих опыт стран вышеуказанных типов:

1. стратегии системного устранения причин коррупции;
2. стратегии «войны»;
3. стратегии «сознательной пассивности»;
4. смешанные стратегии противодействия коррупции.

Стратегия системного устранения причин коррупции строится на элементе ее системности, которая обладает свойством не только разрушать основы глубоко внедренной коррупции, но и «потенциалом преобразования всего государства, а также его взаимоотношения с гражданским обществом» [5, с.204]. Это своего рода «программа-максимум» стратегии, однако в обозримом будущем основная ее цель - системное устранение условий возникновения коррупции, повышение риска коррупционного поведения и потерь от него. Данная стратегия в принципе должна быть рассчитана на длительный срок, поскольку коррупция имеет свойство самовозрождаться. Но этим же свойством - к самовоспроизведению - должна обладать и стратегия, постоянно учитывая и «приспосаблиясь» к перманентно возрождающейся коррупции, генерируя адекватные методы борьбы с ней. Стратегия «не отрицает возможности преследования коррупционеров», но она не «зацикливается» на коррупционере, ибо ее доминантная задача - искать и устранять причины, способствующие возникновению коррупции. Ее преимущество и достоинство в том, что она способна, соблюдая последовательную линию в указанном направлении, содействовать построению подлинно правового демократического государства. Однако в иных случаях и эта стратегия может быть обречена на неудачу. И зачастую это происходит в силу неадекватного подхода к проблеме, ее недооценки, внедрения неорганичных для страны институтов, взятых извне, неумелая их адаптация на чужеродной почве, отрицания культурно-аксиологических стандартов и сведения коррупции к экономическому обмену и т. д. Одной из таких неудач является программа «Чистые руки», которую пытались реализовать в Чешской Республике. В Пакистане и Боливии эта стратегия также потерпела провал [5, с. 204-205]. Поэтому стратегия системного устранения причин коррупции должна строиться с учетом специфики многих жизненно важных для той или иной страны политико-правовых, экономических, социально-культурных факторов.

Стратегия «войны». Типичный пример использования данной стратегии – Китай. Соответствующий опыт Китая как страны, представляющей геополитическое пространство, верное коммунистическим идеалам и ценностям, вызывает пристальный интерес у исследователей. Китай по-прежнему остается страной, по сути, уже единственной, стоящей на позициях коммунизма, возглавляет ее руководство, как и прежде, коммунистическая партия. Казалось бы, неизбежен и закономерен ее крах, как это случилось с такой державой, как СССР. Однако мировая общественность наблюдает иное: вместо ожидаемой регрессии и разрушения, Китай ныне восходит к высшей точке развития, благосостояние его народа неуклонно повышается, растет его авторитет на мировой арене. Как отмечается, успехи страны стимулируются сильной политической волей ее руководства, движимого целью выдвинуть республику в первые ряды развитых, конкурентоспособных государств. Однако Китай, как и многие другие страны, открывшие свои границы навстречу глобализации и ее вызовам, по мнению целого ряда специалистов, глубоко поражен коррупцией. И, естественно, вынужден вести с ней борьбу. В этом аспекте он выбрал ту методику, которую определяют по ряду специфических признаков стратегией «войны». Суть стратегии заключается в том, что в ее контексте приоритетной является борьба с «внешними проявлениями» коррупции, бой ведется

зачастую «против конкретных коррупционеров», против коррупционного поведения конкретных личностей. Возможно, поэтому страна не преодолела пока коррупцию. Однако согласно воззрению китайского руководства, причины бурного роста коррупции кроются в тех изменениях, что произошли за последние десятилетия в стране, а именно в капитализации социалистической экономики, внедрении рыночных механизмов, во влиянии западного стиля жизни на менталитет и бытие китайцев.

В соответствии с принятыми на первой волне борьбы с коррупцией специальным законом Китая, любой чиновник, получивший взятку в размере 100 млн юаней (110 унций золота), приговаривался к смерти. Поэтому чиновники при поддержке коллег из других государственных структур предпринимали ответные меры, различного рода противодействия, что привело в итоге к формированию коррупционных сетей, т. е. к новому качественному уровню коррупции [5, с. 213]. В этой связи примечателен факт, что еще Дэн Сяопин, один из выдающихся реформаторов Китая, ужасался тому, что в стране к тому времени «появились небывалые воры – «большие тигры», расхитившие до десяти тысяч юаней!», и призывал «принять быстрые, жесткие и суровые меры». Однако борьба привела к тому, что увеличился не только размер взяток, но и сама коррупция из индивидуальной превратилась в групповую, обрастая новыми сетями. Тем не менее уже Дэн Сяопину удалось в 80-е годы заложить основы новой системы государственной службы с такими основополагающими критериями, как набор служащих по результатам экзаменов, четкое определение порядка назначения на должность, аттестацию, отвод от должности, ротацию кадров, усиление правовой политики страны. Всего за годы реформ за коррупционные деяния под суд было отдано около 1 млн сотрудников партийно-государственного аппарата.

Между тем следует подчеркнуть, что если ранее, во времена правления Мао Цзэдуна, для обозначения действий, разлагающих китайских госслужащих, использовался термин «фубай» (*разложение, загнивание, безобразия*), то в настоящее время китайским эквивалентом слова «коррупция» является термин *таньу*, который прежде также имел широкий спектр значений. Как свидетельствуют изыскания Н. Х. Ахметшина, в принятом в 1952 году Положении о наказании за коррупцию (*таньу*) в рамках массовой компании «Движение против трех зол» (коррупции, расточительство и бюрократии), в статье 2 в качестве *таньу* названы присвоение, захват, получение обманным путем, выманивание государственных ценностей, вымогательство ценностей других лиц, получение взятки и иные деяния в нарушение закона по извлечению выгоды в корыстных целях, прикрываясь общественными интересами, совершение работниками любых государственных органов, предприятий, учебных заведений и относящихся к ним структур [6]. В этой связи весьма показательным воспринимается ассоциативное сравнение борьбы с коррупцией, проводимой в рамках этой стратегии, с характером борьбы с мифологической Гидрой, у которой всякий раз по иссечении вырастали новые головы.

Стратегия «войны» особенно востребована в авторитарных государствах Дальнего Востока и Юго-Восточной Азии, встречается и в странах, культивирующих демократические традиции, но редко. Здесь вводится принцип презумпции *виновности* в отношении лиц, подозреваемых в совершении коррупционных преступлений, чиновник оказывается перед необходимостью самому доказывать законность принадлежащего ему имущества.

Учитывая вышесказанное и другие факты, например, такие как расправа на гребне этой борьбы «с конкурентами на рынке коррупционных услуг», имитация борьбы, рост общественного недоверия к антикоррупционным реформам и др., исследователи делают вывод, что данная стратегия способна принести больше вреда, чем пользы [5, с. 216]. Для сравнения приведем пример: Чехия, неудачно применившая стратегию системного устранения причин коррупции, в Таблице ИВК ТИ 2025 года занимает 46-е место, в то время как Китай, опирающийся на стратегию «войны», находится на 76-м месте.

Стратегия «сознательной пассивности» основана на постулате о бесплодности активного противодействия коррупции со стороны государства и общества, ибо только «рынок может решить все проблемы», о временном явлении коррупции, поскольку она может исчезнуть «вместе с превращением государства в либеральную демократию с рыночной экономикой»; о большой затратности этой борьбы, что во времена экономических неурядиц вовсе нежелательно [5].

Смешанные стратегии противодействия коррупции следует признать самыми эффективными, хотя они требуют значительно долгого времени для своей реализации и получения зримых результатов. Эта стратегия совмещает в себе и элементы стратегии «войны» с ее карательной идеологией, и элементы стратегии устранения причин коррупции. Их сила, как утверждают аналитики, в достижении реальных, «длящихся» системных изменений в общественных отношениях, что значительно важнее и перспективнее [5, с. 226].

В мире имеются репрезентативные по характеру прецеденты, раскрывающие ситуации, когда страны, переходя от одной стратегии к другой и вновь возвращаясь к прежней и т. д., в конце концов оказались не способными преодолеть коррупцию. Пример Нигерии демонстрирует подобного рода печальные зигзаги в антикоррупционной политике, отнюдь не увенчавшейся успехом, несмотря на все усилия, особенно генерала Обасанджо (едва ли не единственного правителя, не уличенного в коррупции, и, кстати, одного из создателей Транспаренси Интернешнл), дважды приходившего к власти в стране.

Показателен успех Гонконгской комиссии, совершившей на основе смешанной стратегии противодействия коррупции, как отмечено аналитиками, «тихую революцию» в обществе. В 60-е годы Гонконг по распространенности коррупции мало чем отличался от других коррумпированных стран, если только не превосходил их. О последнем здесь говорит тот факт, что среди народа «гуляла» поговорка о том, что следует выбрать одно из двух действий: либо «впрыгнуть в автобус» (т. е. активно участвовать во взяточничестве), либо «бежать позади» (быть аутсайдером, не включенным в существующую систему), но нельзя «стоять перед движущимся автобусом» (т. е. сопротивляться и жаловаться). В конце концов на почве коррупции здесь разразился громкий скандал, связанный с «делом Голдберга», в центр его были вовлечены некоторые высшие полицейские чины. И это побудило губернатора к активным действиям, и прежде всего к созданию специализированного органа, обладающего широкими полномочиями по борьбе с коррупцией [7, с. 211]. Так, в 1974 году в Гонконге была учреждена Независимая комиссия по борьбе с коррупцией (НКБК), подотчетная непосредственно губернатору (Гонконг вошел в состав Китая 1 июля 1997 года) и состоящая из трех департаментов: оперативно-розыскной деятельности, предотвращения коррупции, по связям с общественностью. В компетенции комиссии находились вопросы по расследованию случаев коррупции, судебное преследование виновных, мониторинг реформ государственной службы, обеспечение их юридическими и административными рекомендациями, контроль финансового положения государственных служащих, проведение широкой информационно-просветительской работы. Одновременно с целью надзора за деятельностью самой комиссии по инициативе ее руководства были созданы гражданские совещательные комитеты. На пост главы НКБК был назначен абсолютно неподкупный и честный человек, сотрудникам определено существенное жалованье, превышающее заработную плату чиновников других ведомств. Все это позволяло, с одной стороны, предотвращать текучесть кадров, их переход в другие органы, с другой – безбоязненно проводить следствия, касающиеся высокопоставленных должностных лиц, вылавливать «крупную дичь» (Клитгард). Население, видя искреннюю заинтересованность первых государственных деятелей в успехе кампании, стало оказывать им поддержку, доверие народа к данному институту выразилось в возросшем количестве жалоб и обращений к нему, в уменьшении числа анонимных сообщений, глубоком осознании пагубности коррупционного поведения.

Как далее отмечает С. Роуз-Аккерман, активизация действий НКБК столкнулась и с сильнейшим сопротивлением со стороны преступных синдикатов внутри полиции, вынудившим НКБК отступить и дать согласие на амнистию всем должностным преступлениям до 1 января 1977 года. Но это было временное поражение, ибо затем комиссия, «собравшись с силами», вновь продолжила свою деятельность в этом же русле - русле бескомпромиссной борьбы с коррупцией. В последующем озабоченность общественности вызвал прецедент объединения Гонконга с Китаем, что могло свести на нет усилия комиссии, ибо деловые связи анклава с основной территорией страны могли открыть широкую дорогу для развития коррупции [7, с. 211]. Однако беспокойство народа и представителей мирового сообщества, в принципе, оказалось беспочвенным и о том манифестирует опять-таки Таблица ИВК ТИ 2008 года: Гонконг располагался на 12-м месте и рейтинг ее оценен довольно высоко – в 8,1 балла, к 2024 году утратил позиции и находится на 17 месте.

В подобного рода акциях, ориентированных на снижение коррупции, позитивную деятельность демонстрируют страны Азиатско-Тихоокеанского региона, начавшие борьбу еще в 60-е годы XX века и разработавшие эффективные антикоррупционные стратегии, реализация которых привела к внушительным успехам. Настойчивое и целенаправленное воплощение антикоррупционных стратегических программ, основанных на профессионально разработанной законодательной базе, в указанном регионе на протяжении не одного десятка лет привело к тому, что сейчас эти страны находятся в ряду наименее коррумпированных стран, таких как Дания, Финляндия, Швеция и т. д.

Своими достижениями в создании благоденствующего государства, свободного от коррупции, Сингапур всегда и неизменно притягивает взоры аналитиков многих стран, пытающихся понять секреты феномена его успеха. Обозревая способы реализации сингапурской антикоррупционной стратегии, можно сделать вывод о том, что благополучие и благосостояние народа в значительной степени зависимы от степени развития государственной службы и управления, от должностных лиц, ответственных за оптимальное решение задач государственного масштаба в режиме соблюдения конституционных прав и свобод граждан своей страны.

Перманентная и последовательная борьба с коррупцией, начиная с прошлого века и по настоящее время, характерна и для Соединенных Штатов Америки. В свое время здесь были приняты такие важные по значению законодательные акты, как «закон RICO» (Racketeer influences and Corrupt Organizations) - закон «Об организациях, находящихся под влиянием рэкета, и коррумпированных организациях» (1977), закон, или Устав, как его еще называют в стране, «О зарубежной коррупционной практике» (The U.S. Foreign Corrupt Practices Act – FCPA, 1977). Действие данного Устава распространяется на компании, зарегистрированные в США, а также на служащих, директоров, наемных работников, агентов или владельцев акций, выступающих от лица компании; при этом они могут нести ответственность: 1) за действия, произведенные на территории США; 2) за действия, включающие коррупционные выплаты за пределами США. В законе, помимо перечня запретов тех видов сделок, которые предусматривают признаки коррупции, привлекают внимание санкции наказания за их совершение: нарушение компаниями Устава (FCPA) карается штрафом до 2 миллионов долларов; сотрудниками, директорами, владельцами акций, наемными работниками и агентами – на сумму до 100 000 долларов с лишением свободы на срок до 5 лет. В иных случаях размер штрафа может в два раза превышать выгоду, получаемую взяточдателем в случае совершения коррупционной сделки и т. д. О том, какова степень результативности применения Устава, свидетельствует доклад «Проект корпоративных исследований» (2007 г.), где отражены судебные разбирательства по делам, связанным с коррупцией. Среди них в качестве репрезентативных отметим следующие судебные разбирательства:

- филиал нефтяной компании *Baker Hughes* признал себя виновным в нарушении Устава, включая взяточничество в Казахстане, заплатил 11 млн долларов штрафа, а также согласился выплатить более 44 млн. долларов в виде штрафа с конфискацией прибыли;

- три филиала Британской нефтяной службы *Vetco International* заплатили 26 млн долларов штрафа [8, с. 66-68].

Как видим, здесь фигурируют, во-первых, прецедент взяточничества, осуществленного, в частности, иностранной нефтяной компанией в Казахстане, во-вторых, немалые суммы штрафа, в-третьих, такая уголовная мера наказания, как конфискация прибыли. Все это позволяет судить о том, что неотвратимость наказания в стране имеет действенные результаты.

Заключение

На основе проведенного анализа лучших мировых практик и международного сотрудничества в сфере противодействия коррупции можно выделить эффективные стратегии, основу которых составляют следующие характеристики: 1) политические лидеры успешных стран обладают сильной волей, направленной на бескомпромиссную борьбу с коррупцией, что служит залогом успеха антикоррупционных кампаний; 2) для реализации задач антикоррупционной политики страны привлечены безусловно честные и авторитетные государственные деятели; 3) основные усилия прилагаются для перманентного повышения имиджа и качества государственной службы; 4) для успешного применения системных мер по борьбе с коррупцией разработаны и применяются действенные антикоррупционные законодательные акты; 5) эффективно функционируют специализированные органы по противодействию, созданы площадки, институты жалоб граждан на незаконные интенции чиновников; 6) введены на законодательной основе всеобщие декларации доходов населения; 7) активна позиция гражданского общества и связь политической сферы государства с неправительственными организациями; 8) чрезвычайное внимание уделяется антикоррупционному просвещению и воспитанию; 9) интенсивная консолидация с антикоррупционными силами многих стран мира, ратификация, присоединение к международным конвенциям против коррупции также способствуют скорейшему достижению искомой цели.

Список использованной литературы:

- 1 Сидоров А.И. *Коррупция: и диагноз, и приговор // Социс: социологические исследования. – 2021. – №2. – С. 111–116.*
- 2 Zhetpisbaev G.A., Kemelbay A.B., Yermakhanbet E.T. *Anti-corruption: world experience and Kazakhstan case // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия Юриспруденция - 2024. - №1(75) - С.24-31.*
- 3 Рогоу А. А., Лассуэл Г. Д. *Власть, коррупция и честность. Пер. с англ. Т. Н. Самсоновой. – М.: РАГС, 2005. – 176 с.*
- 4 *Россия и коррупция: кто кого. Аналитический доклад Регионального общественного фонда Индем («Информатика для демократии»). [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.indem.ru/corrupt/whoww/>*
- 5 *Антикоррупционная политика: Учебное пособие / Под ред. Г.А.Сатарова. – М.: РА «СПАС», 2004. – 368 с.*
- 6 Ахметшин Н. Х. *Политико-правовые аспекты борьбы с коррупцией в КНР // Государство и право. – 2008. – №8. – С. 56–64.*
- 7 Роуз-Аккерман С. *Коррупция и государство. Причины, следствие, реформы. – М.: Логос, 2003. – 356 с.*
- 8 Блэкберн Джон Д. *Роль Устава (ФСРА) Соединенных Штатов об иностранной коррупции в борьбе с коррупцией в государственных и муниципальных органах России // Борьба с коррупцией в сфере государственного и муниципального управления: зарубежный и российский опыт. Доклады междунар. науч.-практ. конф. 27-28 марта 2008 г. – Новосибирск: СибАГС, 2008. – 396 с.*

References:

- 1 Sidorov A.I. *Korrupcija: i diagnoz, i prigovor // Socis: sociologicheskie issledovanija.* – 2021. – №2. – S. 111–116.
- 2 Zhetpisbaev G.A., Kemelbay A.B., Yermakhanbet E.T. *Anti-corruption: world experience and Kazakhstan case // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija Jurisprudencija - 2024. - №1 (75). - S.24-31.*
- 3 Rogou A. A., Lassujel G. D. *Vlast', korrupcija i chestnost'. Per. s angl. T. N. Samsonovoj.* – M.: RAGS, 2005. – 176 s.
- 4 *Rossija i korrupcija: kto kogo. Analiticheskij doklad Regional'nogo obshhestvennogo fonda Indem («Informatika dlja demokratii»). [Jelektron. resurs].* – 2022. – URL: <https://www.indem.ru/corrupt/whoww/>
- 5 *Antikorrupcionnaja politika: Uchebnoe posobie / Pod red. G.A. Satarova.* – M.: RA «SPAS», 2004. – 368 s.
- 6 *Ahmetshin N.H. Politiko-pravovye aspekty bor'by s korrupciej v KNR // Gosudarstvo i pravo.* – 2008. – №8. – S. 56–64.
- 7 *Rouz-Akkerman S. Korrupcija i gosudarstvo. Prichiny, sledstvie, reformy.* – M.: Logos, 2003. – 356 s.
- 8 *Bljckbern Dzhon D. Rol' Ustava (FCPA) Soedinennyh Shtatov ob inostrannoj korrupcii v bor'be s korrupciej v gosudarstvennyh i municipal'nyh organah Rossii // Bor'ba s korrupciej v sfere gosudarstvennogo i municipal'nogo upravljenija: zarubezhnyj i rossijskij opyt. Doklady mezhdunar. nauch.-prakt. konf. 27-28 marta 2008 g.* – Novosibirsk: SibAGS, 2008. – 396 s.

IRSTI 10.17.45
UDC 342.951

10.51889/2959-6181.2025.79.1.006

A.Z. Mukhamedzhanov^{1*}
¹ Tashkent State Law University
(e-mail: *uzmamon10@mail.ru)

**THE RIGHT TO HEALTH PROTECTION IN UZBEKISTAN:
IMPLEMENTATION AND LEGAL SUPPORT IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC
OF INFECTIOUS DISEASES**

Abstract

The article is devoted to the analysis and assessment of the state of legal support for human health protection in the context of the spread of coronavirus infection in Uzbekistan. The content of state policy and organizational and legal measures in the field of health protection are considered. Legal measures aimed at increasing the effectiveness of legislation in the field of human health protection are characterized, the problems of strengthening legal measures to protect and ensure the right to health are considered. The right to health protection is considered both in the context of the legal foundations of this human right in the context of the coronavirus pandemic, and legal measures to combat offenses in this area, as well as ensuring human rights in the fight against the pandemic.

Key words: health, the right to health protection, legal regulation, medical legislation, healthcare system, pandemic.

А.З. Мухамеджанов¹

¹Ташкентский государственный юридический университет
(e-mail: uzmaton10@mail.ru)

ПРАВО НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ В УЗБЕКИСТАНЕ: РЕАЛИЗАЦИЯ И ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ ИНФЕКЦИОННЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ

Аннотация

Статья посвящена анализу и оценке состояния правового обеспечения охраны здоровья населения в условиях распространения коронавирусной инфекции в Узбекистане. Рассмотрено содержание государственной политики и организационно-правовых мер в области охраны здоровья. Охарактеризованы правовые меры, направленные на повышение эффективности законодательства в области охраны здоровья человека, рассмотрены проблемы усиления правовых мер по защите и обеспечению права на здоровье. Право на охрану здоровья рассматривается как в контексте правовых основ этого права человека в условиях пандемии коронавируса, так и правовых мер по борьбе с правонарушениями в этой сфере, а также обеспечения прав человека в борьбе с пандемией.

Ключевые слова: здоровье, право на охрану здоровья, правовое регулирование, медицинское законодательство, система здравоохранения, пандемия.

А.З. Мухамеджанов¹

¹Ташкент мемлекеттік заң университети
(e-mail: uzmaton10@mail.ru)

ЎЗБЕКСТАНДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚҰҚЫҒЫ: ЖҰҚПАЛЫ АУРУЛАР ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА ІСКЕ АСЫРУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Аңдатпа

Мақала Өзбекстанда коронавирустық инфекцияның таралуы жағдайында халықтың денсаулығын қорғауды құқықтық қамтамасыз ету жағдайын талдауға және бағалауға арналған. Денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік саясат пен ұйымдық-құқықтық шаралардың мазмұны қаралды. Адам денсаулығын қорғау саласындағы заңнаманың тиімділігін арттыруға бағытталған құқықтық шаралар сипатталды, денсаулыққа құқықты қорғау және қамтамасыз ету жөніндегі құқықтық шараларды күшейту мәселелері қаралды. Денсаулық сақтау құқығы коронавирустық пандемия жағдайында осы адам құқығының құқықтық негіздері, сондай-ақ осы саладағы құқық бұзушылықтармен күресудің құқықтық шаралары, сондай-ақ пандемиямен күресте адам құқықтарын қамтамасыз ету аясында қарастырылады.

Түйін сөздер: денсаулық, денсаулық сақтау құқығы, құқықтық реттеу, медициналық заңнама, денсаулық сақтау жүйесі, пандемия.

General provisions

The main provisions of the work follow from the set goal of scientific research and relate to the following aspects:

A comprehensive analysis of the problem made it possible to identify the main directions of the relevant health policy in Uzbekistan. The development of new technologies in medicine, in particular in the field of human reproduction (genetic engineering, biomedicine, artificial insemination, surrogacy, etc.) requires understanding and adjusting the current legislation in the field of medicine.

A developed system of legislation in the field of health care in Uzbekistan was noted, which made it possible to predict possible areas for its improvement, one of which is proposed codification.

Important recommendations have been formulated on the implementation and improvement of health legislation, as well as strengthening law enforcement practice, solving real problems in the health sector.

Various state programs in the field of health care have been thoroughly analyzed, in particular, the effectiveness of their implementation during a pandemic, which revealed shortcomings in the level of provision of medical care, the quality and timeliness of medical services, and the situation with the provision of the industry with modern medical equipment.

The legal conditions for bringing to legal responsibility for unfair performance by medical workers of their professional duties were considered.

Ways have been proposed to ensure access of the population to full-fledged high-quality medical care during the convergence of the current Uzbek legislation on health care and international legal norms.

Introduction

Although the right to health care is not directly indicated in the text of the Constitution of Uzbekistan, its provision is indirectly indicated by its Art. 40, which reads: Everyone shall have the right to receive skilled medical care. However, before mentioned constitutional norm has not yet been properly embodied and concretized in the country's legislative system; certain areas of relations developing in the field of health protection are not regulated at all by laws or are regulated by laws of ministries and departments. Although the issues of human health protection are generally regulated in the legislation of the country, however, there are still many problems and shortcomings that need to be eliminated.

These circumstances require their study and scientific research, it is necessary to intensify not only scientific research on these issues, but also law-making activities, the result of which should be the formation of a modern, effective and adequate legal basis for ensuring the right to health care.

Within the framework of this goal, the study sets the following tasks:

- consideration and characteristics of the legal framework and mechanism for ensuring human health protection in the context of a coronavirus pandemic;
- analysis of legal measures to combat offenses in a pandemic;
- studying the practice of using the recommendations of international bodies in the legal regulation of the fight against the pandemic;
- development of recommendations for improving the legal framework for protecting human health in the context of the spread of coronavirus infection in Uzbekistan.

Consideration of these issues will to some extent contribute to an objective assessment of the state and directions of development of the system of legal protection of human health in Uzbekistan.

The hypothesis of this article can be formulated as follows: in Uzbekistan the level of real provision of the right to health care is dependent on the level of efficiency of the legal mechanism functioning in this area. Effective provision of this right implies the timely adoption by the state of legal acts aimed at the smooth functioning and development of the healthcare system. Success in countering the pandemic depends not only on the effectiveness of the healthcare system, but also on the quality of the legal regulation of relations related to the realization of the human right to health care.

Materials and methods

The research methodology is aimed at a comprehensive analysis of the current state of the legal system for protecting the health of the population of Uzbekistan in the context of a pandemic of infectious diseases. The choice of research methods is conditioned by the need for a comprehensive analysis and assessment of the state of the mechanism and features of the legal system for protecting the health of the population of Uzbekistan. In the course of the research, a comprehensive method was applied within the framework of the socio-constructivist paradigm of focusing on the issues of

transformation of the value basis of public service. At the initial stage, the theoretical foundations of the legal regulation of the healthcare system in an emergency situation and scenarios of its transformation in modern conditions were studied. The analysis of approaches based on the study of scientific literature allowed us to formulate key research questions and hypotheses. Documentary analysis as the main method of data collection was used at the first stage of the study and is focused on the study and interpretation of primary sources - international legal acts, acts of national law of the Republic of Uzbekistan and other countries of the world regulating public relations in the healthcare system in the context of the spread of coronavirus infection. This method has been chosen as the main method of data collection, as it allows for a deep investigation of primary sources, provides a qualitative justification for the conclusions of the study, and helps identify gaps and contradictions in regulatory regulation. In the process of working on the article, general and particular methods of scientific cognition were used: dialectical, logical, structural-functional, formal-legal, comparative-legal and others. This approach allowed us to consider the issues presented in the development, from general to particular and vice versa, through a critical reflection and comparative analysis of the norms of the current legislation of the Republic, identifying inaccuracies, gaps and contradictions in it, as well as other shortcomings. For this purpose, the norms of Laws and other regulatory legal acts of the Republic of Uzbekistan in this area were studied. In the course of the research, secondary sources were studied - the works of Uzbek and foreign scientists [1-13]. At the final stage, all the data obtained, the analysis and interpretations were systematized. The use of a set of scientific research methods and their combination at each stage of the study allowed us to obtain a holistic view of the problems and opportunities in the healthcare system of the Republic of Uzbekistan.

Results and discussion

Legal basis for the protection of human health in the context of the coronavirus pandemic

It is known that a person's health is his complete physical and mental well-being. It is the most important good, the basis for the sustainable development of society, therefore it is a priority object of constitutional and legal protection. "Medical care is one of the most important factors in ensuring the interests of a person" [14]. The essence of this right is that it is inalienable, belongs to a person from birth, and its provision is the most important condition for the life of modern society. Health protection consists in realizing the responsibility of the state for the health of its citizens, taking care of physical and psychological health. Human life and health, being the highest values that determine the essence of all other values and benefits in society.

Art. 40 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, as already noted, secured the right of everyone to qualified medical care. However, the content of the term "qualified medical care" is not disclosed either in the Constitution or in other legislative acts. From their content it is not clear how to assess the degree of qualification of such assistance, what are its criteria.

In my opinion, the right to health care is much broader than the above right enshrined in constitutional norm. In addition to the right to health care itself, it includes a number of other rights. Therefore, we consider it necessary to clarify in Art. 40 of the Constitution, the concept of the right to health, reflecting the content and components of this constitutional right. It is necessary to formulate in more detail the constitutional principles and foundations for ensuring this right, as well as the functioning of the country's healthcare system.

In view of the foregoing, we believe it is necessary to eliminate the constitutional gap by setting out this article in the context of ensuring the right to health protection by the state. Here it is necessary to indicate at what level, what quality and how the state guarantees a person his right to health, what is the minimum level of medical care.

Enshrining the right to health care at the constitutional level will ensure that this right is given paramount importance in the system of human rights and freedoms, recognizing it as the most important social value that forms the basis of a modern state. In addition, it will impose an objective

obligation on the state to ensure this right in practice, since it will require the government to implement appropriate policies.

It does not disclose the content of this right, since it only fixes provisions on the equality of people in ensuring their right to health, as well as their protection from discrimination, regardless of the forms of diseases. We consider it necessary to specify the provisions of this article, which is of decisive importance for the entire law. It is necessary to consolidate as the main goal of the health system the protection of the health of the population and each person, as well as the responsibility of the state to ensure this right.

The legal protection of somatic and other rights of the new generation associated with the development of modern technologies in the field of genetic engineering, medicine, biomedicine, etc. is not provided. Legislation on reproductive technologies (artificial insemination, surrogacy, etc.), medical sterilization, cloning, the right to free reproductive choice is practically silent.

Of course, not everything is unambiguous here, so you need to carefully and thoughtfully approach the legal regulation of these issues. So, some experts directly warn: "no good reasons have been found to encourage human reproductive cloning" [15] Foreign lawyers are also actively discussing the legal problems of euthanasia as the right to voluntary retirement. Of course, in addition to purely legal, there are many other problems here – social, moral, spiritual, religious, which also need to be solved. Taking into account foreign experience and trends in strengthening the legal protection of human rights, today it is necessary to comprehensively consider the need for systemic regulation of relations in this area in Uzbekistan.

The closeness of medical statistics and the weakness of independent expert institutions capable of objectively assessing the quality of healthcare have not yet been overcome. Therefore, in recent years, the state has been taking active measures to form an effective and affordable health care system capable of ensuring the realization of the human right to health protection.

Today, Uzbekistan has formed the legal basis of functioning healthcare system. First of all, it should be noted the laws "On the protection of the health of citizens", "On the sanitary and epidemiological well-being of the population", "On the prevention of iodine deficiency diseases", "On medicines and pharmaceutical activity" and others. A number of acts of the President and the Government of the state have been adopted on their basis.

With the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 5, 2021 No. UP-6221 "On the consistent continuation of reforms in the healthcare system and the creation of the necessary conditions to increase the potential of medical workers" Fund for support and attraction of gifted and qualified medical specialists to medical institutions, also, the allocation of 20 thousand staff of paramedical workers to family medical centers and family clinics was created. Under the Sanitary and Epidemiological Service, a National Reference Laboratory has been established, and measures have been identified to strengthen the material and technical base of laboratory complexes. As you can see, significant steps are being taken to improve the efficiency of the health care system of the republic, and the establishment of an appropriate legal and regulatory framework.

As a result of the implementation of the adopted acts, 798 rural family polyclinics were created, and the Ambulance Development Fund was established. The obligation of the state to provide 18 types of basic foodstuffs and hygiene products to lonely elderly and persons with disabilities free of charge, to pay salaries to employees of educational, sports and cultural institutions that have suspended their activities has been established. One-time financial assistance was provided to more than 1.7 million people included in the lists of those in need of financial assistance and support. In the last five years alone, the amount of funds allocated to provide hospitals and emergency medical facilities with medicines and medical products has increased 12 times.

In general, the analysis of legal acts shows that there is a process of intensification and improvement of the quality of legal support in this area. Today there is a situation when the array of legislation has reached a critically high level. It should be regulated on a methodological basis that would eliminate internal contradictions in the legislation. In my opinion, this set of legal acts lacks

consistency, it is necessary to unify the approach to regulating relations in the field of health protection, as well as their terminological composition, and eliminate some gaps.

Thus, a gap in the law "On the Protection of citizens' health" is the absence of an indication of the subject of this law. In Art. 2, the main tasks of the legislation on health protection include "the formation of a healthy lifestyle of citizens". In my opinion, it is necessary to formulate this task in the following way – the creation of organizational and legal prerequisites for the formation of a healthy lifestyle, since the law itself cannot form a healthy lifestyle. There is a discrepancy in terminology: for example, such terms as "emergency medical care", "first medical aid", "urgent medical aid" are used, but their definitions are not given. The law does not contain a glossary, which is necessary here. It is silent about the possibility and procedure for restricting the right to health protection, for example, in a pandemic. These shortcomings of the law significantly affect the level of protection of this human right.

Sharing the latter position, consider it justified to take into account the socio-physical well-being of a person as a whole when determining this category. Today, this position is gaining more and more supporters [16]. So, the right to health" corresponds to the obligation of the state to pursue policies and implement measures to ensure the physical health and social well-being of a person.

At the same time, I do not agree with the position according to which "health is a state of life, it cannot be given, and it can be taken away or undermined by other people only indirectly. There is no point in proclaiming the right to health, just as there is no point in proclaiming the right of a person to wisdom or courage. Health cannot be given, but it can be easily taken away or undermined as a result of the illegal actions (or inactions) of the perpetrators. In our opinion, it should be considered a blessing, a value that needs to be provided and protected, as well as implemented in practice. The legal means of such implementation is the legislative consolidation of this right, the operation of the legal mechanism for its protection and the corresponding guarantees.

Codification of a huge number of legal norms regulating relations in the field of health protection will allow, firstly, to reduce the volume of legal acts, secondly, to eliminate collisions and gaps, thirdly, to unify terminology and approaches to regulating this area, and fourthly, to ensure understanding of the legislation by both citizens and law enforcement officers, to help eliminate its ambivalent interpretation.

As we can see, in Uzbekistan today, the task of legal provision of the right to health protection is not yet being solved at the proper level, there are many problems and shortcomings that need to be solved. At the beginning of the pandemic, the country's healthcare system, according to the assessment of the President of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev, was in a state of crisis. It is no coincidence that 2021 has been declared the Year of Youth Support and Public Health Promotion, a legal act has been adopted approving the relevant state program.

Currently, a sober assessment of the effectiveness of the legal measures taken is needed. Let's briefly consider these measures. Even before the official announcement of the pandemic by WHO, the President of Uzbekistan adopted an act on measures to combat coronavirus, and thus laid the organizational basis for activities in this area. 11 medical institutions, 97 sanatoriums, camps and dormitories have been quarantined. Mass religious ceremonies are prohibited. Until the epidemiological situation stabilizes, it was decided to transfer pensions only to cards.

Thus, a rigid model was chosen to combat the spread of the virus. Legal acts aimed at providing social protection and material support for medical personnel were adopted. Foreign experts, who got acquainted with the measures taken, noted that, despite tough measures, the authorities integrated elements of work with civil society, interacting with the mahalla in this matter [17].

In addition, the legal acts of the President and the Cabinet of Ministers of Uzbekistan have identified priority areas for reforming the healthcare system, including the creation of a high-tech basis for health protection and combating the pandemic, digitalization of the healthcare sector and the provision of medical services. The implementation of measures for standardization of medical services, the formation of an effective system of state guarantees, the establishment of state

preferences in the production of medicines and medical products, accelerated training and retraining of personnel in the field of healthcare, promotion of a healthy lifestyle, etc. has begun. As the mission of the International Monetary Fund noted, "despite the fact that in the first half of 2020 the pandemic dealt a severe blow to the economy and became a severe test, the recession was mitigated thanks to decisive and timely measures to limit its spread and provide support" [18].

Legal measures to combat lawbreaking in a pandemic

The fixation in the Constitution and laws of the human right to health care does not in itself mean its automatic implementation, since the actual implementation of this right depends on many different factors, including the activities of the law enforcement system. The process of realization of any right requires its legal support. Here, the legal form and methods of its implementation are very important, as well as the legal mechanism and means of combating violations of this right. Like any other legislation, the implementation of acts in the field of the right to health care needs such a tool as legal liability for violation of the requirements of laws. Based on this, it is advisable to analyse legal measures aimed at ensuring the right to health protection in the context of the coronavirus pandemic.

Legal measures arising from states' obligations in the area of the right to health include both negative and positive obligations. At the same time, if the former requires the state to refrain from any actions that violate the law, the latter require active actions of states to ensure the right in question.

The Parliament of the Republic of Uzbekistan adopted the Law "On Amendments and Additions to the Criminal, Criminal Procedural Codes of the Republic of Uzbekistan and the Code of Administrative Responsibility". The law introduced amendments and additions aimed at preventing the spread of panic among the population, ensuring public safety, creating conditions for normal life and strengthening responsibility.

There is a fine for being in public places without a mask. Also, non-compliance with the internal regulations of a medical institution and non-compliance without valid reasons with the requirements for medical examination and treatment, as well as other legal requirements of state sanitary supervision bodies, liability in the form of a fine is established. The criminalization of liability for violations of quarantine regulations has yielded results.

At the same time, it should be noted the absence in this code (in its chapter V "Administrative responsibility for offenses that infringe on the rights and freedoms of citizens" or chapter VI. "Administrative responsibility for offenses in the field of public health protection") of a norm providing for administrative responsibility for impeding the realization of the right to health care. I consider this situation a serious barrier to the full implementation of the right in question. Here you can point to the presence of a number of norms that establish liability for violations of other human rights and freedoms - Art. 44. Unreasonable refusal to familiarize with documents, Art. 51 Violation of legislation on the rights of persons with disabilities, art. 51⁴. Violation of the rights of a candidate, authorized representative, observer or authorized representative of a political party. The inclusion of the relevant norm will serve to ensure the realization of the right to health protection.

An important guarantee of the right to health protection is a person's awareness of the healthcare sector, forms and methods of exercising this right, etc. Therefore, it is advisable to enshrine in the legislation a rule according to which the concealment by officials of facts and circumstances that pose a threat to the life and health of people entails appropriate legal liability. Another aspect is to establish the responsibility of medical workers for the quality of medical care provided, as well as activities to ensure the prevention, diagnosis and treatment of diseases, the preservation and promotion of public health.

Legal measures for the protection of health are not limited to the actual medical activities. They also concern sanitary-epidemiological and environmental well-being, health insurance, pharmaceuticals, surrogate motherhood, physical education and sports, i.e. all of which, in one way or another, are connected with the protection of health.

It should also be noted legal measures aimed at ensuring the protection of the right to health care, which can be implemented in the form of amendments and additions to the current legislation aimed at:

- ensuring unhindered access to the purchase of medicines, incl. through their remote acquisition;
- conducting continuous state monitoring of pricing in the drug market during the pandemic and the introduction of maximum allowable markups for the cost of drugs;
- strengthening legal liability for the sale of low-quality medicines.

In accordance with the Law "On sanitary and epidemiological welfare of the population", the requirements in the field of sanitary and epidemiological welfare of the population (including decisions of a Special Commission) have acquired the character of mandatory for all state and other bodies, legal entities and individuals. Art. 13 of the Labor Code, an addition has been made, according to which, if an employee refuses to undergo preventive vaccination (in the absence of contraindications), the employer has the right not to allow him to work. Taking into account the fears arising in society regarding the restriction of human labor rights, the Minister of Justice, referring to the practice of the European Court of Human Rights, recognized mandatory vaccination as in line with democratic norms, but pointed out that refusal to vaccinate cannot be a basis for dismissal of an employee.

The listed measures aimed at ensuring the right to human health, to a certain extent, influenced the general level of legal protection of a person. Under these conditions, the work of the human rights institutions of the state (the court, the ombudsman, the National Center for Human Rights, the prosecutors office, etc.), as well as civil society institutions, has intensified. Thus, despite the quarantine measures, the Ombudsman and his office, together with public activists, regularly monitored the observance of human rights in quarantine complexes, medical and penitentiary institutions, the meeting said.

In the course of inspections of penitentiary institutions, it was found that some of them did not have medical centers, they were not fully provided with first aid kits. The prosecution authorities identified shortcomings in the enforcement of legislative acts relating to the protection of reproductive health, maternal and child health, as a result of which, compared with 2020, in 2021, infant mortality increased by 428 (6432-6860), maternal mortality – by 10 (145-155) cases. This indicates that the right to human health has not yet been adequately ensured in practice.

The Legislative Chamber of the Oliy Majlis have taken measures to form a legal framework of vaccination of the population, parliamentary control over the timely and effective organization of measures for vaccination against coronavirus. The measures that were promptly taken in Uzbekistan include the establishment of a monitoring system, widespread testing, care for the elderly, the creation and expansion of a network of specialized clinics, and widespread free vaccination of representatives of "risk groups".

The constitutional reform being carried out today in Uzbekistan is aimed at fixing in it the model of the state as a social state. This implies the strengthening of social policy measures.

In general, the analysis allows us to state: in the context of the pandemic, new legal acts were adopted aimed at ensuring everyone's right to health. The adopted acts, on the one hand, made it possible to ensure the uninterrupted functioning of the healthcare system in the context of a pandemic, and on the other hand, to begin the process of reorienting the healthcare system towards solving the main task - the fullest possible provision of the right to health.

The practice of using the recommendations of international bodies in the legal regulation of the fight against the pandemic

The human right to health and medical care is a universally recognised norm of international law, enshrined in the Universal Declaration of Human Rights. In order to eliminate the existing conflicts, gaps and problems both in the current legislation and in legal practice, it is necessary to use the experience and recommendations of international organizations in this matter. "A strong legal and policy framework is essential to fight COVID-19 in countries," said WHO Director-General Dr Tedros Adhanom Ghebreyesus. Today, more than ever, it is essential to establish a strong legal framework for health".

Human rights are a defining influence in shaping the strategy to fight the pandemic, not only in terms of responding to the health challenges of the pandemic, but also in terms of having a broad impact on people's lives in general. Today it is generally recognized that the issue of ensuring human rights is in the center of attention of the whole society. Human rights-based measures go a long way in the fight against the pandemic, as they ensure respect for human dignity. Ensuring the right to health care, one must keep in mind that it is difficult to fully realize it precisely because of the conditions of the pandemic.

Within the framework of cooperation between WHO, UNDP, the Joint United Nations Programme on HIV/The COVID-19 Law Lab was established by the Interparliamentary Union and the Institute of National and International Health Law at Georgetown University. Her legal research and recommendations have supported Uzbekistan in developing laws granting people the right to access health promotion, prevention, treatment, rehabilitation and palliative care services.

Legal regulation in conditions of the pandemic must meet not only the requirements of efficiency, but also the requirements of legal values and ideas of legal culture. Here, legal norms must not be allowed to diverge from moral norms, in the paradigm of which salvation is the most important good. The attainment of absolute freedom, freedom for freedom's sake, cannot be the goal of society, nor can it be the basis for negligent inaction by the state in the face of a pandemic. Therefore, not only every person, but also the state is vitally interested in maintaining the moral and physical health of society and all its members. However, it should be noted that the main priority here should be the provision and protection of human rights. Thus, the "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights" defines the human right to health protection as follows - "the right of every person to the highest attainable level of physical and mental health" (Art. 12).

The legitimacy of imposing restrictions on human rights during a pandemic is based on the Siracusa principles adopted by the UN Economic and Social Council on Human Rights, which contain recommendations regarding restrictions on rights and freedoms in a state of emergency. The pandemic required tough, sometimes unpopular measures. In these conditions, it is important to ensure respect for human rights, otherwise they will turn into fiction, and their violations will become a daily norm. One of the ways to identify such cases in Uzbekistan was the creation of a round-the-clock hotline, as well as an Internet portal for receiving complaints from citizens about the actions of officials.

By and large, the pandemic highlighted the existing problems in the field of ensuring the right to health, and the activity of the state to ensure it has become a kind of indicator of the maturity of the state and society. It became clear that this right can be fully realized only if the priority of individual rights is unconditionally ensured. On the other hand, the effectiveness of ensuring the right to human health protection has shown the level of the state's ability to function effectively in emergency conditions.

The inability of the state to ensure this right damages the legal protection of the person as a whole. "COVID-19 is not only a health problem; it is also a virus that increases xenophobia, hatred and alienation" [19], the UN Special Rapporteur on Minority Issues, Fernand de Warenne, emphasized. Therefore, in the course of combating the pandemic, the legal consequences of the measures taken of a "purely" medical nature should be taken into account. For example, such a restriction measure as the removal of workers who have not been vaccinated from work should be applied strictly in accordance with the norms of labor legislation. An employment contract cannot be terminated with an unvaccinated employee, since this violates his labor rights.

The state cannot discreetly impose restrictions that infringe on rights and freedoms. Restriction of rights is an extreme measure used to ensure the safety of both an individual and the whole society. As the German expert notes, restrictions on human rights are "the boundaries established in law within which subjects must act; this is the deterrence of illegal behavior, creating conditions for satisfying the interests of the counterparty (in the broad sense of the word) and public interests in protection and protection" [20]. However, even the lawful application of restrictions is fraught with possible

mistakes in law enforcement activities, as well as various violations of the rights and freedoms of citizens [21]. Therefore, the institution of restriction of human rights and freedoms needs to be thoroughly studied in order to determine the optimal balance between individual interests and public and state interests [22].

The 1948 Universal Declaration of Human Rights states that "in the exercise of his rights and freedoms, everyone shall be subject only to such limitations as are determined by law solely for the purpose of securing due recognition and respect for the rights and freedoms of others and of meeting the just requirements of morality, public order and the general welfare in a democratic society [23]. This provision is suitable to be regarded as a principle, as a legal value that sets the benchmarks for national legal systems in the field of legal regulation of restrictions on the rights and freedoms of citizens. Despite the importance and value of this norm, its vagueness and general nature gives rise to the possibility to commit "if not abuses, then at least restrictive measures disproportionate to the protected public interest" [24].

In view of the foregoing, understandable and unambiguous grounds, procedure and limits for restricting human rights in the context of a pandemic should be established in the legislation of Uzbekistan. In this context, the position of A.A. Umarova, who believes that such restrictions are permissible in a truly democratic society, in which such restrictions are used as a last resort, when other means have been exhausted, is justified. Indeed, restrictions should not become an end in themselves, they can only be a means of combating the pandemic and thus a means of ensuring the right to health and other human rights.

However, all restrictions must be temporary and "must be lifted once the crisis is over"[25]. It should be recognized that the fight against the pandemic potentially contains opportunities for the violation of individual rights. However, the fight against the pandemic potentially contains opportunities for violations of individual rights. For example, placing people in quarantine clearly limits their freedom of choice. It is therefore necessary to minimise the negative effects of quarantine, to ensure that conditions in quarantine zones are adequate to protect public health and that the stay of persons in quarantine zones should be accompanied by a respectful treatment of patients.

Close attention should be paid to the provision of medical care by medical institutions in the absence of medical insurance. Unfortunately, the legislation bypasses this issue in silence, which is abused by individual medical clinics. It is clear that, regardless of its availability, emergency medical care should be provided in conditions that pose a threat to human life, and free of charge. After the end of the need for emergency care, a person can receive medical care on a paid basis or according to the conditions of health insurance.

Noteworthy is the Norwegian experience, where a person has the right to choose a doctor, who can be changed twice a year, since the patient is not tied to a doctor at the place of residence. At the same time, an electronic journal is created on it, which contains information about the results of examinations and analyzes, which is confidential.

The fight against the pandemic is not over yet. Therefore, on March 18, at a meeting with representatives of the medical community, President Sh. Mirziyoyev outlined 7 areas of work to improve the country's healthcare sector. These are: the approximation of primary medical services to the population, the development of emergency medical care, improvement of conditions in medical institutions, financial incentives for workers in the field, provision of hospitals with qualified personnel, increasing the culture of healthy life in society, disease prevention [26]. Currently, the relevant regulatory legal acts aimed at implementing practical measures are being prepared for each of these areas.

Describing the measures to ensure human rights in the context of a pandemic implemented in Uzbekistan, it should be highlighted:

- functioning of a round-the-clock feedback channel on pandemic issues (call center, website of the Ministry of Health, on-call services of local polyclinics, etc.);

- revitalization of human rights institutions (court, Ombudsman, National Center for Human Rights, people's receptions and other organizations);
- monitoring and taking individual measures to support socially vulnerable categories of citizens (targeted national and regional state programs, the introduction of the so-called "iron notebooks" in mahallas containing information about assistance to such citizens);
- free provision of medicines and medical devices, medical and social care for the elderly, persons with disabilities, large families;
- provision of free legal assistance to the population ("hot line" of the Ministry of Justice, "legal clinics" at universities, etc.);

In a difficult epidemiological situation, citizens cannot fully exercise their individual rights and freedoms, for example, their social activity in the form of rallies, meetings and demonstrations (Art. 33 of the Constitution). Therefore, it is of great importance to activate the practice corresponding to the experience of European countries [26], according to which each person has the opportunity to remotely participate in the discussion of socially significant issues and decisions of state bodies. For example, the web portal "Mening fikrim" allows you to expand the participation of citizens in managing the affairs of society and the state, to ensure transparency in the activities of state bodies. According to experts, this helps to avoid public discontent, unrest and unrest [28]. Involving the public in discussions of the decisions of public authorities on social issues (health, environment, security, etc.) will ensure social support for the measures taken by the state in the fight against the pandemic.

Thus, the realization of the right to health protection in a pandemic to a certain extent helps to ensure the exercise of other rights and freedoms of people. The legal mechanism for ensuring the right to health care must function effectively, covering the entire range of elements of the right to health care.

At the same time, any restrictions are permissible only to the extent and in the forms permitted by the Constitution and the law.

Conclusion

The analysis carried out allows us to conclude that in the context of the pandemic, the relevance and importance of respecting and exercising the right to protection of human health has become aggravated. In the modern world, there is not only a rethinking and reassessment of the essence and role of this right, but also a change in the legal foundations, as well as the mechanism for its provision. New approaches to the study of the right to health care in legal science and law enforcement practice are ripe. The updating of these approaches stems from the specifics of the object and the change in the paradigm of human perception of the value of health in modern life.

The state legally recognizes health as the most important value and benefit, creates the necessary legal mechanisms to ensure the realization of the human right to health care.

It is necessary to improve the legal foundations of the right to protection of human health, which consists in the following: clarification and expansion of the wording of Art. 40 of the Constitution of Uzbekistan; adoption of a number of new and adjustment of some existing laws relating to the field of health protection; improvement of the legal mechanism for ensuring and protecting the right to health care, and even better - the development of a single codified law.

Список использованной литературы:

1 Дуйсекова С. Б. *Совершенствование технологий по предотвращению потерь здоровья и улучшению качества жизни безработной молодежи на уровне ПМСП: автореф. дисс. ... доктора медицинских наук.* - Астана, 2022. - 56 с.

2 Литовко К.С. *Право на охрану здоровья и медицинскую помощь в условиях эпидемии // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право.* - 2022. - №4 (51). - С. 96-108.

3 Литовко К.С. Предотвращение распространения инфекционных заболеваний как гарантия конституционных прав на охрану здоровья и медицинскую помощь в Российской Федерации // *Правоприменение*. - 2023. - Т. 7. - №2. - С. 105-115.

4 Сильченко Н. П. *Международно-правовые механизмы обеспечения права на охрану здоровья в контексте эпидемий, представляющих глобальную угрозу: автореф. дисс. ... канд. медицинских наук*. – Москва, 2012. - 39 с.

5 Решетников В.А., Коршевер Н.Г., Рюк В.В., Сидельников С.А. Детерминанты здоровья в условиях пандемии COVID-19. *Гигиена и санитария*. 2022;101(12):1575-1580. <https://doi.org/10.47470/0016-9900-2022-101-12-1575-1580>

6 Корхмазов В.Т. *Научное обеспечение организации работы системы здравоохранения в условиях пандемии: автореф. дисс. ... доктора медицинских наук*. – Москва – 2024. - 47 с.

7 Денисов Э. И., Прокопенко Л. В., Пфаф В. Ф. Пандемия COVID-19: проблемы медицины труда работников здравоохранения. *Медицина труда и промышленная экология*. 2021; 61(1): 49-61. <https://doi.org/10.31089/1026-9428-2021-61-1-49-61>

8 Антоненко А. Ф. *Конституционное право граждан на медицинскую помощь: содержание и проблемы реализации: автореф. дисс. ... канд. медицинских наук*. – Москва, 2006. - 26 с.

9 Жильская Л. В. *Социальная функция государства по охране и укреплению здоровья населения и ее реализация в Российской Федерации: автореф. дисс. ... доктора медицинских наук*. – Санкт-Петербург, 2006. - 42 с.

10 Гафурова Н. Э. *Вопросы развития и правовое регулирование цифровизации медицины в Республике Узбекистан // Вестник Юриста*. - 2022. - №4. – С.78-87. DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2022-4>

11 Ваитова Ф. А. *Тиббий хизмат кўрсатишига оид муносабатларни фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солиниши. Монография*. -Тошкент: ЎзМУ, 2012. - 163 б.

12 Тайторина Б.А., Богатырева Л. Б. Государственная политика Республики Казахстан в сфере охраны здоровья граждан: дискурс трансформации // *Вестник КазНПУ имени Абая. Серия Юриспруденция*. - 2022. - №4 (70). - С.55-63.

13 Тайторина Б. А., Богатырева Л. Б., Сатбаева А. М. *Международно-правовое регулирование национальных систем здравоохранения: дискурс трансформации в условиях пандемии инфекционных болезней // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Научно-правовой журнал*. – 2023. - №1. - С.158-167.

14 Mirziyoyev Sh. *Improving the health care system at the level of modern requirements is a key issue on the agenda // Sh.Mirziyoyev. We resolutely continue our path of national development and look forward to a new stage*. – Т.: “Ozbekiston”. 2017. – 309 p.

15 Campbell A., Gillett G, Jones G. *Medical Ethics. Study guide. Translated from English. edited by prof. V.I. Moiseev. 3rd ed., reprint. and augmented* – M., Publishing group "GEOTAR – Media". 2021. – 121 p.

16 Forzley M., Grabman G., Howe EG. *International Health Law// Int'l Lawyer*. V. 36 (2002). Pp. 673-681.

17 Akhunov A. M. *The COVID-19 pandemic as a challenge for the post-Soviet countries of Central Asia // Journal of international analytics*.2020. №4. – P. 117 // https://www.researchgate.net/publication/342818437_The_COVID-19_Pandemic_as_a_Challenge_for_Post-Soviet_Central_Asia_Countries

18 *Uzbekistan: Final Statement of Consultations 2021 in accordance with Article IV*. // <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2021/02/17/mcs-021721-uzbekistan-staff-concluding-statement-of-the-2021-article-iv-mission, the access mode is open, accessed April 12, 2021>.

19 *Protection of human rights in the context of the COVID-19 pandemic*. / <https://www.un.org/ru/coronavirus/protecting-human-rights-amid-covid-19-crisis, open access mode, accessed April 17, 2021>.

20 Hesse K. *Fundamentals of constitutional law of the FRG.* - M.: Jurid. lit., 1981. – 163 p.

21 Podmarev A.A. *Restriction of human and civil rights and freedoms: definition of the constitutional concept // Legal culture – 2011 – №1(10).* - P. 130.

22 Sim A.V. *The problem of restriction of human rights and freedoms // Legal technique – 2018 – No. 2.* - p. 56.

23 *Universal Declaration of Human Rights (adopted by the UN General Assembly on 10.12.1948).* / https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml, open access mode, date May 15 2021.

24 Mullerson R.A. *Human rights: ideas, norms, reality.* - M.: 1991. – 24 p.

25 Умарова А. А. *Стандарты ограничений прав и свобод в актах современного международного права // Пробелы в российском законодательстве. 2011. №2.* URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/standarty-ogranicheniy-prav-i-svobod-v-aktah-sovremennogo-mezhdunarodnogo-prava> (дата обращения: 14.12.2025).

26 Президент Мирзиёев обозначил семь направлений развития сектора здравоохранения в Узбекистане [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://kun.uz/en/23410493#/>

27 Gafiatulina N.Kh., Kasyanov V.V., Samygin P.S., Samygin S.I. *Social Effects and Consequences of the COVID-19 Pandemic [Text] : Monograph / N. Kh. Gafiatulina, V. V. Kasyanov, P. S. Samygin, S. I. Samygin ; ed. by M. A. Vaskov.* – Moscow : RUSAYNS, 2020. – 178 p.

28 Lungu E. V. *Pandemic COVID-19. New challenge to constitutional relations. // Law Enforcement. 2020; 4(3): 69-75.* [https://doi.org/10.24147/2542-1514.2020.4\(3\).69-75](https://doi.org/10.24147/2542-1514.2020.4(3).69-75).

References:

1 Dujsekova S. B. *Sovershenstvovanie tehnologij po predotvrashheniju poter' zdorov'ja i uluchsheniju kachestva zhizni bezrabortnoj molodezhi na urovne PMSP: avtoref. diss. ... doktora medicinskih nauk.* - Astana, 2022. - 56 s.

2 Litovko K.S. *Pravo na ohranu zdorov'ja i medicinskuju pomoshh' v uslovijah jepidemii // Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pravo.* - 2022. - №4 (51). - S. 96-108.

3 Litovko K.S. *Predotvrashhenie rasprostraneniya infekcionnyh zabolevanij kak garantija konstitucionnyh prav na ohranu zdorov'ja i medicinskuju pomoshh' v Rossijskoj Federacii // Pravoprimenenie.* - 2023. - T. 7. - №2. - S. 105-115.

4 Sil'chenko N. P. *Mezhdunarodno-pravovye mehanizmy obespechenija prava na ohranu zdorov'ja v kontekste jepidemij, predstavljajushhih global'nuju ugrozu: avtoref. diss. ... kand. medicinskih nauk.* – Moskva, 2012. - 39 s.

5 Reshetnikov V.A., Korshever N.G., Rojuk V.V., Sidel'nikov S.A. *Determinanty zdorov'ja v uslovijah pandemii COVID-19. Gigiena i sanitarija.* 2022;101(12):1575-1580. <https://doi.org/10.47470/0016-9900-2022-101-12-1575-1580>

6 Korhmazov V.T. *Nauchnoe obespechenie organizacii raboty sistemy zdavoohraneniya v uslovijah pandemii: avtoref. diss. ... doktora medicinskih nauk.* – Moskva – 2024. - 47 s.

7 Denisov Je. I., Prokopenko L. V., Pfaf V. F. *Pandemija COVID-19: problemy mediciny truda rabotnikov zdavoohraneniya. Medicina truda i promyshlennaja jekologija.* 2021; 61(1): 49-61. <https://doi.org/10.31089/1026-9428-2021-61-1-49-61>

8 Antonenko A. F. *Konstitucionnoe pravo grazhdan na medicinskuju pomoshh': sodержanie i problemy realizacii: avtoref. diss. ... kand. medicinskih nauk.* – Moskva, 2006. - 26 s.

9 Zhil'skaja L. V. *Social'naja funkcija gosudarstva po ohrane i ukrepleniju zdorov'ja naselenija i ee realizacija v Rossijskoj Federacii: avtoref. diss. ... doktora medicinskih nauk.* – Sankt-Peterburg, 2006. - 42 s.

10 Gafurova N. Je. *Voprosy razvitija i pravovoe regulirovanie cifrovizacii mediciny v Respublike Uzbekistan // Vestnik Jurista.* - 2022. - №4. – S.78-87. DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2022-4>

11 Vaitova F. A. *Tibbij hizmat kўrsatishga oid munosabatlarni fuқarolik-қуқуқий tartibga solinishi. Monografija.* -Toshkent: ЎzMU, 2012. - 163 b.

12 Tajtorina B.A., Bogatyreva L. B. Gosudarstvennaja politika Respubliki Kazahstan v sfere ohrany zdorov'ja grazhdan: diskurs transformacii // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija Jurisprudencija. - 2022. - №4 (70). - S.55-63.

13 Tajtorina B. A., Bogatyreva L. B., Satbaeva A. M. Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie nacional'nyh sistem zdavoohranenija: diskurs transformacii v uslovijah pandemii infekcionnyh boleznej // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. Nauchno-pravovoj zhurnal. – 2023. - №1.- S.158-167.

14 Mirziyoyev Sh. Improving the health care system at the level of modern requirements is a key issue on the agenda // Sh.Mirziyoyev. We resolutely continue our path of national development and look forward to a new stage. – T.: “Ozbekiston”. 2017. – 309 p.

15 Campbell A., Gillett G, Jones G. Medical Ethics. Study guide. Translated from English. edited by prof. V.I. Moiseev. 3rd ed., reprint. and augmented – M., Publishing group "GEOTAR – Media". 2021. – 121 p.

16 Forzley M., Grabman G., Howe EG. International Health Law// Int'l Lawyer. V. 36 (2002). Pp. 673-681.

17 Akhunov A. M. The COVID-19 pandemic as a challenge for the post-Soviet countries of Central Asia // Journal of international analytics.2020. №4. – P. 117 // https://www.researchgate.net/publication/342818437_The_COVID-19_Pandemic_as_a_Challenge_for_Post-Soviet_Central_Asia_Countries

18 Uzbekistan: Final Statement of Consultations 2021 in accordance with Article IV. // <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2021/02/17/mcs-021721-uzbekistan-staff-concluding-statement-of-the-2021-article-iv-mission,> the access mode is open, accessed April 12, 2021.

19 Protection of human rights in the context of the COVID-19 pandemic. / <https://www.un.org/ru/coronavirus/protecting-human-rights-amid-covid-19-crisis,> open access mode, accessed April 17, 2021.

20 Hesse K. Fundamentals of constitutional law of the FRG. - M.: Jurid. lit., 1981. – 163 p.

21 Podmarev A.A. Restriction of human and civil rights and freedoms: definition of the constitutional concept // Legal culture – 2011 – №1(10). - P. 130.

22 Sim A.V. The problem of restriction of human rights and freedoms // Legal technique – 2018 – No. 2. - p. 56.

23 Universal Declaration of Human Rights (adopted by the UN General Assembly on 10.12.1948). / https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml, open access mode, date May 15 2021.

24 Mullerson R.A. Human rights: ideas, norms, reality. - M.: 1991. – 24 p.

25 Umarova A. A. Standarty ogranichenij prav i svobod v aktah sovremennogo mezhdunarodnogo prava // Probely v rossijskom zakonodatel'stve. 2011. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/standarty-ogranicheniy-prav-i-svobod-v-aktah-sovremennogo-mezhdunarodnogo-prava> (data obrashhenija: 14.12.2025).

26 Prezident Mirzijojev oboznachil sem' napravlenij razvitija sektora zdavoohranenija v Uzbekistane [Elektron. resurs]. – 2022. – URL: <https://kun.uz/en/23410493#!>

27 Gafiatulina N.Kh., Kasyanov V.V., Samygin P.S., Samygin S.I. Social Effects and Consequences of the COVID-19 Pandemic [Text]: Monograph / N. Kh. Gafiatulina, V. V. Kasyanov, P. S. Samygin, S. I. Samygin; ed. by M. A. Vaskov. – Moscow: RUSAYNS, 2020. – 178 p.

28 Lungu E. V. Pandemic COVID-19. New challenge to constitutional relations. // Law Enforcement. 2020; 4(3): 69-75. [https://doi.org/10.24147/2542-1514.2020.4\(3\).69-75](https://doi.org/10.24147/2542-1514.2020.4(3).69-75).

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ. БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ**

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
ТРУДОВОЕ ПРАВО. ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО**

**CIVIL LAW AND PROCESS. LABOR LAW.
EDUCATIONAL LAW**

ҒТАХР: 10.23.01
ӘОЖ: 346.26

10.51889/2959-6181.2025.79.1.007

Д.З.Копбаев,¹ , А.А.Сейтжан^{1*} , С.Т.Мауяева¹
¹ Нархоз Университеті
(e-mail: duman.kopbayev@narhoz.kz, *ainash.seitzhan@narhoz.kz,
sandugash_01_83@list.ru)

**ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАҒДАРЫСТАРДЫ ЖЕҢУДЕГІ
КӘСІПКЕРЛІКТІҢ РӨЛІ: ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР**

Аңдатпа

Мақалада кәзіргі кезеңдегі кәсіпкерлік қызметтің маңызы мен мәні айтылады. Әлеуметтік-дағдарыс жағдайында кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеу өзекті және сұранысқа ие. Ол кәсіпкерлік қызмет жайлы ғылыми ізденістер мен тұжырымды әзірлемелердің перспективасын қалыптастыруға жәрдемдеседі.

Мақалада авторлар кәсіпкерлік қызметтің негізгі белгілерінің әлеуметтік дағдарыс жағдайында өзіндік ерекшеліктері мен даму сипаттамаларының маңыздылығына, рөліне тоқталады.

Осыған байланысты еліміздің кәсіпкерлік қызметінің түсіндірмелері назар аударуға тұрарлық, ол азаматтың кәсіпкерлік тәуекелі осы қызметті жүзеге асыруды жалғастыру мүмкін болмайтын оқиғалардың пайда болу ықтималдығында екені де атап өтіледі. Кәсіпкерлік тәуекелдің кез-келген қызметпен қатар жүретіндігі туралы доктринада айтылған ұстаныммен ішінара келісе отырып, бұл кәсіпкерлік қызметтің қажетті сипаттамасы деп айтуға болады.

Сонымен бірге мақалада экономикадағы дағдарыстық құбылыстарға байланысты кәсіпкерлік қызметті реттейтін заңнаманың заңдылықтары, ерекшеліктері мен талаптары айтылады. Соның ішінде мақалада кәсіпкерлік құқықтың және кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудың даму перспективалары туралы негізделген кешенді теориялық көзқарастан тұратын жекелеген аспектілерін ашатыны назар аудартады.

Түйін сөздер: экономика, әлеуметтік дағдарыс, кәсіпкерлік қызмет, экономикалық қызмет, инвестициялық қызмет. азаматтық кодекс, ксіпкерлік кодекс, таза пайда, тәуекел, тәуелсіз.

Д.З.Копбаев¹, А.А.Сейтжан¹, С.Т.Мауяева¹

¹ Университет Нархоз

(e-mail: duman.kopbayev@narhoz.kz, ainash.seitzhan@narhoz.kz,
sandugash_01_83@list.ru)

РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПРЕОДОЛЕНИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ КРИЗИСОВ: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются важность и значение предпринимательской деятельности в современную эпоху. В условиях социально-кризисного развития правовое регулирование предпринимательской деятельности является актуальным и востребованным. Способствует формированию перспективы научных исследований и концептуальных разработок по предпринимательской деятельности.

В статье авторы акцентируют внимание на значении и роли основных черт предпринимательской деятельности, ее специфике и особенностях развития в условиях социального кризиса.

В этой связи стоит обратить внимание на разъяснения по предпринимательской деятельности нашей страны, где также отмечается, что предпринимательский риск гражданина заключается в вероятности наступления событий, делающих невозможным дальнейшее осуществление этой деятельности. Частично соглашаясь с учением о том, что предпринимательский риск сопровождает любую деятельность, можно сказать, что это необходимая характеристика предпринимательской деятельности.

Вместе с тем в статье рассматриваются закономерности, особенности и требования законодательства, регулирующего предпринимательскую деятельность в связи с кризисными явлениями в экономике. Примечательно, что в статье на основе комплексного теоретического подхода раскрываются отдельные аспекты предпринимательского права и перспективы развития предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: экономика, социальный кризис, предпринимательская деятельность, экономическая деятельность, инвестиционная деятельность. Гражданский кодекс, Предпринимательский кодекс, чистая прибыль, риск, независимый.

D.Z. Kopbayev¹, A.Seitzhan¹, S.Mauyayeva¹

Narhoz University

(e-mail: duman.kopbayev@narhoz.kz, ainash.seitzhan@narhoz.kz,
sandugash_01_83@list.ru)

THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN OVERCOMING SOCIO-ECONOMIC CRISES: LEGAL ASPECTS

Abstract

The article discusses the importance and significance of entrepreneurial activity in the modern era. In the context of social crisis development, legal regulation of entrepreneurial activity is relevant and in demand. It contributes to the formation of prospects for scientific research and conceptual developments in entrepreneurial activity.

In the article, the authors focus on the importance and role of the main features of entrepreneurial activity, its specificity and features of development in the context of social crisis.

In this regard, it is worth paying attention to the explanations on the entrepreneurial activity of our country, where it is also noted that the entrepreneurial risk of a citizen lies in the likelihood of events that make it impossible to further carry out this activity. Partially agreeing with the doctrine

that entrepreneurial risk accompanies any activity, we can say that this is a necessary characteristic of entrepreneurial activity.

At the same time, the article discusses the patterns, features and requirements of the legislation regulating entrepreneurial activity in connection with crisis phenomena in the economy. It is noteworthy that the article, based on an integrated theoretical approach, reveals individual aspects of entrepreneurial law and prospects for the development of entrepreneurial activity.

Keywords: economics, social crisis, entrepreneurial activity, economic activity, investment activity. Civil Code, Business Code, net profit, risk, independent.

Негізгі ережелер

Кәсіпкерлік қызмет кез-келген заманауи мемлекеттің экономикасында басты орын алады. Оны құқықтық реттеудің тиімді тетігінің жұмыс істеуі дағдарыс жағдайында, мемлекет шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметіне араласуға мәжбүр болған кезде ерекше маңызға ие болады. Экономикалық жағдайдың күрделену кезеңінде бизнес пен қоғамды қолдауға бағытталған мемлекеттік шаралар жария және жеке мүдделердің тепе-теңдігін қамтамасыз етуге арналған.

Кәсіпкерлік қызмет саласында жұмыс жасайтын шаруашылық жүргізуші субъектілерге жаңа мүмкіндіктер мен кепілдіктер берілуде. Экономиканың маңызды салаларында жұмыс істейтін кәсіпкерлер азаматтық айналымға қатысқан кей жағдайларда жекелеген құқықтары мен бостандықтары шектеліп жатады. Оның алдын алу үшін экономиканың неғұрлым көп кездесетін әрбір секторында кездесетін дағдарыстық жағдайларға байланысты мәселелерді анықтап алған жөн. Анықтап қана алмай, оларды шешу жолдарын анықтап алу қажет.

Әлеуметтік экономикалық дағдарыстар кезеңінде экономикалық қызмет, инвестициялық қызмет, инновациялық қызмет жайлы заңнамаларды бейімдеу мақсатын бірінші орынға қойған дұрыс. Өйткені, осы салалармен қатар, мемлекеттік әлеуметтік әріптестік, шағын, орта және жеке кәсіпкерлік сияқты аса маңызды салаларды құқықтық реттеуді ғылыми негіздеу өзекті және сұранысқа ие болып табылады.

Құқықтың дамуын алдын-ала белгіленген алгоритмдерге бағындыруға болмайды.

Олар экономикалық және әлеуметтік процестер қоғамның және оның институттарының өмірімен тығыз байланысты. Негізінен, олар бірқалыпты орнында тұрмағандықтан, толық болжау мүмкін емес. Дағдарыс кезеңіндегі кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеу олардың тұрақтылығы мен үдемелі дамуын қамтамасыз етеді. Өйткені, олар қоғамдық қатынастардың ажырамас бөлігі болғандықтан, оның маңызы дағдарыстық жағдайларда көп көрінеді.

Кіріспе

«Әркімге кәсіпкерлік қызметпен айналысуға еркіндік берілген. Және өз мүліктерін заңды негізді кәсіпкерлік үшін еркін пайдалануға да құқықтары бар» деп Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген [1]. Осы Конституциялық постулаттан, ең алдымен, кәсіпкерлік қызмет кең ұжымдық Тұжырымдаманың – экономикалық қызметтің ажырамас бөлігі болып табылады деген қорытынды шығады. Осыған байланысты, кәсіпкерлік қызметтің неғұрлым дәл анықтамасын тұжырымдау үшін, біздің ойымызша, «Экономикалық қызмет» құқықтық категориясының мәнін ашып, оны заңнамада және доктринада қолданылатын басқа ұқсас ұғымдармен байланыстыру керек.

Негізінен, «Экономикалық қызмет» термині азаматтық құқықта, қылмыстық құқықта, әкімшілік құқық пен басқа заң салаларында жиі кездесе де оның нақты анықтамасы осы құқықтық салаларда берілмейді. Іс жүргізу заңнамаларында да экономикалық қызмет категориясы қолданылуына қарамастан, оның анықтамасы еш жерде ашылмайды.

Кезінде Ресей ғалымдарының еңбектерінде Экономикалық қызметке біраз анықтамалар берілген. Солардың бірінде, «оны материалдық және рухани игіліктер жасау қызметі, яғни, жеке тұлғаның, ұжымдардың қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында тұтастай

жасаған қызметі депте түсіндіріледі. Ондай жағдайда шығындардың өтелуі алынатын табыстың есебінен де жүргізілетіні ескеріледі» [2, 256 б.].

Сонымен бірге, экономикалық қызмет адамдардың материалдық игіліктер мен қызметтерді жүзеге асыру арқылы өз қажеттіліктерін қанағаттандыратын әртүрлі деңгейдегі іс әрекеттердің жиынтығы деп те мамандандырылған сөздіктерде анықтама беріледі.

Қызмет тауарларды немесе қызметтерді өндіруге және айырбастауға бағытталған немесе салдары болған кезде экономикалық болады. Экономикалық қызметтің күштерді қолданудың белгілі бір саласы бар: ауыл шаруашылығы, өнеркәсіптік, қолөнер, импорт, экспорт саласындағы қызмет, еркін кәсіп тұлғаларының қызметі және т. б. [3, 256 б.].

Негізінен экономикалық қызмет, экономикалық ғылымды зерттеу саласы. Дегенмен құқықтану саласында да бұл тұжырымдаманы құқықтық доктринада ашу үшін біраз еңбектер жасалды. Экономикалық қызмет кәсіпкерлік қызмет адамның экономикалық белсенділігінің бір түрі ретінде қоғамдық өндіріске қатыса отырып, өзінің және отбасы мүшелерінің өмірін қамтамасыз ету үшін қаржы алу тәсілі. Кәсіпкерлік қызмет ол өндіріс, бөлу, айырбастау және тұтыну сияқты кезеңдерді қамтитын материалдық және рухани байлықты молайту процесі ретінде анықталады.

Кәсіпкерлік қызмет дегеніміз жеке тұлғаның өзінің не үшінші тұлғалардың материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өзінің қабілеті мен мүлкін пайдалану арқылы таза табыс пайда табуы.

Экономикалық қызметпен қатар кәсіпкерлік қызмет әртүрлі салаларда ол шаруашылық, сауда, комерциялық, сала болсын ол заңдарда, сот практикасында, ғылыми зерттеулердің тақырыбы болып табылады. Ол осы санаттардың арақатынасын анықтауға және бақылауға мүмкіндік беретіндігімен сипатталатындығын дұрыс көрсетеді [4, 206 б.].

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде ғылыми білімнің заманауи әдістері жасалады. Олар зерттеу бойынша жан-жақтылықты, объективтілікті, сондай-ақ, берілетін ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік беретін өзара байланысты болжайтын танымның диалектикалық әдісі де қолданылады. Бұл авторларға дауды доктриналық мәселелер бойынша теориялық тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді. Және осы әдістерді қолдану арқылы мақалада қолданылған құқықтық категориялар талданатын болады.

Шет елдердің әлеуметтік-экономикалық дағдарыс кезеңіндегі кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеудің тәжірибелері салыстырмалы талдау әдісі арқылы қолданады. Сонымен бірге, мақаланы талдау барысында тарихи-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық әдістермен қатар, жүйелілік және логикалық талдау әдістерін қолдану барлық мәселелерді шешуге ықпал етті.

Әдебиеттерге шолу

Кәзіргі кезеңде салалық, салааралық зерттеулерде Кәсіпкерлік қызмет тетіктерінің дағдарыс жағдайында бір бірімен байланысын жан-жақты түсіндіретін әмбебап әдебиеттер әлі толық жолға қойылған жоқ деп айтуға болады.

Негізінен, біздің зерттеуіміздің теориялық негіздерін дағдарыс жағдайында кәсіпкерлік қызметтің ұғымын, маңызын, мәнін зерттеген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құрайды. Олардың қатарында отандық ғалымдардан Есенбаева А.Е., Омарова К.А., Джусупова А.М., Хаджиева Г.У., Мороз С.П., Елшибаева Р.К., Альпейсова Ш.Е., Булхаирова Ж.С., Сеймагамбетова Г.А., Бериухамедова Г.Б., Қыздарбекова А.С., Асетова Г.Б., Сейдахметова А.С. және тағы басқалар бар.

Осы саланы зерттеген шетелдік экономистер мен заңгерлер қатарына Дмитриса Ф.Л., Гальгано Ф., Холден П., және ресейлік авторлардан Шувалов И.И., Ершова И.В., Жилинский С.Э., Аганина В.К., В.К. Андреев., Андреева Л.В сынды авторларды атауға болады. Бұл ғалымдар инновация мен инвестиция кезіндегі кәсіпкерліктің дамуын айтады

Бұл тек қазақстандық зерттеулерде ғана емес алыс және жақын шетелдік талдауларда да аз көрінеді. Жалпы кәсіпкерлік қызметтер жайлы ғылыми еңбектер көп болғанымен, элеуметтік-экономикалық дағдарыс жағдайлары мен кезеңінде оның даму алғышарттары мен пәнаралық байланыстарын қарастыратын жұмыстар одан да сирек кездеседі.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақстан Республикасының Конституциясында бастау алған кәсіпкерлік қызметпен азаматтар заңды тұлға құрмай-ақ айналыса алады – деп Қазақстан Республикасының Экономикалық кодексі аталған Азаматтық кодексімен бекітіледі [5].

Кәсіпкерліктің анықтамасы толықтай Азаматтық кодексте емес, Кәсіпкерлік кодексте берілген. Кәсіпкерлік дегеніміз – мүлікті пайдаланудан, тауарларды сатудан, жұмыстарды орындаудан және қызметтер көрсетуден жүйелі түрде пайда алуға бағытталған тәуелсіз, тәуекелмен жүзеге асырылатын қызметті айтамыз [6].

Кәсіпкерлікке осындай негізделген анықтама берілгеніне қарамастан, заң доктринасында кәсіпкерлік қызмет белгілерінің санын және олардың мазмұнын анықтаудың бірыңғай тәсілдері жоқ екендігі назар аудартады.

Кәсіпкерліктің негізгі белгілеріне оның дербестігі, тәуекелі, жүйелі түрде пайда табуы, пайда алу тәсілі жатса, қосымша белгісіне оның мемлекеттік тіркелуін жатқызуға болады [7, 95 б.].

Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінің 2-бабының мәтінінен туындайтын кәсіпкерлік қызметтің алғашқы белгісі-пайда табуға бағытталған. Бұл оның экономикалық қызметін шектеуге мүмкіндік беретін маңызды белгісі деп есептеуге болады. Егерде пайда табу қасиеті болмаса оны кәсіпкерлік деп санауға болмайды. Дегенмен оны бірінші пайда табуды емес, кәсіпкердің сол пайда үшін жасауға бағытталған іс әрекетін жатқызуға болады.

Өйткені, азаматтық айналымнан пайда табу үшін алдымен оған өнімдерді, тауарларды, көрсетілетін қызметтерді енгізу керек. Онсыз пайда табу мүмкін емес. Кәсіпкер өніммен нарыққа шыға алмаса оның қызметін кәсіпкерлік қызмет деп саралауға болмайды.

Өйткені, барлық кезде пайда табуға бағытталған белгінің бар жоғы барлық кезде анықтала бермейді. Сондықтан өнімді айналымға шығару айрықша белгі ретінде оған қосымша өтелуі керек. Кәсіпкерлік қызметтің негізгі түрі– жүйелі түрде пайда табуға бағытталған және өнімін, жұмысын азаматтық айналымға ұдайы шығара алатын болу қажет.

Қазақстандық заң ғылымында кәсіпкерліктің осы пайда табу белгісі көп сынға ұшырағаны анық. Оның анықтамасына зер салып қарайтын болсақ, кәсіпкер мүлікті пайдаланудан, тауарларды сату сатып алудан, жұмыс орындау мен қызмет көрсетуден пайда алады. Осы анықтамадағы кәсіпкерлік қызметтің пайдасына емес бағыттарына назар аудару қажет. Бұнда қарасақ, кәсіпкерлік қызметте тауар өндіру жоқ.

Заң шығару процесінде бұл анықтама қаншалықты негізделген деп санауға болады. Бұны шешуде кәсіпкерліктің заңды анықтамасы салалық болып табылатынын ескеру керек, өйткені бұл Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің кәсіпкерлік қызметті реттейтін нормалары екенін анықтайды.

Кәсіпкерлік қызметтің маңызды белгісі оның тәуекелдік сипатында. Ол сондай – ақ «ең көне» - француз экономисі Р.Катильон, ол «кәсіпкер» терминінің әкесі болып саналады, кәсіпкерлік қызметтің айрықша белгісі ретінде тәуекел тұжырымдамасын алғашқылардың бірі болып ұсынған. «Кәсіпкер» түсінігі ғылыми категория ретінде атақты ағылшын экономисі Ричард Кантильонмен беріледі. Ол өзінің «Комерция табиғаты туралы жалпы мақала» атты кітабында сұраныс пен ұсыныстың арасындағы алшақтық нарық жағдайында кейбір субъектілерге тауар затты арзанға сатып алып, қымбат бағаға сатуға мүмкіндік беретін кәсіп деп пайымдайды. Оның француз тілінен аудармасы «делдал» деген мағынаға келеді. Кейіннен ол тауар өндіру саласында қызмет атқаратындарына назар аудара келіп, ол адамдар тек айналым саласында ғана емес басқа салаларда да бар кәсіпкерлер деген атау берді. Жәнеде олар өндірістік құрал жабдықтарға меншік иесі болуы міндетті емес екенінде атап өтті [8, 5 б.].

Алайда, құқықтық доктринада бұл белгі де сынға ұшырайды. Ресей ғалымы С.Е. Жилинский тәуекел әрбір кәсіпкердің қызметінде міндетті түрде болмайтынын атап өтеді [9, 27 б.]. Автор өзінің пайымдауының нәтижесінде «Тәуекел-бұл кәсіпкерліктің түрлік айырмашылығы немесе ерекшелігі емес. Бұл жалпы сипаттама. Кәсіпкерлік үшін бұл ресми және міндетті емес белгі» деп сипаттаған [10, 35 б.].

Осыған байланысты еліміздің салық қызметінің түсіндірмелері назар аударуға тұрарлық, ол азаматтың кәсіпкерлік тәуекелі осы қызметті жүзеге асыруды жалғастыру мүмкін болмайтын оқиғалардың пайда болу ықтималдығында екенін атап өтті. Тәуекелдің кез-келген қызметпен қатар жүретіндігі туралы доктринада айтылған ұстаныммен ішінара келісе отырып, бұл кәсіпкерлік қызметтің қажетті сипаттамасы деп айтуға болады. Заң шығарушы оны «өз тәуекелінде» жүзеге асырылатын деп анықтаған кезде, оны жүзеге асыру кезінде мүмкін болатын сәтсіздіктерге ғана назар аудармайды. Ол кәсіпкердің құқық субъектісі ретінде өз бастамасымен және толығымен жауапкершілікпен әрекет ететініне назар аударады. Қорытындысында кәсіпкердің барлық ықтимал қауіптерді есептеу және олардың алуға, оны болдырмауға тырысу міндетін көрсетеді. Ал егерде төтенше оқиғалар салдарынан кәсіпкерлік қызмет өз тәуекелімен жауапкершілігімен заңға сайкес, келтірілген залалдардың, басқа субъектілерге келтірілген зиянды өтеуге қатысты жауапкершілік ала отырып, шеккен шығындар мен шығыстар ауыртпалығы жүктеледі.

Кәсіпкердің Тәуелсіздігінен бұрын оның тәуекелдік сипаты құқықтық тұжырымдамадан гөрі, экономикалық тұжырымдамаға келеді.. Сондықтан оны құқықтану заңды тұжырымдамасы бойынша кәсіпкерліктің негізгі белгісінен алып тастауды ұсынады. [11, 78 б.]. Тәуелсіздік белгісі, яғни дербестік ол қандайда бір тұлғаларға тәуелссіз, басқалардан бөлек, өзгеше, өзінің күшімен, өз мүддесінде белгілі бір қызметті жүзеге асыру мүмкіндігі ретінде айқындалатынын біраз авторлар тілге тиек етеді.

Қазақстандық ғалым С.П. Мороз «кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын субъектілердің ұйымдық-құқықтық және мүліктік құқықтық оқшаулануы оның дербес сипаттамасының алғышарты» болатынын дұрыс атап көрсеткен.

Өйткені, кәсіпкер қолда бар ресурстарын пайдалана отырып, барлық шешімді өзі қабылдайды.

Кәсіпкерлік қызмет белгілерінің ішінен Тәуелсіздік белгісін алып тастау бізді қайтадан акционерлердің қызметін кәсіпкерлікке жатқызу туралы мәселеге қайтаруы мүмкін. Қазіргі уақытта салық қызметінің азаматтың кәсіпкерлік қызмет ретінде тәжірибелік қызметінің біліктілігі туралы түсіндірмелерінің өзі, кәсіпкерлік қызметтің тәуелсіздік белгісіне негізделген [11, 119 б.].

Кәсіпкерлік қызметтің негізгі белгілерінің бірі – тәуекелді мемлекет белгілі бір жағдайларда, яғни әлеуметтік экономикалық дағдарыс кезінде мемлекет өзі көтеретін тәуекел және жеке не шағын кәсіпкерліктің субъектілері көтеретін тәуекелдер деп бөлуге болады. Олар алдын ала жобалық құжаттамалау сатысында белгілеп алу керек. Оған негізгі жауапкершілік саласында критерийі болу қажет. Өйткені, егер тәуекел жеке инвесторлардың қызметіне байланысты болса, жеке инвесторға жүктеледі. Ал мемлекеттік жауапкершілік саласына тиісті тәуекелдер мемлекеттік серіктестікке жүктелуі тиіс. Мұндай кәсіпкерлік тәуекелдер қайта құрылатын объектіге, серіктестіктердің оны пайдалану ерекшеліктеріне байланысты бөлінеді.

Кәсіпкерлік тәуекел қашанда сақтандырылуы қажет. Сақтандыру компаниялары оларды жеке сақтандыру келісімшарттарымен емес, сақтандыру бағдарламалары арқылы сақтандырады. Олар алдынала жоба бойынша жан-жақты қорғау пакетін ұсына отырып, серіктестіктердің әрқайсысының тәуекелдерін бірге емес, бөлек сақтандырады. Бұлай кәсіпкерлердің тәуекелін сақтандыру - әртүрлі қатысушылардың сақтандыруының өнімін береді. Сонымен қатар, сақтандыруды жабудағы олқылықтардың орнын жабуға және тәуекелдердің қайталануын жоюға көмектеседі [12, 57 б.].

Сондықтан, негізгі міндеті бірыңғай әдістемені пайдаланатын, біркелкі тарифтер бойынша тәуекелдерді бірлесіп сақтандыруды қамтамасыз ететін, сақтандыру корпорациясын құру керек. Ол мемлекеттік және жеке сақтандырушылардың қаражаты есебінен аралас капиталы бар тәуекелі бар сақтандыру корпорациясы болу керек. Бұл жағдайда кәсіпкерлердің экономикалық дағдарыс жағдайында тәуекелдерін сақтандыруға қатысты маңызды бар мәселелері шешілетін болады. Оның ішінде сақтандырудың, қайта сақтандыру, баға белгілеу, әдістеменің бірыңғай ережелерін де шешуге болады.

Бизнестік-ортаны, нарықтық қатынасты, кәсіпкерлердің кездесетін мәселелерін әлеуметтік-экономикалық дағдарыс кезеңінде кәсіпкерлік субъектілеріне тиімді қолдау көрсету негізінде ғана мүмкін болады. Ол үшін кәсіпкерлерді мемлекеттік қолдау тетігінің әлеуметтік және ғылыми әдістемелік негізімен қамтамасыз етілуі қажет.

Кәсіпкерлік саладағы мұндай тәсіл бәсекелестерді анықтауға және бәсекелестік деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, кәсіпорынның нарықтағы орнын анықтауға, тұтынушылардың тауарларға қызметтерге қажеттіліктерін, сұраныстарын зерделеуге жол ашады. Және тауарлардың келешегін болжауға және қызмет бағыттарын белгілеуге, кәсіпкерлік қызметтің әлсіз жақтарын анықтауға болады. Қорытындысында, кәсіпкерлерді, бизнесті қолдау және қорғау бойынша шаралар кешенін болжауға мүмкіндік береді [13, 138 б.].

Қорытынды

Жоғарыдағылардың негізінде, Кәсіпкерлік қызметті экономикалық қызметтен ажыратып алатын аталған белгілерін заңды түрде анықтау және жүзеге асыру үшін саралауға мүмкіндік алдық.

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық реформалар мен қайта құруларды ілгерілету үшін, заңнамадағы, құқыққолдану тәжірибесіндегі кәсіпкерлік және экономикалық қызметтің нормативтік анықтамалары кәсіпкерліктің заңды мәнін дамытудың негізі болып табылады. Сонымен бірге, бизнес болып табылатын кәсіпкерліктің міндеттерін, жауапкершілігі мен рөлін, маңызы мен мәнін айқындай отырып, құқық пен заңнаманың бүкіл жүйесін дамытудың институционалдық негізде кәсіпкерлік қызметті тиімді реттеуге мүмкіндік беретін құқық пен экономиканың ажырамас байланысы мен өзара тәуелділігін анықтау болып табылады. Мемлекеттің экономикалық саясатының Бизнестің утилитарлық сұраныстарына тар бағдарлануы кәсіпкерліктің нормативтік анықтамасының кемшіліктерімен алдын-ала анықталған және экономикалық өсу мен ұлттық экономиканың даму қарқынын бәсеңдететін деструктивті фактор болып табылады.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық мақсаттары мен міндеттері бизнес пен мемлекеттік билік институттары арасындағы ынтымақтастықты тереңдетуді, серіктестікті нығайтуды, мақсаттарды қайта бағыттауды және кәсіпкерлік қызметті түсінуді талап етеді. Қазақстан заңнамасындағы кәсіпкерлік қызметтің жүйелілік пен пайда табуының қайталама белгілеріне шоғырланған нормативтік анықтамасы нарықтық экономиканың қалыптасу кезеңіндегідей емес, қазіргі уақытта өзектілігін жоғалтты.

Ол сонау посткеңестік кезеңнен келе жатқан басқару жүйесін қайта құру мен кәсіпкерлік заңнаманы дамыту қажеттіліктерін көрсетті.

Қазіргі заман жағдайында кәсіпкерлік қызметті реттеудің экономикалық өсуі мен қоғамдық өндіріс жүйесіндегі рөлін айқындайтын және бекітетін жаңа құқықтық негіздері мен қағидаттары бар жаңа Кәсіпкерлік кодекспен бірге бірқатар заңнамалар қабылданды.

Сондада болашақта әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту бағыттарын айқындау, бизнестің мемлекет пен қоғам алдындағы әлеуметтік жүктемесі мен жауапкершілігін белгілеу талап етіледі.

Әлеуметтік-экономикалық қатынастар құрылымының тұрақты дамуы мен күрделенуімен байланысты кәсіпкерлік қызметтің бір ғана ерекшелігімен оның маңызын анықтау мүмкін емес. Дағдарыс және дағдарыстан тыс жағдайларда шаруашылық жүргізуші субъектілердің, кәсіпкерлердің қалау еркіндігінің шектерінің әмбебап анықтамасын заңнамалық тұрғыдан

бекітудің мүмкін еместігі ол қоғамдық және жеке мүдделердің тепе-теңдігінің бұзылу қаупіне байланысты. Шағын және орта бизнес экономиканың ең аз қорғалатын секторы ретінде мұндай теңгерімсіздіктің болуында заңды болып көрінеді. Оның бір мысалы ретінде монополияға қарсы заңнаманың нормалары болып табылады. Заңнамаға сәйкес кәсіпкерліктің дамуына теріс әсер ететін монополияға қарсы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Тауар саудасы жүзеге асырылатын нарық концепциясының белгісіздігіне байланысты кәсіпкерлік субъектісін монополияға жатқызу тәуекелдері бар. Нарықтың географиялық шекарасы белгілі бір жағдайларда бір ғана сауда орталығымен локализациялануы қаланың аумағымен немесе оның жекелеген бөлігімен көрсетілуі мүмкін. Кәсіпкерлік қызметпен айналысатын субъектілер бір сауда орталығының шекарасында үстем жағдайға ие болуы мүмкін болсада бұл жалпы нарыққа әсер етпейді.

Қорыта келгенде, Кәсіпкерлік қызметтің теориялық анықтамасын Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексында заңды түрде нақтылауға мүмкіндік алып, ұсынуға болады деп санаймыз. Қоғамдық өндіріс жүйесінде материалдық және рухани игіліктердің ұдайы өндірілуін қамтамасыз ететін және тауарларды сатудан немесе айырбастаудан, оларды айналымға енгізуден, мүлікті пайдаланудан, жұмыстарды орындаудан немесе қызметтер көрсетуден өз мүддесі үшін және өз тәуекелімен жүйелі түрде пайда алуға бағытталған қызметті кәсіпкерлік қызмет деп атауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған – [Электрон. ресурс]. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs> (жүгіну уақыты: 12.11.2024)

2 Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцев Е.Б. Современный экономический словарь. - М., 1996. – 487 с.

3 Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под общ. ред. А. Г. Грязновой. - М.: Финансы и статистика, 2002.-387 с.

4 Ершова И. В. Экономическая деятельность: понятие и соотношение со смежными категориями // Lex russica. - 2016. - №9. - С. 46–61.

5 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) 1999 жылы 1 шілдедегі №409 Кодексі – [Электрон. ресурс]. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/> (жүгіну уақыты: 02.12.2024 ж.)

6. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі. 2015 жылы 29 қазан – [Электрон. ресурс]. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs> (жүгіну уақыты 02.12.2024)

7 Қыздарбекова А. С., Асетова Г. Б. Кәсіпкерлік құқық: Оқулық. - Алматы. ЖШС. РПБК «Дәуір», 2011 – 272 б.

8 Сейдахметов А. С., Елшібекова Қ. Ж., Измаханова А.Қ. Кәсіпкерлік: Оқулық. Қазақстан Республикасы Жоғары оқу орындарының қауымдастығы. - Алматы.: «Экономика», 2011. - 344 б.

9 Жилинский С.Э. Предпринимательское право. - М.: Норма; Инфра-М, 2000.- 374 с.

10 Предпринимательское право: Правовое сопровождение бизнеса: учебник для магистров / Р.Н. Аганина, В. К. Андреев, Л. В. Андреева и др.; отв. ред. И. В. Ершова. М.: Проспект, 2017 // СПС «КонсультантПлюс -234 с.

11 Мороз С.П. Кәсіпкерлік (шаруашылық) құқық [Электронный ресурс]: оқулық / С. П. Мороз. - Электрон. текстовые дан.(14,4Мб). - Алматы: Бастау, 2009. - 287 б.

12 Шувалов И. И. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в период социально-экономического кризиса (теория и практика): диссертация доктора юридических наук / И.И. Шувалов. Москва, 2022. - 401 с.

13 Krseten J. *Deer Verfassungsstaat in der Corona-Krise* / J. Krseten, S. Rixen. 2 Auflage. Berlin: C.H. Beck, 2021. - 357 p.

References:

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған – [Jelektron. resurs]. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs> (zhyginu uaqyty: 12.11.2024)
- 2 Rajzberg B. A., Lozovskij L. Sh., Starodubcev E.B. *Sovremennyj jekonomicheskij slovar'*. - M., 1996. – 487 s.
- 3 *Finansovo-kreditnyj jenciklopedicheskij slovar' / pod obshh. red. A.G. Grjaznojovj.* - M.: Finansy i statistika, 2002.-387 s.
- 4 Ershova I. V. *Jekonomicheskaja dejatel'nost': ponjatie i sootnoshenie so smezhnymi kategorijami // Lex russica.* - 2016. - №9. - S. 46–61.
- 5 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодекси (Erekshe bөlim) 1999 жылы 1 шилдедегі №409 Кодекси – [Jelektron. resurs]. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/> (zhyginu uaqyty: 02.12.2024 zh.)
6. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодекси. 2015 жылы 29 қазан – [Jelektron. resurs]. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs> (zhyginu uaqyty 02.12.2024)
- 7 Kyzdarbekova A. S., Asetova G. B. *Кәсіпкерлік құқық: Оқулық.* - Almaty. ZhShS. RPBK «Dәuir», 2011 – 272 b.
- 8 Sejdahmetov A. S., Elshibekova Қ. Zh., Izmahanova A.Қ. *Кәсіпкерлік: Оқулық. Қазақстан Республикасы Жоғары оқу орындарының қауымдастығы.* - Almaty.: «Jekonomika», 2011.- 344 b.
- 9 Zhilinskij S.Je. *Predprinimatel'skoe pravo.* - M.: Norma; Infra-M, 2000.- 374 s.
- 10 *Predprinimatel'skoe pravo: Pravovoe soprovozhdenie biznesa: uchebnik dlja magistrrov / R.N. Aganina, V. K. Andreev, L. V. Andreeva i dr.; otv. red. I. V. Ershova.* M.: Prospekt, 2017 // SPS «Konsul'tantPljus -234 s.
- 11 Moroz S.P. *Кәсіпкерлік (sharuashylyқ) құқық [Jelektronnyj resurs]: оқулық / S. P. Moroz.* - Jelektron. tekstovye dan. (14,4Mb). - Almaty: Bastau, 2009. - 287 b.
- 12 Shuvalov I. I. *Pravovoe regulirovanie predprinimatel'skoj dejatel'nosti v period social'no-jekonomicheskogo krizisa (teorija i praktika): dissertacija doktora juridicheskikh nauk / I.I. Shuvalov.* Moskva, 2022. - 401 s.
- 13 Krseten J. *Deer Verfassungsstaat in der Corona-Krise / J. Krseten, S. Rixen.* 2 Auflage. Berlin: C.H. Beck, 2021. - 357 p.

ҒТАХР 10.27.61
ӘОЖ 347.440.14

10.51889/2959-6181.2025.79.1.008

Б.М.Кошпенбетов¹ , Г.Б.Меирбекова^{1*} , Н.А.Ракысбаева¹
¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: kbakitkali@mail.ru, *Meirbekova67@mail.ru, Nurgul_ist@mail.ru)

МЕМЛЕКЕТТІК ЗАЕМ ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТЫ

Аңдатпа

Мақалада мемлекеттік заем шарты институты және оның теориялық және практикалық мәселелері, оның заңнамалық көрінісі зерттеледі. Азаматтық-құқықтық шарттар жүйесінде мемлекеттік заем шарты институтын тәжірибелік қолдану заңдылықтары жайлы айтылады. Заем шарты бойынша «пайыз» ұғымының анықтамасы тұжырымдалады, оның мақсаты осы ұғымды азаматтық-құқықтық қатынастарда «пайыз» ұғымын пайдаланудың басқа жағдайларынан ажырату болып табылады.

Сондай-ақ, мақалада тиесілі пайыздарды өндіріп алу-тараптар мемлекеттік заем шартын жасасу салдарынан оларға жүктелген міндеттемелерді орындамаған кезде азаматтық-құқықтық жауапкершілік шарасы болып табылатыны туралы мәлімдемелер негізделген.

Сонымен қатар, мемлекеттік заем шартының азаматтық-құқықтық міндеттеме ретінде теориялық негізделген анықтамасы берілген. Заем шарты барлық басқа құқықтық институттармен тең дәрежеде өзара іс-қимыл жасайтын дербес институт ретінде қарастырылады.

Мемлекеттік заем шарты институты саласындағы азаматтық құқықтық қатынастарды реттейтін қазақстандық заңнаманы жетілдіру жөнінде теориялық негізделген ұсыныстар ұсынылады.

Түйін сөздер: шарт, банк, ақылылық, жеделдік, қайтарымдылық, пайыз, тұрақсыздық айыбы

Б.М. Кошпенбетов¹, Г.Б. Меирбекова¹, Н.А. Ракысбаева¹

*¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: kbakitkali@mail.ru, Meirbekova67@mail.ru, Nurgul_ist@mail.ru)*

ПРАВОВОЙ ХАРАКТЕР ДОГОВОРА ГОСУДАРСТВЕННОГО ЗАЙМА

Аннотация

В статье исследуются институт договора государственного займа и его теоретические и практические проблемы, его законодательное выражение. О закономерностях практического применения института договора государственного займа в системе гражданско-правовых договоров. По договору займа формулируется определение понятия «процент», целью которого является отделение данного понятия от других условий использования понятия «процент» в гражданско - правовых отношениях.

Также в статье обоснованы заявления о том, что взыскание причитающихся процентов является мерой гражданско-правовой ответственности при неисполнении сторонами возложенных на них обязательств вследствие заключения договора государственного займа.

Кроме того, дано теоретически обоснованное определение договора государственного займа как гражданско-правового обязательства. Договор займа рассматривается как самостоятельный институт, взаимодействующий наравне со всеми другими правовыми институтами.

Предлагаются теоретически обоснованные предложения по совершенствованию казахстанского законодательства, регулирующего гражданские правоотношения в сфере института договора государственного займа.

Ключевые слова: договор, банк, платность, срочность, возвратность, процент, неустойка.

B.Koshpenbetov¹, G.Meirbekova¹, N.Rakysbaeva¹

*¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abai
(e-mail: kbakitkali@mail.ru, Meirbekova67@mail.ru, Nurgul_ist@mail.ru)*

THE LEGAL NATURE OF THE GOVERNMENT LOAN AGREEMENT

Abstract

The article examines the institution of the state loan agreement and its theoretical and practical problems, its legislative expression. On the patterns of practical application of the institution of the state loan agreement in the system of civil law contracts. According to the loan agreement, the definition of the concept of "interest" is formulated, the purpose of which is to separate this concept from other terms of use of the concept of "interest" in civil law relations.

The article also substantiates statements that the collection of interest due is a measure of civil liability if the parties fail to fulfill their obligations as a result of concluding a government loan agreement.

In addition, a theoretically justified definition of a government loan agreement as a civil obligation is given. The loan agreement is considered as an independent institution, interacting on an equal basis with all other legal institutions.

Theoretically sound proposals are proposed to improve the Kazakh legislation regulating civil law relations in the field of the institution of a state loan agreement.

Keywords: contract, bank, payment, urgency, repayment, interest, penalty.

Негізгі ережелер

Бұл зерттеу жұмысы негізінде, азаматтық заңнаманы жақсарту және жетілдіру мақсатында мемлекеттік заем шартының институтын реттеу кезінде теориялық және құқық қолдану практикасындағы ережелерді кеңінен қарастырады. Мемлекеттік заем міндеттемелері болып мәмілелерді жасасу кезінде туындайтын қатынастарға қатысушылардың міндеттемелерін бұзған кезде азаматтық құқықтық жауапкершілік шараларының тиімділігін арттыру.

Кіріспе

Азаматтық-құқықтық шарттардың ішінде жеке және қоғамдық-құқықтық қағидаларды біріктіретін бірқатар инвестициялық шарттарға қатысты мемлекеттік заем шарты ерекше орын алады. Заем қатынастары саласында жаңа шарттық нысандардың пайда болуы жағдайында бұл әсіресе кәзіргі кезде өзекті [1, 23 б.].

Заем шарты мемлекеттік болған соң онда қарыз алудың шарттары мен мақсаттарын, талаптары мен міндеттерін күзіретті мемлекеттік орган айқындайды. Сондықтан ол әрқашан нысаналы сипатқа ие болады.

Заем алуда басты мақсат Республикалық бюджетті қаржыландыру болып табылады. Оны екі орган жүзеге асырады. Біріншісі Қазақстан Республикасының Үкіметі болса, екіншісі, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі болып табылады. Елімізде жүргізілетін ақша несие саясаттарын жүзеге асыру мақсатында негізінен Ұлттық Банк Қазақстан Республикасындағы төлем балансын қолдау мен алтын валюта қорларын толықтыру мақсатына мемлекеттік заем алуы мүмкін.

Ал, жергілікті атқарушы және басқару органдарының заем алуы өздерінің жергілікті бюджет тапшылығын жабу мақсатында жүзеге

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде объективті шындықты білудің жалпы ғылыми әдістері, сондай-ақ мемлекеттік заем ұғымының әдіснамалық ережелері қолданылды. Сонымен бірге, тарихи-жүйелілік, формальды-құқықтық, салыстыру әдістерімен қатар, логикалық танымның негізгі әдістері талдау, синтез және жалпылау әдістері қолданылды.

Зерттеу әдіснамасының ғылыми аспектісін зерттеу мақсатында электрондық базалар мен ақпараттық ресурстарды тартуда және қолдануда қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдалану қажеттілігіне байланысты.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қаржылық шарттардың жіктелуі заң доктринасында ұсынылады. Мысалы: заем шарты; несие шарт; кепілгерлік шарты; міндеттемені орындаған кепілгерге осы міндеттеме бойынша да тиісті шарттар бар. Олардың қатарына сонымен қатар, несие берушіге құқықтарын беру туралы шартты, банктік кепілдікті беру туралы келісімді, яғни, талапты, цессияны беру туралы шартты, валюта кепіл шартын, мемлекеттік мүлік кепілі шартын жатқызуға болады. Тұрғын үй қатынастары бойынша жекешелендірілген пәтердің кепіл шарты мен пәтерге меншік құқығын кепілге беру шарты салынып жатқан үй; заемды кешіру және салымдарды өтеу туралы келісім; кепіл туралы келісім шарттарды жіктеледі. Сондай-ақ, ұстап қалу шарты, банктік қызмет көрсету бойынша шоттық есеп айырысу-кассалық қызмет көрсетуге арналған шарт, арнайы заңды тұлғалар үшін банктік салым шарты, жеке тұлға - азаматтыр үшін банктік салым шарты да қаржылық шарттардың қатарына жатады [2, 3-5 б.].

Мұндағы атап өтетін маңызды мәселе – мемлекет азаматтық – құқықтық қатынастардың қатысушысы ретінде көптеген түрлі шарттар жасайтындығын атап өткен жөн.

Қаржылық-құқықтық шарттардың жіктелуі бойынша шарттарды бір топқа біріктіретін бірыңғай сипаттағы критерийлер айқын көрінеді. Заң ғылымында қаржылық қатынастар саласында «шарт» терминін қолдану конвенциясы шаруашылық жүргізуші субъектілерге қандай да бір жеңілдіктер беру үшін құқықтық реттеудің осы әдісін қолдануға кедергі келтірмейді деген пікірлер жиі кездеседі [3, 77-78 бб.].

Инвестициялар саласындағы қызметті жүзеге асыру кезінде ақша қаражатын алудың негізгі бағыты оларды шарт бойынша алу болып табылады. Бұнда несие беруші шартта көзделген екінші тарап, заем алушыға ақша қаражатын, не өзге де мүліктік құндылықтарды беру жөніндегі міндеттемелерді өзіне алады. Ал заем алушы алынған несие үшін пайызбен заем сомасын қайтаруды өз мойнына алады. Яғни, «заем» және «несие» ұғымдары бір-бірімен тығыз байланысты. Азаматтық құқық бойынша «заем» өзінің сипаты бойынша несие шарты ретінде заем қатынастарының неғұрлым ерекше, түрі болған кезде неғұрлым әмбебап ұғым болып табылады [4, 9 б.].

Өз кезегінде заң ғылымында «несие» және «заем» ұғымдарында бірегейлік байқалмайды. «Заем» және «несие» ұғымдары синоним емес деген әртүрлі сипаттағы пікірлер бар, өйткені олардың әрқайсысының арнайы қолдану саласы бар [5, 77 б.]. Алайда, доктриналық және заңнамалық деңгейде бұл ұғымдар арасында нақты айырмашылық жоқ. Сондай-ақ, мемлекеттік несие және мемлекеттік заем ұғымдары тікелей қолданылады.

Бюджеттік реттеу-бұл мемлекеттің бюджеттік жүйесінің құрамына кіретін бюджеттердің тапшылығын қамтамасыз ету [6, 15 б.].

Мемлекеттік заемдер Қазақстан Республикасының Бюджет кодексімен реттеледі. Жоғарыда атап өткеніміздей, олар, Қазақстан Республикасының Үкіметінің заемдары, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банктің заемдары, Жергілікті атқарушы органдар мен аудандық маңызы бар қала, кент ауыл әкімдерінің заемдары болып, субъектісіне қарай бөлінеді.

Несиелік капиталдық нарықтар бойынша мемлекеттік заемдар, сыртқы және ішкі мемлекеттік заемдар болып бөлінсе, оларды алу нысаны бойынша, бірінші мемлекеттік эмиссиялық бағалы қағаздарды шығару және екінші заем шарттарын жасасу болып бөлінеді.

Бұл жердегі мемлекеттік эмиссиялық бағалы қағаздар қолданылу мерзімі бойынша, бір жылға дейінгі айналыс мерзімі қысқа, айналыс мерзімдері бір жылдан бес жылға дейінгі орта мерзімді және ары қарай бес жылдан асатын ұзақ мерзімді болыпта жіктеуге болады. Сонымен бірге шығару мақсаттары бойынша эмиссиялық бағалы қағаздар мемлекеттік заем ретінде бюджет тапшылығын қаржыландыру мақсатында және борыштық құралдардың ішкі нарығын дамытуға көмектесу мақсатында шығарылатын болып бөлінеді.

Азаматтық заңнамалар бойынша мемлекеттік эмиссиялық бағалы қағаздар құжаттық және құжатсыз нысандарда шығарылуы мүмкін. Ұсынбалы бағалы қағаз ретінде шығарылған мемлекеттік заем тек құжаттық нысанда шығарылады. Сонымен қатар, олар белгіленген мемлекеттік эмиссиялық бағалы қағаздар рне белгіленбеген мемлекеттік бағалы қағаздар болыпта шығарылады. Ол дегеніміз, сыйақы мөлшерлемесімен номиналды және дисконтталған құн бойынша шығарылады деген сөз.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, Несиелік капиталдық нарықтар бойынша мемлекеттік заемдар, сыртқы және ішкі мемлекеттік заемдар болып бөлінсе, сыртқы заемда заем беруші Қазақстан Республикасының резиденті болмайды. Бұнда заем алушы Қазақстан Республикасының Үкіметі не Қазақстан Республикасының резиденті болып табылатын заем қатынасына қатысушылар. Ал ішкі заем берушіде заем беруші Қазақстан Республикасының резиденті, ал заем алушы Қазақстан Республкасының Үкіметі не Қазақстан Республикасының резиденті болып табылатын заем қатынасына қатысушылар.

Сондай-ақ, мемлекеттік заемдар, мемлекет кепілдік берген заем және мемлекеттік емес заем болыпта бөлінеді [7, 68 б.].

Актілерде мемлекеттің қатысуымен заем және несиелік ұғымдары келесідей жүзеге асырылады-мемлекеттік заем алуға мемлекет борышкер, ал мемлекеттік несиелеуде мемлекет несиелік беруші болып табылады.

Әлемдік тәжірибеде несиелік шарттар мен несиелік келісімдерін жасау кеңінен қолданылады. Несиелік өзара қарым-қатынастардың қалыптасқан жүйесіне сай банктің несиелік ресурстары банктің меншікті қаражаты, банктегі олардың шоттарындағы заңды тұлғалардың қаражаты есебінен қалыптастырылады. Сонымен қатар, вексельмен қамтамасыз етуге арналған депозиттер, белгілі бір мерзімге не талап етілгенге дейін салынған жеке тұлғалардың салымдары, басқа банктерден алынған несиелер, оның ішінде несиелік нысанында тартылған қаражат есебінен қалыптастырылады. Дегенмен, бұған сатып алған негізгі қорлардың құны, банктер мен басқада заңды тұлғалардың жарғылық капиталына қатысу үлестеріне салынатын салымдарды және өзге де имобилизацияланған қаражаттар кірмейді [8, 114 б.].

Салыстырмалы түрде атап айтатын болсақ, көрші Ресей мемлекетінде азаматтық заңнамада несиелік келісім-шартқа қатысты бірқатар ұқсас баптар бар. Егерде несиелік ережелерінде өзгеше көзделмесе, сондай-ақ, несиелік шарттардың мәнінен туындамаса оған сәйкес, несиелік келісім шарт бойынша қатынастарға несиелік шарты туралы ережелер қолданылады [9, 245 б.].

Несиелік шарты бойынша, осы қаражатты пайдаланғаны үшін пайыздар несиелік алынған несиелік қаражаты заем алушының шотына түскен сәттен бастап есептеледі. Өйткені осы сомаға пайыздар несиелік берілген несиелік қаражатты нақты пайдалану уақытында, бірақ бұнда келісім несиелік беруші қолма қол ақша берген күннен бастап жасалады. Шартқа отырған кезден емес. Сондықтан бұл шарттың атауы банктік заем шартында несиелік қатынасқа қарағанда неғұрлым нақты және дұрыс болып табылады, өйткені несиелік экономикалық категория, ал заем заңды санат ретінде әрекет етеді [10, 218 б.].

Атап айтатын болсақ, экономикалық әдебиеттерде ол несиелік құқықтың қайтарылатын қозғалысы ретінде анықталады. Олар қайтарым басталған кездегі төлем құралдарының қозғалысы, несиелік құнының қозғалысы, несиелік капиталының қозғалысы, қайтарым басталған кезде ресурстарды орналастыру және пайдалану, болашақ ақшаның орнына ақша беруден басталады [11, 168 б.].

Несиелік және олар бойынша сыйақыларды қайтару заем шартта айқындалған уақыт ішінде жүзеге асырылады. Яғни, құрылыс келісімшартын несиелік және (немесе) қаржылық қамтамасыз ету туралы айтылады бұл күрделі құрылыс шартының мұрагері болды.

Доктринада да, банк қызметі туралы заңнамада да банктер несиелік беретін шарттардың әртүрлі атаулары қолданылады. Бұл банктік несиелік шарты, банктік заем шарты, банктік кредит шарты, заем шарты.

Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында банктік заем шартының атауы біріздендіріледі.

Заң шығарушы «несиелік шарты» ұғымын бекітпегеніне және ол азаматтық заңнамада жоқ екеніне қарамастан, ол басқа заңнамалық және заңға тәуелді актілерде қолданылады.

Қорытынды

Мақаланы аяқтай отырып, біз келесі тұжырымдарға келеміз. Мақалада мемлекет шарт бойынша заем шартының құқықтық сипатына зерттеу жүргізілді. Соңғысы келісімшарт бойынша тарап болғандықтан, сонымен қатар несиелік беруші ретінде әрекет ететіндіктен, тиісінше, мұндай қатынастардың құқықтық табиғаты оның әкімшілік және қоғамдық сипатын көрсетеді.

Сонымен бірге, заем бере отырып, мемлекет тараптардың теңдігі қағидаты бойынша азаматтық кодекске сәйкес шарт жасасады.

ҚР АҚ 715-бабында заем шартының анықтамасы берілген. Бұл ретте заем шарты ақша берілген сәттен бастап жасалған болып есептеледі, ол ҚР АҚ 717-бабында көрсетілген, егер заем алушының заем шартына оның қаражаты жоқ бойынша дау айту процесінде ақша шын

мәнінде заем берушіден алынбағаны анықталса, заем шарты жасалмаған болып саналады. Заем шартын жасасу барысында шарттың ақысы, оны жүзеге асыру валютасы, шарттың нысаны, заем пайыздық және пайызсыз, сондай-ақ, заем ды қайтару мерзімі сияқты тармақтарды ескеру қажет. Жалпы ереже бойынша, ҚР АҚ 282-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында ақшалай міндеттемелер теңгемен көрсетілуі тиіс. Шарт тараптар келіскен өзге бағам бойынша айқындалады. Валюта бағамдарының ауытқуын әркім есептей алмаған кезде, заемды теңгемен қайтару заемды қайтару күніне тиісті валютаның бағамына байланысты жүзеге асырылатынын шартта қарастырған жөн.

Осылайша, шарт жасасу сәтінде Тараптар келіскен бағаммен салыстырғанда мұндай бағам ұлғайған жағдайда, заемды қайтару күніне белгіленген бағам қолданылуы мүмкін. Бағам азайған жағдайда, қайтару шарт жасалған күні тараптар бекіткен бағам бойынша жүзеге асырылуы мүмкін. ҚР АҚ 716-бабында заем шарты үшін жазбаша нысан көзделген.

Заем шартын жасасар алдында заем алушының құқық қабілеттілігімен қатар оның төлем қабілеттілігін тексерген жөн. Мәселен, мысалы, заем алушыдан өзіне тиесілі мүлікке (Пәтер, Үй, автомобиль, бағалы қағаздар, банктердегі шоттар және т.б.) құқық белгілейтін құжаттарды ұсынуға міндеттеуге болады. Бұл құжаттар заем берушіге өз мүдделерін қорғау үшін қажетті шараларды қабылдауға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Мороз С.П. Договор займа: Понятие и особенности. // Юрист. - 2004. - [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.zakon.kz/magazine/archive/2004_01_11.asp) (жүзін уақыты 22.12.2024 ж.)

2 Худяков А.И. Финансовое право Республики Казахстан. /Общая часть. Алматы: ТОО «Баспа», 2001. – 272 с.

3 Запольский С.В. Самофинансирование предприятий (правовые вопросы) / С.В. Запольский. – М.: Юридическая литература, 1988. – 159 с.

4 Суханов Е. Заем и кредит. Финансирование под уступку денежного требования. Банковский вклад. Банковский счет. // Хозяйство и право. - 1996. - №7. - С. 9-15.

5 Залевский В. Г. Проблема соотношения терминов «государственный кредит» и «государственный заем» в теории и законодательстве // Законодательство. - 2002. - №1. С.77-81.

6 Аскарлова Г.М. Финансовое право Республики Казахстан (особенная часть): Учебно-методическое пособие. – Костанай: КПУ имени А. Байтұрсынова, 2022. – 107 с.

7 Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 04.12.2008 N 95-4. - [Электрон. ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_

8 Эриашивили Н. Д. Банковское право. // Учебник для вузов. / М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 152 с.

9 Гражданский кодекс Российской Федерации (Особенная часть) от 21 декабря 1995г. (с изменениями и дополнениями), ст. ст. 819-821. - [Электрон. ресурс]. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9027/

10 Постановление пленума Верховного суда РФ и Высшего арбитражного суда РФ от 1 июля 1996 г. №618 «О некоторых вопросах, связанных с применением части первой Гражданского Кодекса Российской Федерации» // Вестник Высшего арбитражного суда РФ, 1996. №9, п.5.2 - [Электрон. ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31514601

11 Деньги, кредит, банки: учебник / коллектив авторов; под ред. О.И. Лаврушина. — 12 е изд., стер. — М.: КНОРУС, 2014. — 448 с.

References:

1 Moroz S.P. Dogovor zajma: Ponjatie i osobennosti. // Jurist. - 2004. - [Jelektron. resurs]. – URL: http://www.zakon.kz/magazine/archive/2004_01_11.asp). (Zhyginu uақыты 22.12.2024 zh.)

2 Hudjakov A.I. *Finansovoe pravo Respubliki Kazahstan. /Obshhaja chast'. Almaty: TOO «Baspa», 2001. – 272 s.*

3 Zapol'skij S.V. *Samofinansirovanie predpriyatij (pravovye voprosy) / S.V. Zapol'skij. – M.: Juridicheskaja literatura, 1988. – 159 s.*

4 Suhanov E. *Zaem i kredit. Finansirovanie pod ustupku denezhnogo trebovaniya. Bankovskij vklad. Bankovskij schet. // Hozjajstvo i pravo. - 1996. - №7. - S. 9-15.*

5 Zalevskij V. G. *Problema sootnosheniya terminov «gosudarstvennyj kredit» i «gosudarstvennyj zaem» v teorii i zakonodatel'stve // Zakonodatel'stvo. - 2002. - №1. S.77-81.*

6 Askarova G.M. *A 90 Finansovoe pravo Respubliki Kazahstan (osobennaja chast'): Uchebno-metodicheskoe posobie. – Kostanaj: KRU imeni A. Bajtursynova, 2022. – 107 s.*

7 Bjudzhetnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 04.12.2008 N 95-4. - [Jelektron. resurs]. –URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_

8 Jeriashvili N. D. *Bankovskoe pravo. // Uchebnik dlja vuzov./ M.: Zakon i pravo, JuNITI-DANA, 1999. – 152 s.*

9 *Grazhdanskij kodeks Rossijskoj Federacii (Osobennaja chast') ot 21 dekabnja 1995g. (s izmenenijami i dopolnenijami), st. st. 819-821. - [Jelektron. resurs]. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9027/*

10 *Postanovlenie plenuma Verhovnogo suda RF i Vysshego arbitrazhnogo suda PF ot 1 ijulja 1996 g. №618 «O nekotoryh voprosah, svjazannyh s primeneniem chasti pervoj Grazhdanskogo Kodeksa Rossijskoj Federacii» // Vestnik Vysshego arbitrazhnogo suda RF, 1996. №9, p.5.2 - [Jelektron. resurs]. –URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31514601*

11 *Den'gi, kredit, banki: uchebnik / kollektiv avtorov; pod red. O.I. Lavrushina. — 12 e izd., ster. — M.: KNORUS, 2014. — 448 s.*

ГТАХР: 10.23.21
ӘОЖ 346.2

10.51889/2959-6181.2025.79.1.009

С.С. Тинистанова^{1*}

¹И. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
(*Tin_019@mail.ru)

БӘСЕКЕЛЕСТІК ҚҰҚЫҚТАҒЫ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖҮРГІЗУШІ СУБЪЕКТІЛЕРДІҢ ҮСТЕМ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада бәсекелестік құқықтағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің нарықтағы үстем жағдайы туралы қарастырылған, сонымен қатар үстем жағдайдың түрлері, белгілері, үстем жағдайға ие болу шарттары, шаруашылық жүргізуші субъектілердің міндеттері, үстем жағдайға ие шаруашылық жүргізуші субъектілердің құқықтары (өкілеттіктері) туралы талданған. Өйткені, бұл мәселе жаһандану кезеңінде құқықтық жағынан да, экономикалық жағынан да өзекті мәселеге айналды. Тақырып аясында үстем жағдайға ие болу мен оның тәртібі, еліміздегі үстем жағдайға ие болған шаруашылық субъектілері туралы статистикалық деректер қарастырылып, құқықтық жағдайына шолу жасалған.

Мақалада салыстырмалы талдау әдістері, әр-түрлі құқықтық жүйелердің ерекшеліктерін анықтау және сипаттау үшін жүйелік тәсілдер қарастырылды.

Зерттеу нарықта үстем жағдайды ұстап тұру арқылы бәсекелестікті дамыту, ал оның мемлекеттің экономикалық жағдайын ұстап тұруы үшін аса маңызды екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: шаруашылық жүргізуші субъект, монополия, үстем жағдай, монополистік қызмет, бақылау.

С.С. Тинистановна¹

*¹Жетысуский университет имени И.Жансугурова
(Tin_019@mail.ru)*

ДОМИНИРУЮЩЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ ХОЗЯЙСТВУЮЩЕГО СУБЪЕКТА В КОНКУРЕНТНОМ ПРАВЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается доминирующее положение на рынке хозяйствующих субъектов в конкурентном праве, а также проанализированы виды, признаки доминирующего положения, условия доминирующего положения, обязанности хозяйствующих субъектов, права (полномочия) хозяйствующих субъектов, занимающих доминирующее положение. В данное время эта тема стала актуальной как в правовом, так и в экономическом плане. В рамках темы рассмотрены статистические данные о доминирующем положении и порядке его ведения хозяйствующих субъектах, проведен обзор их правового положения.

В статье применены методы сравнительного анализа, системные подходы для определения и описания особенностей различных правовых систем.

Исследование показывает, что развитие конкуренции путем поддержания доминирующего положения на рынке является крайне важным для поддержания экономического положения государства.

Ключевые слова: хозяйствующий субъект, монополия, доминирующее положение, монополистическая деятельность, контроль.

S.S. Tinistanova¹

*¹Zhetysu University named after I.Zhansugurov
(Tin_019@mail.ru)*

THE DOMINANT POSITION OF AN ECONOMIC ENTITY IN COMPETITION LAW

Abstract

This article examines the dominant position in the market of economic entities in competition law, as well as analyzes the types, signs of dominant position, conditions of dominant position, obligations of economic entities, rights (powers) of economic entities occupying dominant position. This time, during the period of globalization, this topic became relevant both legally and economically. Within the framework of the topic, statistical data on the dominant position and the procedure for its conduct, business entities occupying a dominant position in the country were considered, a review of their legal status was carried out.

The article discusses methods of comparative analysis, systemic approaches to identify and describe the features of various legal systems.

The study shows that the development of competition by maintaining a dominant position in the market, which is extremely important for maintaining the economic position of the state.

Key words: business entity, monopoly, dominant position, monopolistic activity, control.

Негізгі ережелер

Шаруашылық жүргізуші субъектілер – бұл тауарларды және көрсетілетін қызметтерді, тауарларды өндіру, өткізу, сатып алу жөніндегі қызметпен айналысатын барлық меншік нысанындағы заңды тұлғалар, сондай-ақ дербес кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын жеке тұлғалар [1]. Шаруашылық жүргізу субъектілері деп танылғандарды жіктеу, олардың үстем жағдайға ие бола отырып, қандай да бір құқықтар мен міндеттерге ие болу мүмкіндіктерін, тәртібін ажырату қажет болады.

Кәсіпкерлік кодекс: «тиісті тауар нарығындағы нарық субъектісінің немесе бірнеше нарық субъектілерінің нарық субъектісіне немесе бірнеше нарық субъектілеріне тиісті тауар нарығын бақылауға, оның ішінде тауар айналысының жалпы жағдайына елеулі ықпал етуге мүмкіндік беретін жағдайы үстем немесе монополиялық жағдай», - деп таныған [2]. Шаруашылық жүргізуші субъектілер үстем жағдайда тауар нарығын бақылауға алып, тауар айналымына ықпал ету жағдайына ие болатын болса, ие болу тәртібі мен шарттарын құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етілуін талдауды қажеттігі туындайды.

Кіріспе

Дүние жүзіндегі мемлекеттердің басым көпшілігі нарықтық экономикаға бет бұрды, ал бәсекелестік, тауар нарығында үстем жағдайға ие болу олардың өмірінің, әсіресе кәсіпкерліктің негізгі өзегіне айналды.

Кейбір ғалымдар бәсекелестік құқықты өзінің жеке пәні, осы саланы реттейтін әдістері жоқтығын алға тарта отырып, кәсіпкерлік құқықтың бір бөлімі ретінде қарастырады (құқықтық институт ретінде ме, субинститут па, әлде кәсіпкерлік құқықтың бір саласы ма, оны анықтамайды). Олар тек қана «бәсекелестік кәсіпкерліктің бір элементі деп қана тұжырымдайды». Бәсекелестік құқығының өзегі болып табылатын монополияға қарсы заңнаманың мәні мен мазмұны бәсекелестікке қарсы іс-әрекеттердің алдын алу, анықтау және жолын кесу арқылы нарық субъектілерінің кәсіпкерлік қызмет еркіндігін шектейтін жария-құқықтық сипаттағы нормалар ғана екендігін толығымен ескермейді.

Тауар нарығындағы үстем жағдайға ие болудың рөлі қоғамдық өмірде де, ел экономикасында да күн сайын артып келе жатыр. Мемлекет басшысы да халыққа Жолдауында еліміздің экономикалық дамуының жаңа бағыты ретінде:

- жеке кәсіпкерлердің қызметін қолдау арқылы мемлекеттік капитализмнен және мемлекеттің экономикаға жосықсыз араласуын тоқтату;
- кәсіпкерлерге мүмкіндік бере отырып, бәсекелестікті дамыту;
- ұлттық табыстың қаржысын әділ бөлу мәселелерін көтерді [3].

Бұл зерттеудің мақсаты шаруашылық жүргізуші субъектілердің тауар нарығындағы үстем жағдайын қамтамасыз етудің құқықтық реттелуін, сондай-ақ үстем жағдайға ие болу мәселелерін талдау және бағалау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы дайындауға әдіснамалық негіз болған жалпы ғылыми әдістер кешені: талдау, синтездеу, салыстыру әдістері.

Зерттеудің эмприкалық негізі ретінде Қазақстан Республикасындағы бәсекелестік құқық саласындағы шаруашылық жүргізуші субъектілер, олардың нарықта үстем жағдайға ие болуы туралы деректер, үстем жағдайдың түрлері туралы мәліметтер, қолданыстағы нормалар мен ғалымдардың көзқарастары алынды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Е.А. Алексеева бәсекелестікке қатысушы субъектілер деп бәсекелестікті қорғау және монополистік қызметті, жосықсыз бәсекелестіктің алдын алу, оны болдырмауға қатысы бар субъектілер деп қарастырады. Сондықтан монополияға қарсы шектеулер мен бақылаулар тек қана бәсекелестікке қатысушыларға қатысты ғана жүзеге асырылады. Егер оларды шаруашылық субъектісі ретінде мойындасақ, онда олар үстем жағдайға ие болған кезде немесе үстем жағдайды асыра пайдаланса, онда құқықбұзушылық құрамының болуымен байланысты болады деген пікір білдіреді [4, 4 б.].

Ғылыми әдебиеттерде шаруашылық жүргізуші субъектілерді төрт бөліп қарастырады:

- коммерциялық ұйымдар;
- коммерциялық емес ұйымдар;

- жеке кәсіпкерлер;

- жеке кәсіпкер ретінде тіркелмесе де, кәсібінен кіріс алып отырған, болмаса белгілі ұйымдарға мүше болып тіркелген жеке тұлғалар деп қарастырады [5, 82 б.].

Қазіргі кезеңде шаруашылық жүргізуші субъектілер қатарына квазимемлекеттік сектор субъектілерін де қосатын болды. В.С. Белых, С.И. Қимадиева аталғандардың барлығын квазимемлекеттік сектор субъектілері ретінде танығанымен, мемлекеттік кәсіпорынға қатысты көзқарасты толық қолдай қоймайды. Авторлардың пікір алатын болсақ, «мемлекеттік кәсіпорындар» және «квазимемлекеттік сектор субъектісі» терминдерінің мағыналық мәндерінің анық қайшылығы байқалатындығын алға тартады, өйткені бастапқыда оларды меншік нысаны бойынша мемлекеттік кәсіпорын бір мезгілде «мемлекеттік», екінші жағынан мемлекеттік емес деп танылуы күмән туғызады. Олар бюджеттік қатынастардың қатысушылары ретінде барлық коммерциялық ұйымдарды, мысалы, «мемлекеттік кәсіпорындар мен квазимемлекеттік сектор субъектілері» деп атауға болады деп есептейді [6, 11-12 б.].

Үкіметтің қаулысына сай ірі квазимемлекеттік сектор субъектілері деп танылатындар: ұлттық компаниялар, холдингтер, ұлттық басқарушы холдингтер [7].

Ірі квазимемлекеттік сектор субъектілерінің ерекшелігі: олардың акцияларының бақылау пакеттері мемлекетке тиесілі, яғни құрылтайшысы мемлекет немесе жалғыз акционері немесе негізгі құрылтайшысы Үкімет болуы да мүмкін [6, 13 б.].

Жарғылық капиталына мемлекет қатысатын коммерциялық корпорациялардың түрлері мен олардың заңды дефинициялары «Мемлекеттік мүлік туралы» Заңның 1 – бабында бекітілген [8].

Енді олар үстем жағдайға қалай ие болады деген сұрақ туындайды.

Үстем жағдай және оны нарықта ұстап тұру, үстем жағдайын теріс пайдалану бәсекелестік құқықтағы үлкен мәселеге айналды. Себебі нарықтағы бәсекелестік пен үстем жағдайды тең ұстап тұру тұтынушылардың жағдайына, нарықтың өсу деңгейі мен қарқына әсер етеді [9, 374 б.].

Тауар нарығындағы үстемдік жағдай деген нарықтағы үстемдік, басымдық, жоғары тұру дегенді білдіреді. Бұл шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметіне монополияға қарсы бақылаудың қажетті шарты болып табылады, өйткені мұндай ереже оны басқа шаруашылық жүргізуші субъектілер мен тұтынушылардың заңды мүдделеріне емес, өз мүдделеріне пайдалануға мүмкіндік береді. Осыған байланысты әдебиеттерде «үстемдік жағдай» дегенді «монополиялық қызмет» деп ұғыммен қатар қолданылады.

Шаруашылық субъектісінің үстемдік жағдайы мемлекеттік саясаттың, оның ішінде сараланған салық жүйесін, субсидиялар беру және басқа да жеңілдіктер нәтижесінде туындауы мүмкін. Оның үстемдік жағдайы көрінеді:

- тауар нарығында шешуші ықпалының болуы;
- тауар нарығынан өзінікі сияқты тауар өнімдерінің ығыстыра алу қабілетінің болуы;
- басқа нарық субъектілерін тауар нарығына енуіне қиыншылықтар тудыра алуы мүмкін.

Тауар нарығында өз үстемдігін алғандар монополистер деп аталады [10, 90 б.].

Алайда тауар нарығында үстем жағдайды ұстап тұру талаптарына сай келу кез келген компанияның үлесіне тие бермейді. Олардың үстемдік жағдайын орнатуы өздеріне берілген құқықтарына және қойылған міндеттерді орындауы мен сақтауына да байланысты [11, 222 б.].

М.А. Егорова үстем жағдайдың сапалық сипаттамасын бәсекелестікке ықпал ету мүмкіндігімен байланыстырады. Ал сандық жағынан алғанда, екі ірі экономикалық шаманың қатынасы: бірі нарық субъектісінің үлесі, екіншісі бекітілген заңға сәйкес тауар нарығында қаншалықты үстемдік ете алуы шамасына қарай айқындалады.

Тауар нарығындағы нарық субъектісінің үлесі мына формуламен айқындалады:

$$D_i = V_i : V_m$$

D_i – нарық субъектісінің үлесі;

V_i – осы субъектінің тауар нарығында өткізген өнім көлемі;

V_m – жалпы өткізілген тауар көлемі. Осы арқылы тауар нарығының өнімі мен географиялық шекаралары айқындалатындығын көрсетеді [12, 75 б.].

Е.С. Хохлов бұл пікірді толық қолдай қоймайды. Оның ойынша, үстем жағдайға ие болған субъектілердің мәртебесі ең бірінші кезекте оған жүктелген міндеттемелерді орындауымен (қандай да бір тыйымдарды сақтау) анықталады, яғни басты кезекте үстем жағдайға ие бола отырып, оны теріс пайдалануға жол бермеу міндеті.

Автор үстем жағдайға ие болған субъектінің конституциялық құқығы бұзылады деген пікірді қолдамайды, субъектінің бәсекеге құқығы, оның субъективті құқығы емес, конституциялық құқық қабілеттілігінің бір элементі ғана болып табылады. Себебі олардың субъективтік құқығын мемлекет, оның ішінде монополияға қарсы заңнама нормаларын қолданатын органдар мен соттар қамтамасыз етеді [13, 44 б.].

Ал Ғ.М. Қалмырза шаруашылық субъектілерінің нарықтан алатын үлесі өнімнің немесе қызметтің сапасына, құнына байланысты болып келетіндігін сипаттайды. Сондықтан нарық субъектілері өнімдеріне, қызметтеріне сұраныс көп болуы үшін жарнама жасау арқылы өздерінің нарықта бар екендігінен хабардар етеді. Өнімге, көрсетілетін қызметке сұраныс көп болған жағдайда нарық субъектілерінің нарықтан үлесі яғни, табатын пайдасы көп болады. Мұндай жағдайда бизнес субъектісінің нарықтағы жағдайы үстем болады. Автор бизнес субъектісінің үстем жағдайы тауар нарықтары бойынша қазақстандық және шетелдік монополияға қарсы заңнаманың негізгі категорияларының бірі ретінде таниды. Сонымен қатар, үстем жағдай шаруашылықты жүргізуші бір немесе бірнеше субъектінің орнын басатын тауары немесе бірін бірі алмастыратын тауарлары жоқ тауар нарығындағы айрықша жағдайы болса, бұндай жағдай оған тиісті тауар нарығында тауар айналысының жалпы жағдайына шешуші ықпал етуіне, не болмаса шаруашылық жүргізуші басқа субъектілердің нарыққа қол жеткізуін қиындатуына әкеледі деп көрсетеді [14, 15 б.].

Үстем жағдайға ие болуды шартын кестеден көре аламыз [15, 7-8 б.] (Кесте 1).

Кесте 1.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің үстем жағдайға ие болу шарты

Үстем жағдайға ие болу			
35 - 50 % дейін болса	50 % немесе одан жоғары	70 % болса	35 % -н төмен болса
Егер нарық субъектісінің тауар нарығындағы үлесі 35 - 50 % дейінгі мөлшерді құраса, бұндай жағдайда оның үстемдік жағдайын емлекеттегі монополияға қарсы орган айқындайды. Ондай жағдайда тауарды өткізу шарттарына ықпал ету мүмкіндіктері туындайды	Үштен астам субъектінің тауар нарығындағы белгілі бір тауар көлемі 50 % немесе одан жоғары болса, үстемдік жағдайы орын алады	Төрттен астам субъектінің үлесі 70 % болса, онда тауар нарығындағы тұтыну тауарларын басқа субъектілердің алмастыруына мүмкіндік берілмейді	Тауар нарығындағы үлесі 35% - дан кем болса да, нарықтағы бағаның өскеніне қарамастан, ол өндіретін, не сататын өнім жоқ немесе аз болса, мемлекеттің қолдауымен басымдыққа ие болуы да мүмкін

Олардың нарықтық шоғырлану коэффициенті дәрежесіне қарай үш топқа бөлінеді

Жоғары шоғырланғаны (монополияға жақын), нарықтағы үлесі 70 – 100%, орташа шоғырланғандардың үлесі 45% – 50%, төмен шоғырландардың үлесі 45%, не одан төмен болуы мүмкін [16, 14 б.].

Үстем жағдайға ие болу үлесіне қатысты көзқарастар әртүрлі. Мысалы, Балқан елдерінде үстем жағдайға ие болу үшін оның нарықтағы үлесі 40% кем болмауы тиіс, егер бәсекелестердің үлесі одан асып түсетін болса, бұл жағдайда өз үстемдігін ұстай алмауы мүмкін. Үстем жағдайға бір компания немес екі, одан да көп болып бірігіп, ұстауға да мүмкіндік беріледі [17, 498 б.].

Үстем жағдайға ие болған шаруашылық жүргізуші субъектілерді бірнеше топқа бөліп қарастырамыз.

Үстем жағдайдың (монополияның) дәстүрлі түрде 3 түрін:

1. Ашық монополия;
2. Жабық монополия;
3. Табиғи монополия деп бөлеміз.

Нарықтағы бәсекелестік қатынастарды дамыту және қорғау, тауар нарығындағы үстем жағдайды ұстап тұру әлемнің экономикалық дамыған елдерінің мемлекеттік саясатының басым міндеттерінің бірі болып табылады. Оны қолдау үшін әртүрлі құқықтық құралдар қолданылады: бағдарламалық шаралар, бәсекеге және монополистік қызметке тыйым салу. Бәсекелестікті реттеуде басты рөлді бәсекелік заңнама атқарады [18, 77 б.].

Сот органдарының актілері құқық көздері болып табылмаса да, олардың бәсекелестік құқық нормаларының мәнін анықтау үшін қажеттілігі бар. Жоғары соттың құқықтық ұстанымы төменгі сот инстанциялары мен билік органдары, шаруашылық жүргізуші субъектілерге нормалардың біркелкі қолданылуын қамтамасыз ету үшін маңызды. Сондықтан бәсекелестік құқықтың қайнар көздерін қарастыру барысында сот тәжірибесін, оның ішінде Конституциялық Соттың жекелеген материалдарына назар аударуымыз қажет [19, 38 б.].

Сот тәжірибесін қалыптастыру ХХ ғасырдан бастап француз соттарының моделінен бастау алады десек те болады. Басқаның кәсібіне қол сұғуға және айыптау сипатындағы бәсекелестіктің жағымсыз тәсілдерін қолдануға жол бермеуді ескере отырып, жосықсыз бәсекелестікке қарсы күреске бағытталған ауқымды сот практикасын құрды. Алайда, бәсекелестіктің жосықсыз тәсілдері ұғымын айқындайтын жалпы критерийлерді француз юриспруденциясы толық айқындай алмады.

Германияның заңнамасы француздардың сот тәжірибесін басшылыққа ала отырып, 1909 жылы 7 маусымда «Жосықсыз бәсеке туралы» заң қабылдай отырып, жосықсыз деген жалпы ұғымды бекітті және адал бәсекелестік, саудада бәсекелестік мақсатында моральға қарсы әрекеттер жасауға жол бермеу бағытын ұстанды. Әрине, бұндай анықтаманы нақтылау сол кезең үшін маңызды қадам болды. Бірақ жосықсыз бәсекелестік үшін жауаптылықты белгілей алмады және «адами қасиеттер» деген ұғымға не кіретіндігін нақтылай алған жоқ.

Германдықтардың сот тәжірибесі бәсекелестікке қатысты дау туындаған жағдайда, мүдделер қақтығысын шешуде таза шаруашылық сипатта шешті. Соттар жосықсыз бәсекелестік салдарынан бір біріне қаншалықты зиян келтірді, соның ғана көлемін анықтап, өндіруге тырысты. Олар контрагенттің экономикалық жойылуына әкелетін немесе алынған оң экономикалық нәтижелерде жеткілікті негіздеме таппайтын экономикалық күрес әдістеріне тыйым салды [20, 54 б.].

Бір қызығы, Германияның соттары қоғамда белгілі бір топтардың мүддесіне нұқсан келтіретін жосықсыз әрекеттері үшін шешім шығарды. Бірақ қоғамда әртүрлі әлеуметтік топтар болғандықтан, сот кімнің мүддесін нақты қолдағаны белгісіз. Сондықтан сот Азаматтық кодексті басшылыққа ала отырып, «құқықты асыра пайдаланғаны», яғни басқаға зиян келтіруге тыйым салатын нормаларды қабылдады [21, 67 б.].

Қазіргі кезеңде, атап айтқанда, Қазақстан Республикасында қолайлы бәсекелестік еркіндігі институты әлі де қалыптасу және жетілдірілу сатысында. Сонымен, бәсекелестік институты республикада тұңғыш рет «Бәсекелестікті дамыту және монополиялық қызметті шектеу туралы» заң қабылданғаннан, яғни, 1991 жылдан бастау алады. Дәл сол кезеңде Қазақ КСР Президентінің 1991 жылғы 7 маусымдағы Жарлығына сәйкес монополияға қарсы бірінші Қазақстанның жоғары органы – Қазақ КСР-нің жаңадан құрылған экономикалық құрылымдарды қолдау және монополиялық белсенділікті шектеу жөніндегі мемлекеттік комитеті құрылды. Ары қарай 1998 жылы 9 маусымда «Жосықсыз бәсекелестік туралы» Заң қабылданып, 2008 жылы 25 желтоқсанда «Бәсекелестік туралы» заң қабылданғаннан кейін күшін жойды. Алайда, бұл заң толығымен бәсекелестік құқық қатынастарын реттеуге мүмкіндігі болмағандықтан, күші жойылып, 2015 жылы 29 қазанда Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі қабылданып, оның баптарында тауар нарығындағы үстем жағдай, үстем жағдайға ие болу тәртібі, бәсекелестік, жосықсыз бәсекелестік, қандай жағдайда жосықсыз бәсекелестік болып табылатындығы жайлы тізілімі бекітілді [19, 55 б.].

Қорытынды

Қорыта келгенде, біз қарастырып отырған шаруашылық жүргізуші субъектілер үстем жағдайға ие бола отырып, қай – қайсысы болса да мемлекеттің экономикалық дамуының негізі бола отырып, бәсекеге қатысушылар болып табылатын басым бөлігіне талдау жасадық. Олардың қызметінің бағыты нарықтағы үстем жағдайға ие болу мүмкіндігін тудыруға, бәсекелестікті қамтамасыз етуге бағытталады. Сонымен қатар, шаруашылық жүргізуші субъектілер тауарларды және көрсетілетін қызметтерді, тауарларды өндіру, өткізу, сатып алу жөніндегі қызметпен айналыса отырып, еліміздің экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге үлес қосады.

Нарық субъектісінің нарықта үстем немесе монополиялық жағдайға ие болуына тыйым салынбайды және ол заң бұзушылық болып табылмайды. Бірақ мұндай құқықтық қатынастар Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 8 - бабына сәйкес, азаматтар мен заңды тұлғалардың басқа адамға зиян келтіруге, құқықты өзге де нысандарда теріс пайдалануға бағытталған әрекеттердің жүзеге асыруына жол берілмейді.

Әлемдік бәсекелестік құқықта сот тәжірибесінің де маңызы зор. Еуропада бастау алған сот тәжірибесі өзгенің кәсібіне жосықсыз қол сұқпау, бәсекелестікті шектеуге жол бермеуді, тауар нарығына қатысушы субъектілердің құқығын қорғауға бағытталды.

Бұл зерттеулер бәсекелестік құқықтағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің үстем жағдайға ие болуынан туындайтын мәселелердің өзектілігіне негізделген. Сондықтан олардың қызметінің құқықтық реттелуі мен бәсекелестікті дамытуға үлес қосуы, жосықсыз бәсекелестіктен қорғалуы мемлекет үшін де маңызды болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 «Монополияға қарсы келісілген саясат жүргізу туралы» 2000 жылғы 28 желтоқсан N 1922 Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P000001922_

2 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы Кәсіпкерлік Кодексі №375-V ҚРЗ. [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375#z162>

3 Тоқаев Қ.К. «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/>

4 Алексеева Е.А. *Хозяйствующий субъект в конкурентном праве // Проблемы науки, 2020. - №1(49). – С. 3 – 8.*

5 Ашфа Д.А., Белицкая А.В., Городов О. *Современные проблемы развития российского и зарубежного конкурентного права. - Издательство «Юстицинформ», 2022. - 196 с.*

6 Белых В.С., Кимадиева С.И. *Юридические лица с участием государства и их объединения в современном гражданском праве Республики Казахстан и Российской*

Федерации (историко-правовой обзор) // Журнал предпринимательского и корпоративного права, 2021. - №2. - С. 11 – 17.

7 «Ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 6 сәуірдегі №376 Қаулысы [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100000376/links>

8 «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы N 413-IV Заңы [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413>

9 Pandey A.R., Patel H.R., Sapre A.A., Singh S. Scrutinizing the notion of abuse of dominant position in India and the European Union. *Ethical Quandaries in Business Practices: Exploring Morality and Social Responsibility*, 2024. P. 371–392.

10 Котова Е. Е. Правовое регулирование противодействия картельным соглашениям. – М., 2023. - 128 с.

11 Osmanaj E., Zejnullahu N. Prohibition of Abuse of Enterprises With a Dominant Position in the Market According to the Competition Law in Albania and Kosovo // *European Competition and Regulatory Law Review*, 2023. - №7(4). - P. 216–226.

12 Егорова М.А. Злоупотребление доминирующим положением как частный случай злоупотребления правом. *Lex russica*. 2018;(4):70-80. <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2018.137.4.070-080>

13 Хохлов Е. С. Соотношение понятий «злоупотребление доминирующим положением» и «злоупотребление правом». – Вестник университета имени Е.О. Кутафина, 2017. - №9. – С. 42 – 47.

14 Қалмырза Ф.М. Нарықтағы бизнес субъектісінің үстем жағдайын құқықтық реттеу // *Scientific and practical journal ESJL*, 2023. - №2(3). – 13 - 16 бб.

15 Антимонопольное регулирование в РК. – Алматы: AEQUITAS Review, 2022. – 24 с.

16 Бәсекелестіктің жсай – күйінің талдамалық картасы. – Астана, 2024. – 20 б.

17 Asllani G., Bahtiri B., Grima S. Regulation on Abuse of the Dominant Position of the Western Balkan Countries with EU Practices. *Juridical Tribune - Review of Comparative and International Law*, 2024. - №14(3). - P. 494–507.

18 Меирбекова Г.Б., Тусубекова А.К. Монополияға қарсы және бәсекелестікті реттеуге арналған заңнаманы дамыту негіздері // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, 2022. - №1(67). – 75 – 83 бб.

19 Бикебаев А.Ж. Конкурентное право (антимонопольное) право и политика Республики Казахстан. – Алматы: «Саят Жолши и партнеры», 2010. – 496 с.

20 Татарина Л.Ф. Проблемы определения пределов допустимой свободы конкуренции в законодательстве Республики Казахстан и зарубежных государств // *Scientific and practical journal ESJL*, 2023. - 1(2). – С. 53 – 60.

21 Коммонс Дж.Р. Правовые основания капитализма: монография. – М.: ИД ВШЭ, 2011. – 414 с.

References:

1 «Монополияға қарсы келісілген саясат жүргізу туралы» 2000 жылғы 28 желтоқсан N 1922 Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P000001922_

2 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы Кәсіпкерлік Кодексі №375-V ҚРЗ. [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375#z162>

3 Тоқаев Қ.К. «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/>

4 Алексеева Е.А. Хозяйствующий субъект в конкурентном праве // *Проблемы науки*, 2020. - №1(49). – С. 3 – 8.

5 Аишфа Д.А., Белицкая А.В., Городов О. Современные проблемы развития российского и зарубежного конкурентного права. - Издательство «Юстицинформ», 2022. - 196 с.

6 Бельх В.С., Кимадиева С.И. Юридические лица с участием государства и их объединения в современном гражданском праве Республики Казахстан и Российской Федерации (историко-правовой обзор) // Журнал предпринимательского и корпоративного права, 2021. - №2. - С. 11 – 17.

7 «Ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 6 сәуірдегі №376 Қаулысы [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100000376/links>

8 «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы N 413-IV Заңы [Электрон. ресурс]. – 2025. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413>

9 Pandey A.R., Patel H.R., Sapre A.A., Singh S. Scrutinizing the notion of abuse of dominant position in India and the European Union. *Ethical Quandaries in Business Practices: Exploring Morality and Social Responsibility*, 2024. P. 371–392.

10 Котова Е. Е. Правовое регулирование противодействия картельным соглашениям. – М., 2023. - 128 с.

11 Osmanaj E., Zejnullahu N. Prohibition of Abuse of Enterprises With a Dominant Position in the Market According to the Competition Law in Albania and Kosovo // *European Competition and Regulatory Law Review*, 2023. - №7(4). - P. 216–226.

12 Егорова М.А. Злоупотребление доминирующим положением как частный случай злоупотребления правом. *Lex russica*. 2018;(4):70-80. <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2018.137.4.070-080>

13 Хохлов Е. С. Соотношение понятий «злоупотребление доминирующим положением» и «злоупотребление правом». – Вестник университета имени Е.О. Кутафина, 2017. - №9. – С. 42 – 47.

14 Қалмырза Ф.М. Нарықтағы бизнес субъектісінің үстем жағдайын құқықтық реттеу // *Scientific and practical journal ESJL*, 2023. - №2(3). – 13 - 16 бб.

15 Антимонопольное регулирование в РК. – Алматы: АЕQUITAS Review, 2022. – 24 с.

16 Бәсекелестіктің жай – күйінің талдамалық картасы. – Астана, 2024. – 20 б.

17 Asllani G., Bahtiri B., Grima S. Regulation on Abuse of the Dominant Position of the Western Balkan Countries with EU Practices. *Juridical Tribune - Review of Comparative and International Law*, 2024. - №14(3). - P. 494–507.

18 Меурбекова Г.Б., Тусубекова А.К. Монополияға қарсы және бәсекелестікті реттеуге арналған заңнаманы дамыту негіздері // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, 2022. - №1(67). – 75 – 83 бб.

19 Бикебаев А.Ж. Конкурентное право (антимонопольное) право и политика Республики Казахстан. – Алматы: «Саят Жолши и партнеры», 2010. – 496 с.

20 Татарина Л. Ф. Проблемы определения пределов допустимой свободы конкуренции в законодательстве Республики Казахстан и зарубежных государств // *Scientific and practical journal ESJL*, 2023. - 1(2). – С. 53 – 60.

21 Коммонс Дж. Р. Правовые основания капитализма: монография. – М.: ИД ВШЭ, 2011. – 414 с.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА**

CRIMINAL LAW AND PROCESS. CRIMINOLOGY. FORENSICS

ГТАХР 10.71.61
ӘОЖ 347.965.43.45

10.51889/2959-6181.2025.79.1.010

А.А.Альшуразова¹ , Д.К.Рустембекова^{2*} , А.Б.Жуниспаева³

¹Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті

² Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

³І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

(e-mail: alshurazova-0807@mail.ru, *dinara_226@mail.ru, ainur_zhunispava@mail.ru)

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ
АДВОКАТТЫҢ ІС ЖҮРГІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада адвокаттың қылмыстық және азаматтық процеске қатысуының тиімділігіне әсер етуі мүмкін мәселелер айтылады. Азаматтардың сапалы және білікті заң көмегін алуға конституциялық құқығын іске асыру мақсатын көздейтін құқық қорғау органы ретіндегі адвокатура рөлінің маңыздылығы сөз болады.

Сонымен бірге, қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізудегі адвокаттық қызметтің теориялық аспектілері мен айырмашылықтары, сондай-ақ оны іс жүзінде жүзеге асыру, сот ісін жүргізудің әртүрлі түрлеріндегі адвокаттың іс жүргізу айырмашылығын зерттеу және түсінуге назар аударылады.

Адвокаттың қылмыстық және азаматтық процестерге қатысуының негізгі белгілерін, сипаттамаларын, ерекшеліктерін анықтау арқылы сот ісін жүргізудің әртүрлі түрлерінде адвокаттың іс жүргізу жағдайының арақатынасын теориялық салыстыру және белгілеудің практикадағы арақатынасы да мақалада тілге тиек етіледі.

Түйін сөздер: қылмыстық іс, азаматтық іс, адвокат, қорғаушы, өкіл, күдікті, айыпталушы, талап қоюшы, жауапкер, клиент, келісім, ордер.

А.А.Альшуразова¹, Д.К.Рустембекова², А.Б.Жуниспаева

¹Южно-Казахстанский университет им. Мухтара Ауэзова

² Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова

³Жетысуский университет имени И.Жансугурова

(e-mail: alshurazova-0807@mail.ru, dinara_226@mail.ru, ainur_zhunispava@mail.ru)

**ОСОБЕННОСТИ АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УГОЛОВНОМ И
ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы, которые могут повлиять на эффективность участия адвоката в уголовном и гражданском судопроизводстве. Обсуждается значение роли адвокату-

ры как правоохранительного органа, направленного на реализацию конституционного права граждан на получение качественной и квалифицированной юридической помощи.

При этом внимание уделяется теоретическим аспектам и различиям адвокатской деятельности в уголовном и гражданском судопроизводстве, а также ее практической реализации, изучению и осмыслению различий в поведении адвоката в различных видах судебных разбирательств.

В статье также рассматриваются теоретическое сопоставление и практическая значимость определения соотношения процессуального статуса адвоката в различных видах судопроизводства путем выявления основных признаков, характеристик и особенностей участия адвоката в уголовном и гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: уголовное дело, гражданское дело, адвокат, защитник, представитель, подозреваемый, обвиняемый, истец, ответчик, клиент, соглашение, ордер.

A.A.Alshurazova¹, D.K. Rustembekova², A.B. Zhunispaeva³

¹Mukhtar Auezov South Kazakhstan University

²Karaganda University named after Akademik E.A. Buketov

³Zhetysu Zhansugurov University

(e-mail: alshurazova-0807@mail.ru, dinara_226@mail.ru, ainur_zhunispaeva@mail.ru)

FEATURES OF LAWYER'S ACTIVITIES IN CRIMINAL AND CIVIL PROCEEDINGS

Abstract

The article examines issues that may affect the effectiveness of a lawyer's participation in criminal and civil proceedings. The importance of the role of the Bar as a law enforcement agency aimed at implementing the constitutional right of citizens to receive high-quality and qualified legal assistance is discussed. At the same time, attention is paid to the theoretical aspects and differences in advocacy in criminal and civil proceedings, as well as its practical implementation, studying and understanding the differences in the behavior of a lawyer in various types of legal proceedings. The article also examines the theoretical comparison and practical significance of determining the relationship between the procedural status of a lawyer in various types of legal proceedings by identifying the main features, characteristics and features of a lawyer's participation in criminal and civil proceedings.

Key words: criminal case, civil case, lawyer, defense attorney, representative, suspect, accused, plaintiff, defendant, client, agreement, order.

Негізгі ережелер

Көптеген қылмыстық іс жүргізу және азаматтық іс жүргізу ғалымдарының ғылыми еңбектерінде заңгердің процессуалдық ұстанымы сот ісін жүргізу түріне байланысты қалай және қандай түрде ерекшеленетіні туралы көптеген пікірлердің бар екендігін растайды. Осыған байланысты қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізу аясында адвокаттың процессуалдық және құқықтық жағдайына егжей-тегжейлі салыстырмалы талдау жүргізген дұрыс сияқты.

Сот ісін жүргізудің көрсетілген түрлеріне адвокаттың қатысу нысанынан бастау керек. Қылмыстық процесте адвокат өз қызметін қорғаушы, өкіл ретінде, сондай-ақ басқа қатысушыларға «кеңес беру» арқылы жүзеге асыруға құқылы. Азаматтық іс жүргізу «қорғаушы» ұғымын қамтымайды, сондықтан адвокат тек клиенттің өкілі болып табылады. Сонымен бірге, бір қызық ерекшелік, жалпы ереже бойынша қылмыстық процесте қорғаушы қызметін тек адвокат қана атқара алады. Қылмыстық істе адвокат қорғаушыда адвокаттық қызметпен айналысатын лицензия болмаса кез келген заңгер қылмыстық іске қатыса алмайды. Қорғаушы ретінде адвокатпен бірге айыпталушының жақын туыстарының бірі немесе

айыпталушының өзі өтініш білдірген басқа адам шығарылуы мүмкін жағдай осы ережеден ерекшелік болып табылады. Егер істі бітімгершілік сот алдында жүргізетін болса, онда мұндай адам адвокаттың орнына да әрекет ете алады.

Сонымен қатар, азаматтық сот ісін жүргізудегі өкіл міндетті түрде адвокат болып табылмайды, өйткені Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің 6-тарау Сотта өкілдік ету деп аталады, яғни осы кодекстің 58-бабына сәйкес сотта клиенттің мүдделерін адвокат мәртебесі жоқ басқа адамдар білдіруі мүмкін¹. Мұндай тұлғалардың құқықтық құзыретті болуы және жоғары заң білімі немесе заң мамандығы бойынша ғылыми дәрежесі болуы керек. Сондай-ақ, міндетті түрде Заігерлер палатасына тіркелуі керек. Тағы бір ерекшелік: төрелік және аудандық соттардың судьялары қараған істерден заң білімі жоқ адамдар өкілдер бола алатын жағдайлар кездеседі.

Адвокаттардың қылмыстық және азаматтық іс жүргізуге қатысуындағы ерекшеліктердің ауқымы кең, оны белгілі бір жағдайларға қарап шектеуге болмайды. Өйткені, адвокаттар әрбір іс жүргізу сатысында өздеріне берілген өкілеттіктер шеңберінде қорғау қызметін және өкілдік қызметін жүзеге асырады.

Дегенмен, барлық жағдайда адвокаттың өкілеттігі қалай бекітілгеніне назар аудару қажет.

Кіріспе

Қазақстан Республикасындағы қылмыстық процесі білікті адвокаттың қатысуынсыз елестету мүмкін емес, өйткені ол қолданыстағы Қазақстан заңнамасының нормаларын сақтаудың және адам құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына жол бермеудің тамаша кепілі болып табылады.

Қазіргі қоғамда адвокат негізінен қылмыстық сот ісін жүргізудің субъектісі деген біржақты пікір бар. Әрине, адвокаттың жеке заңгерге қарағанда қылмыстық процеске қатысуға мүмкіндік беретін ерекше мәртебесі бар. Алайда, адвокаттың қызметі тек қылмыстық сот ісін жүргізуде заң көмегін жүзеге асырумен шектелмейді, өйткені адвокат азаматтық, конституциялық, әкімшілік істерді қарауға және шешуге қатысуға құқылы.

Кеңестер Одағы кезінен бастап адвокаттық қызметтің негізі негізгі заңмен бекітілген болатын. Еліміз өз тәуелсіздігін алып, өз Конституциясын қабылдағанда әрбір адамның білікті кәсіби заң көмегін ала алатынын бекітті. Сонымен қатар, ұсталған, тұтқындалған әрбір адам ұсталып, айып тағылғанда адвокаттың қорғаушының көмегін ала алады. Қажет болған жағдайда адвокаттың көмегі тегін берілуі мүмкін².

Қазақстан Республикасындағы адвокаттар қызметінің негізгі қайнар көзі – 1997 жылғы 5 желтоқсанда Адвокаттық қызмет туралы Заңы қабылданған болатын³. Осы заңның арқасында адвокаттық қызмет конституциялық құқықты жүзеге асырудың тамаша кепілі болды. Қазақстан Республикасындағы қайта құруларға байланысты 2018 жылы 5 шілдеде Қазақстан Республикасының Адвокаттық қызмет және Заң көмегі туралы жаңа Заңы қабылданды және қолданысқа енгізілді⁴. Аталған заңның ережелеріне сәйкес адвокат өз қызметін сот ісін жүргізудің әртүрлі түрлерінде жүзеге асыруға құқылы. Азаматтық, қылмыстық, конституциялық және басқа да іс жүргізу түрлеріндегі адвокаттың құқықтық және процессуалдық мәртебесін ажырату адвокат мәртебесіне ие тұлғаның мәртебесін толық анықтауға, сондай-ақ оның өкілеттігі мен құзыретін бағалауға мүмкіндік береді.

---

¹ Қазақстан Республикасының Адвокаттық қызмет және Заң көмегі туралы 2018 жылғы 5 шілдедегі Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176> (жүзіну уақыты: 22.01. 2025)

² Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs> (жүзіну уақыты 12.01.2025)

³ Қазақстан Республикасының Адвокаттық қызмет туралы 1997 жылғы 5 желтоқсандағы Заңы (күші жойылған) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000195> (Жүзіну уақыты 20.01. 2025)

⁴ Қазақстан Республикасының Адвокаттық қызмет және Заң көмегі туралы 2018 жылғы 5 шілдедегі Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176> (жүзіну уақыты: 22.01. 2025)

Жоғарыда атап өткеніміздей, адвокат негізінен қылмыстық сот ісін жүргізудің субъектісі болып табылады деген пікір қалыптасқан. Әрине, адвокат қорғаушының азаматтық іске қатысатын өкілден, заңгерден немесе заң кеңесшісінен басты ерешелігі оның қылмыстық іске қатысуға рұқсат беретін лицензиясының болуында жатыр. Бірақ адвокат лицензиясы болсын болмасын, қылмыстық іске қатысумен шектелмейді, өйткені адвокат азаматтық, конституциялық және әкімшілік істерді қарауға және шешуге қатысуға құқылы. Бұл зерттеудің өзектілігі адвокаттың қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуының тиімділігіне әсер етуі мүмкін проблемаларды зерделеумен, азаматтардың сапалы және білікті заң көмегін алуға конституциялық құқығын жүзеге асыру мақсатын көздейтін құқық қорғау органы ретінде адвокаттар алқасының рөлінің маңыздылығымен түсіндіріледі [1 – 4].

Қылмыстық іс бойынша күдіктінің немесе айыпталушының құқығы кез-келген адамның қорғаушысы ретінде қылмыстық процеске қатысуды білдірмейді деп бірнеше рет атап өтті. Керісінше, сот органы білікті заң көмегін көрсететін адам мәртебесінің маңыздылығын атап көрсетеді, өйткені күдіктіні немесе айыпталушыны қажетті кәсіби дағдылары жоқ адам жүзеге асыратын қорғау сот төрелігінің беделіне нұқсан келтіруге, оның негізгі принциптері мен міндеттерін бұзуға, сондай-ақ мемлекеттің әрқайсысына білікті заң көмегіне кепілдік беру міндетін бұзуға қабілетті.

Адвокаттың қылмыстық процеске қатысу мәселелері 1997 және 2014 жылдары қабылданған екі Қылмыстық процессуалдық кодексте құқықтық реттеу нысанасына айналды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексінің заңды күшіне енген кезінен бастап екі заңмен – 2015 жылғы 31 қазандағы Заңмен және 2015 жылғы 21 желтоқсандағы 2015 жылғы жәбірленушілердің өкілдері де 2016 жылғы 28 желтоқсандағы Заңмен өзгертілді. Көрсетілген мән-жай заң шығарушының қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғауды ұсынатын адвокаттарға ғана емес, сонымен бірге, жәбірленушінің мүдделерін білдіретіндерге де жіті назар аударғанын куәландырады [5, 341 б.].

Азаматтық қорғау адвокаттарының қызметтерін көрсету қылмыстық қорғаушы қызметтерін көрсетуден айтарлықтай ерекшеленеді. Егер бірінші жағдайда қорғаушы сот талқылауында қорғаушы ретінде әрекет етсе, екінші жағдайда ол өз қорғауындағы тұлғаның өкілі болып табылады және осы процестің негізгі қатысушысы ретінде белсенді рөл атқарады. Бұл ерекшелік құқықтық қатынастардың ерекше сипаты мен даулардың ерекшеліктеріне байланысты.

Материалдар мен әдістер

Мақалада жалпы ғылыми, тарихи талдау, құқықтық салыстырмалы, нысанды-логикалық әдістер қолдану арқылы ұсынылған материалды зерделеуге және маңызды ақпараттық құрамды анықтауға мүмкіндік болды. Сыни көзқарас бойынша нормативтік актілермен жұмыс істеу кезінде дереккөздерді жүйелеу және жіктеу салыстыру принципі, қолданылды.

Мақаланың мақсаты – сот ісін жүргізудің әртүрлі түрлеріндегі адвокаттың іс-әрекетіндегі процессуалдық айырмашылықтарды зерттеу, ерекшеліктерін түсіну. Осы мақсатқа сай адвокаттың қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуының негізгі белгілерін, ерекшеліктерін анықтау және сот ісін жүргізудің әртүрлі түрлеріндегі адвокаттың процессуалдық ұстанымы арасындағы өзара байланысты теориялық салыстыру және белгілеу міндеттерін шешу болды.

Бұл мәселені талдап, шешуді ресейлік ғалымдар Колоколов Н.А., Рагулин А.В., Давлетов А.А., және ғылыми әзірлемелерге бай Тыныбеков С.Т., Жамиева Р.М., Каиржанов Е.И., тәрізді отандық ғалымдар, профессорлар, заң ғылымдарының докторлары жүргізгенін айта кеткен жөн.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасы Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексінде адвокат қорғаушылардың қылмыстық іске қатысуы реттеледі⁵. Онда адвокаттардың қылмыстық іс қозғалмай тұрып, күдікті азамат ұсталған, тұтқындалған кезінен бастап қатысуы бойынша құқықтары мен міндеттері көрсетілген. Негізінде Қазақстандық қылмыстық процесстік заңнамасы адвокат қорғаушыларды, шақыру, тағайындау арқылы жүзеге асырылатынын бекітеді. Мұндағы адвокат қорғаушыны шақыру дегеніміз, күдікті деп ұсталған азаматқа құқықтары мен міндеттерін іс жүргізуге өкілетті құқық қорғау органының қызметкері түсіндіргенде, оның адвокат қорғаушы алуға құқықтары бар екенін, және адвокатынсыз жауап бермеуге құқығы бар екенін ескертеді. Бұл жағдай тәжірибемізде де қолданылып жүргендіктен әрбір ұсталған адам өзінің адвокатын шақыруды ұсынады. Бұл шақыру бойынша қорғаушы тағайындау. Бұл жағдайда адвокат басынан бастап қылмыстық іске қатысқандықтан, ол іс жүргізу әрекеттерінің барлығының басы қасында болады. Яғни адвокат қорғаушысыз, қылмыстық іс бойынша бірде бір тергеу әрекеттері жүрмейді [6, 115 б.].

Ал керісінше көптеген жағдайларды, күдікті деп ұсталған адамдардың қорғаушының қызметіне материалдық жағдайы жетпегендіктен қорғаушы алудан бас тартады. Қылмыстық іске қорғаушының қатысуы міндетті болса, онда қылмыстық іс жүргізіп отырған өкілетті тұлға күдіктіге қорғаушы тағайындауға міндетті. Ол арнайы қорғаушы емес, жақын маңдағы адвокаттық алқадан не адвокаттық кеңседе кезекшілікте отырған адвокатты шақыртуы мүмкін. Ол адвокат басталған қылмыстық іс бойынша, іс жүргізуге өкілетті тұлғаның қаулысымен қорғаушы ретінде қатысады. Және оның адвокаттық қызметі бойынша әрбір қатысқан сағатының ақысы Республикалық бюджеттен төленеді.

Ал азаматтық іс жүргізуге адвокаттың қатысуы деген міндетті бап жоқ. Өйткені, азаматтық істер бойынша тек қана лицензиялы адвокаты ғана емес, жоғары заң білімі бар заң консультанттары да қатыса алады. 2018 жылғы Адвокаттық қызмет туралы Заң бойынша заң консультанты жоғары заң білімі бар, Заң консультанттар палатасына мүше болып тіркелген, аттестациядан өткен заң көмегін көрсететін жеке тұлға.

Азаматтық іс бойынша адвокат та заң консультанты да тек клиенті мен араларында келісім болғанда ғана қатысуға құқығы болады⁶.

Қылмыстық іс болсын азаматтық іс болсын адвокатқа өздері тіркелген Адвокаттық алқадан іс жүргізуге рұқсат беретін толық көлемде растайтын ордер қажет. Оны алу үшін қорғауындағы адаммен, клиентімен Келісім болуы керек. Ал өкілетті іс жүргізу субъектілерінің қаулысымен тағайындалған жағдайларда да өзі тіркелген Адвокаттар алқасының берген ордерінсіз іске қатыса алмайды. Азаматтық сот ісін жүргізуде адвокат-өкілдің жалпы өкілеттіктерін ресімдеудің негізгі құралы да ордер болып табылады [7, 167 б.]. Бірақ азаматтық іс бойынша адвокаттың ерекше құқықтары талап арыз беру, шағым беру, талапты мойындау және т.б. қызмет жасағанда ол өкілдік ететін адамның сенімхатымен белгіленуі тиіс Тұжырымдалған анықтама заңдық табиғатынан бастап белгілі бір келісімді қарауға жеке көзқараспен аяқталатын адвокаттық қызмет туралы барлық негізгі ақпаратты қамтиды.

Қазақстандық авторлар Жамиева Р.М., Каиржанов Е.И. клиенттің адвокаттың заң көмегінен бас тарту механизміне қатысты мына жайттарды айтады: Қылмыстық іс жүргізудің келген сатысында клиент өз қорғаушысынан бас тартуына құқық берілген. Егерде клиент пен арадағы келісім бойынша талаптарды орындамаған жағдайда, яғни, іс жүргізу әрекеттеріне қатыспаса, бір емес бірнеше рет кешігіп келіп, іс кейінге қалдырылып жатса, адвокат қорғаушының клиент мүддесіне немқұрайлы қарауы себеп болуы мүмкін. Клиент өзінің

⁵ Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүзіну уақыты: 04.02. 2025)

⁶ Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (жүзіну уақыты: 02.02. 2025)

адвокатына сенімсіздік. күман туындаған жағдайда, одан кез келген уақытта бас тарта алады. Бұл оның басқа қорғаушы ауыстыруына, алуына құқық береді [8, 120 б.]. Ал қорғаушы клиенттен дәлелді себептер болмаса, кез келген уақытта бас тартуға құқығы жоқ. Өйткені, қылмыстық іс бойынша қорғаушының міндеті – өзінің қорғауындағы адамды қорғап шығу. Ол заңмен бекітілген. Қорғаушының қылмыстық іс бойынша қатысуға бас тартуы клиентінің бір адвокатты екінші адвокатпен ауыстыруын әкеп соқпайды. Керісінше ол күдіктінің не айыпталушының өздері қорғауын жол ашады. Ал азаматтық іс бойынша сенім білдірушіге адвокат не өкілден бас тартуға жеке құқық бермегенімен, оны бұл мүмкіндіктен айырмайды. Өйткені өкілдік беруші өкілге берген іс жүргізу сенімхатының күшін кез келген уақытта жоя алады. Бұл оны өз өкілін басқа өкілмен ауысыруға құқық береді. Болмаса өкілсіз азаматтық іске өзі қатыса беруіне қдергі жасамайды.

Адвокаттардың өзіне тапсырылған қызметтен бас тарта алмайтын тағы бір жағдайы, ерекшелігі - адвокаттың қорғау немесе өкілдік ету міндеттерін орындаудан бас тартуы. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексінің 69-бабының 2-бөлігінде адвокат қорғаушы өзі келісімге келген күдікті не айыпталушыны қорғаудан бас тартуға құқығы жоқ екенін білдіреді.

Сондай-ақ, өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын тағайындау кезінде және азаматтық іс бойынша азаматтық психиатриялық стационарға жатқызу кезінде күдікті сезікті, айыпталушылар қорғаушыны қажет етпеседе оны іс жүргізіп отырған органдар қабылдай алмайды. Өйткені, бұл істерге қорғаушы қатысу міндетті деп заңда бекітілген. Бұл норма Заңгердің кәсіби этика кодексінде де бекітілген. Демек, жалпы ереже бойынша қорғаушының өзі қабылдаған қорғауды соңына дейін келісімде көрсетілген негізде жүзеге асыруы керек. Өйткені, жоғарыда айтқанымыздай қылмыстық іс бойынша адвокат қорғаушының өзіне алға міндетті қорғауынан бас тарту себептері ешбір заңдарда белгіленбеген. Бірақ қалыптасып келе жатқан тәжірибе бойынша оларға адвокат пен клиенттің арасындағы сенімнің жоғалуына сай байланыс, қатынастың орнамауы, және сенім білдірушінің адвокаттың ұсыныстарына сай әрект жасамауы да негіз боп жатады.

Сонымен қатар, адвокаттың әрекетіне қатысты клиент тарапынан нақты нұсқаулардың болмауы және адвокатқа оның өміріне немесе денсаулығына қауіп төндірумен қатар басқа себептерде әсер етуі мүмкін [9, 224 б.].

Адвокаттың азаматтық сот ісін жүргізуде мүдделерді білдіруден бас тартуына келетін болсақ, олардың айырмашылығы, бұл мәселе бойынша міндетті ережелер белгіленбегенін атап өткен дұрыс.

Адвокат өкіл азаматтық құқықтағы шарт келісім, мәміле ережелеріне сәйкес, клиентімен арада жасалған келісімді алдын ала орындаудан бас тартып, ол келісімді бұзуға құқығы бар. Өйткені, ол қылмыстық іс бойынша адвокат қорғаушы деп аталады да, азаматтық іске қатысатын адвокат ешқашан қорғаушы деп аталмайды. Ол тек өкіл ретінде қатысады. Керісінше қылмыстық іс бойынша қорғаушы болып қатысып жатқан адвокат қорғаушы қылмыстық іс үстінде азаматтық талап қойып, ары қарай қатысатын болса, ол адвокат өкіл ретінде қызметін жалғастыра береді. Ал азаматтық іске қатысып жатқан өкіл, егер азаматтық істен қылмыстың белгілері байқалып, іс жүргізу қысқартылып, қылмыстық іс жүргізуге тиісті тергеу органдарына не прокуратураға жолданса, онда адвокаттық қызметпен айналысуға лицензиясы жоқ өкіл ары қарай клиентпен арадағы келісім шартты тоқтата алады. Өйткені, ол қылмыстық іске қатысуға құқығы жоқ.

Осындай іс жүргізудегі адвокаттың іс жүргізу жағдайына теориялық салыстырмалы талдау жасау оның қылмыстық іске қатысуы мен азаматтық іске қатысу ерекшеліктерін, сот ісін жүргізуге қатысушы мәртебесін айқын ажыратуға, сондай-ақ өкілеттіктерін саралауға мүмкіндік береді [10, 284 б.].

Адвокат қылмыстық және азаматтық істерге қатысуымен қатар әкімшілік істерге де қорғаушы да өкіл де болып қатыса алады. Әкімшілік істе адвокат қорғаушыға сотқа дейін

қатысу мүмкіндігін көрсеткенімен, нақты қандай істерде, қандай жағдайларда қандай шешім негізінде қатысуы көзделмеген. Сондықтан адаоқатқа клиентімен арадағы келісім шарт бойынша өкіл болу рұқсатын берген деп түсінуге болады.

Азаматтық іс бойынша да әкімшілік іс бойынша да тапсырма бойынша қатысатын адвокаттармен яғни, сот өкілдерімен бірге кәметке толмағандардың заңды өкілдерінің қатысу міндетті деп танылады. Қылмыстық іс бойынша да заңды өкілдерде белгіленген заң талаптары бойынша қылмыстық іске қатысу міндетті.

Әкімшілік іс бойынша тапсырма алған өкіл клиентімен келісім шарт арқылы іске қатысуға құқық алғаннан қатысады. Әкімшілік іс бойынша іс жүргізуге өкілетті тұлғалар адвокат өкілдің әкімшілік іске қатысуы бойынша қаулы шығаруы тиіс [11, 95 б.].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексінде адвокаттардың қылмыстық процес бойынша қатысуы басынан бастап, іс бойынша дәлелдемелерді жинау, оларды сақтау, сараптамаларды тағайындау оны жүргізу әрекеттерінде көп кедергілерге кездеседі. Күдікті деп танылған клиентіне бұлтартпау шараларын қолдану, қамауға алу мен оның процессуалдық тәртібін халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру оның қызметін тиімді қолдануға әсер етер еді деген ой бар. Яғни, соның бірі, күдікті деп танылған адамға қылмыстық іс қозғалғанша қамақта ұстау мерзімін қырық сегіз сағатқа дейін қысқарту әрбір ұсталған адамның жеке бас бостандығының шектелуінің заңдылығы мен негізділігі бойынша міндетті болатын сот бағасын беруді қамтамасыз ету қажет [12, 229 б].

Тәжірибе көрсеткендей, көп жағдайда қылмыстық процесіте негізгі клиенттен ақшалай сыйақы алу үшін толық және сапалы қорғау адвокатпен келісім бойынша жүзеге асырылады. Клиентпен тікелей келіскен қорғаушы, әрине, өз қорғауындағы адамды сапалы қорғауды да қамтамасыз ете алады. Өйткені адвокат қорғаушыға төленетін сыйақы мөлшері де, сыйақыдан басқа одан тыс, жол шығындарына, тағы басқа да кеткен шығын сомалардың болуы қорғаудың сапалы жүруіне әсер етуі мүмкін.

Өйткені барлық жағынан қамтылған адвокат қорғаушы, іс жүргізу әрекеттеріне, тергеу әрекеттеріне, сотқа уақытылы келуіне, жан жақты дәлелдемелер жинауына, қажет болса басқалардың қызметіне жүгінуіне ықпал етер еді. Ал тағайындау бойынша қылмыстық іске қатысқан адвокаттың ол іске деген қызығушылығы, жауапкершілігі барлық кезде жоғары бола бермейді. Сондықтанда тағайындау бойынша қатысатын адвокат қорғаушыларға да қызығушылығын тудыратын заң бойынша жағдайлар тәртібін енгізген дұрыс сияқты.

Азаматтық істерге қатысатын адвокаттар өкілдер деп танылғандықтан, барлық кезде адвокаттар бола бермейтіндіктен, олардың құқықтық жағдайы басқаша. Өйткені, азаматтық істерді біріктіретін заң консультанттары болғанмен олар, адвокаттық алқаға біріккен адвокаттар сияқты монополия жоқ. Олардың барлығы адвокаттар болмағандықтан, қазіргі кезде бізде азаматтық іске қатысатын адвокаттар қанша, қылмыстық іске қатысатын адвокаттар қанша деген бөлу болмайды. Және Азаматтық іске қатысқан адвокаттар саны мен қылмыстық іске қатысқан адвокаттардың статистикасы болмағандықтан, бір адвокатқа шаққандағы азаматтық істердің санын айқындау мүмкін емес.

Дегенмен, көптеген ақпарат көздері, соның ішінде тәжірибелі адвокаттардың сауалнамасы қылмыстық істер азаматтық істерге қарағанда адвокаттар тәжірибесінің 1/3 бөлігін құрайтыны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік бар. Қазіргі кезде интернет желілеріненде әрбір үшінші қазақстандық азаматтар заңгер мамандығын алмасанда азаматтық істер бойынша заң кеңестерін беруге құштар. Ал азаматтық іске қатысуға тек жоғары заң білімі бар, Заң Консультанттар Палатасына мүше, заң кеңесін кәсіби негізде жүзеге асыратын заңгерлер ғана жіберіледі. Сондықтанда, барлық жағдайда, барлық кезеңдерде өз сұрақтарын кәсіби заңгерлерден кеңес алуы үшін қолайлы жағдайлар тудыру қажет сияқты.

Ал қылмыстық іске әрбір екінші азамат адвокат заңгерлер қатысуы қылмыстық іске қызығушылық тудырып, бәсекелестікті арттыру негізінде, адвокаттық лицензия алып, қылмыстық сот ісін жүргізуге мамандануға мәжбүр.

Сондықтан, азаматтық іске де қатысатын адвокаттар мәртебесін одан ары көтеріп, бір монополияға біріктіретін тиімді әдістерді қарастырып қана қоймай, оны тәжірибеге енгізу керек тәрізді. Бұл тәсіл заңгерлердің пікірінше, қарапайым адвокаттар заң қызметтері нарығының кәсіби деңгейі төмен қатысушылар болып табылатындығына байланысты, сондықтан кейде соттарда клиенттің мүддесін қажетті тәжірибесі жоқ адамдар қорғайды, соның салдарынан сот төрелігінің беделін түсіреді деген пікірді алға тартады.

Осылайша, жүргізілген бұл талдау бүгінгі күні қылмыстық немесе азаматтық істерді қарайтын адвокаттардың нақты санын Адвокаттар алқасы да Әділет Министрлігі де жүргізбейді. Сондықтан, олардың нақты санын анықтау мүмкін емес екендігіне негіз болады.

Қорытынды

Азаматтық сот ісін жүргізуде адвокат клиентке заң көмегін көрсетуге міндеттенетін тәуелсіз кәсіби заң кеңесшісі ретінде өкілдің іс жүргізу қызметін атқарады. Адвокаттың азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуының ерекшелігі - істі соттың қарауына және шешуіне клиенттің орнына өз бетінше қатысу мүмкіндігі. Яғни, адвокаттың сот процесіне клиентпен бірге қатысуға немесе өз қорғауындағы тұлғаның атынан және мүддесі үшін жалғыз әрекет етуге құқығы бар.

Қорытындылай келгенде, азаматтық істерді қарайтын адвокат өкілдер мәртебесін қылмыстық істерді қарайтын адвокат қорғаушылар мәртебесімен, жағдайына қарай теңестіруге мүмкіндік беру қажет. Өйткені, кеше қызметін жүзеге асыруды бастаған Заң Консультанттар Палатасының мәртебесі қазіргі Адвокаттар Алқасы сияқты мәртебеге жету үшін әлі де көп жұмыс жасау керек. Заң Консультанттар Палатасының мүшелеріне талапты күшейту, қатысқан істері бойынша уақтылы есептер беру, статистика жүргізу - бұл өз клиенттерінің көбеюіне, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау бойынша қызметін тиімді және толық жүзеге асыруға мүмкіндік беретін еді. Азаматтық сот ісін жүргізуде адвокаттық монополияны орнату тенденциясы Қазақстанда тез дамып жатқан жоқ, дегенмен көптеген ақпарат көздеріне сәйкес оны жүзеге асыру мүмкіндігі қазіргі онжылдықта жүзеге асырылуы мүмкін.

Жоғарыда айтылған адвокаттардың қылмыстық және азаматтық іске қатысу жағдайына теориялық салыстырмалы талдау жасау оның сот ісін жүргізуге қатысушы мәртебесін айқын ажыратуға, сондай-ақ, өкілеттіктерін саралауға және қолданыстағы заңнаманы елеулі түрде жақсартуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Максимова В.А. Адвокат-представитель как субъект профессиональной реализации конституционного права на судебную защиту по гражданским делам / В.А. Максимова // Юстиция. 2018. - № 2. - С. 39–43.).

2 Рублев А.Г. Адвокатская деятельность как конституционная гарантия квалифицированном правовой помощи // Вестник Уральского юридического института МВД России. – 2019. – №2. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/advokatskaya-deyatelnost-kak-konstitutsionnaya-garantiya-kvalifitsirovannompravovoy-pomoschi>

3 Федоров А.А. Особенности деятельности адвоката-представителя в гражданском процессе // Вестник науки и творчества. Право. - 2022. – С.10-13.

4 Мамонтов Н.И. Представительство адвокатом интересов стороны в гражданском судопроизводстве [Электрон. ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34067210 (дата обращения: 02.01.2025).

5 Финк Д.А. Некоторые вопросы реализации права адвоката на доступ к уголовно-процессуальной информации // Вестник Института Законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Научно-правовой журнал №1(64) – 2021. – С. 159-165.

6 Меирбекова Г.Б. Қазақстан Республикасындағы Адвокаттық қызмет. Оқу құралы. - Жеті Жарғы, 2012. - 220 б.

7 Тыныбеков С.Т. Принцип обеспечения права подозреваемого и обвиняемого на защиту в уголовном процессе. Алматы, 1997. - 210 с.

8 Жамиева Р.М., Каиржанов Е.И. Тактика защиты по уголовным делам. - Алматы: Оркениет, 2000. - 228 с.

9 Рагулин А.В. Некоторые противоречия между законодательством об адвокатуре и законодательством, регламентирующим производство по гражданским делам, и их преодоление // Евразийская адвокатура. - 2014 - №6 (13) - С. 26-31.

10 Колоколов Н.А. Адвокат в уголовном процессе: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Колоколов Н.А., Козьявин А.А., Пашутина О.С.; под ред. Колоколова Н.А. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2017. - 511с.

11 Меирбекова Г.Б., Турганжанов А., Дәулетханова А. Қорғаушының әкімшілік іс жүргізуінің бастапқы кезеңіне қатысуы. //The VII International Scientific and Practical Conference «Science, trends and perspectives of development», February 21 – 23, Budapest, Hungary. 292 p.

12 Берсугурова Л.Ш., Айнабеков А.Т. Участие адвоката в уголовном процессе в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. Серия юридическая. - №1 (77). - 2016. - С.229-232.

References:

1 Maksimova V.A. Advokat-predstavitel' kak sub#ekt professional'noj realizacii konstitucionnogo prava na sudebnuju zashhitu po grazhdanskim delam / V.A. Maksimova // Justiciya. 2018. - № 2. - S. 39–43.).

2 Rublev A.G. Advokatskaja dejatel'nost' kak konstitucionnaja garantija kvalificirovannom pravovoj pomoshhi // Vestnik Ural'skogo juridicheskogo instituta MVD Rossii. - 2019. - №2. [Elektron. resurs]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/advokatskaya-deyatelnost-kak-konstitucionnaya-garantiya-kvalifitsirovannompravovoy-pomoschi>

3 Fedorov A.A. Osobennosti dejatel'nosti advokata-predstavitjaelja v grazhdanskom processe // Vestnik nauki i tvorchestva. Pravo. - 2022. - S.10-13.

4 Mamontov N.I. Predstavitel'stvo advokatom interesov storony v grazhdanskom sudoproizvodstve [Elektron. resurs]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34067210 (data obrashhenija:02.01.2025).

5 Fink D.A. Nekotorye voprosy realizacii prava advokata na dostup k ugovolno-processual'noj informacii // Vestnik Instituta Zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. Nauchno-pravovoj zhurnal №1(64) – 2021. - S. 159-165.

6 Meirbekova G.B. Қазақстан Республикасындағы Адвокатық қызмет. Оқу құралы. - Zheti Zharғы, 2012. - 220 b.

7 Tynybekov S.T. Princip obespechenija prava podozrevaemogo i obvinjaemogo na zashhitu v ugovolnom processe. Almaty, 1997. - 210 s.

8 Zhamieva R.M., Kairzhanov E.I. Taktika zashhity po ugovolnym delam. - Almaty: Orkeniet, 2000. - 228 s.

9 Ragulin A.V. Nekotorye protivorechija mezhdru zakonodatel'stvom ob advokature i zakonodatel'stvom, reglamentirujushhim proizvodstvo po grazhdanskim delam, i ih preodolenie // Evrazijskaja advokatura. - 2014 - №6 (13) - S. 26-31.

10 Kolokolov N.A. Advokat v ugovolnom processe: uchebnoe posobie dlja studentov vuzov, obuchajushhihsja po special'nosti «Jurisprudencija» / Kolokolov N.A., Kozjavin A.A., Pashutina O.S.; pod red. Kolokolova N.A. - 3-e izd., pererab. i dop. - M.: JuNITI-DANA: Zakon i pravo, 2017. - 511s.

11 Meirbekova G.B., Turganzhanov A., Dәulethanova A. Қорғаушының әкімшілік іс жүргізуінің бастапқы кезеңіне қатысуы. //The VII International Scientific and Practical Conference «Science, trends and perspectives of development», February 21 – 23, Budapest, Hungary. 292 p.

12 Bersugurova L.Sh., Ajnabekov A.T. Uchastie advokata v ugovolnom processe v Respublike Kazahstan // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. - №1 (77). - 2016. - S.229-232.

Б.Х. Толеубекова¹ , Г.Ж. Османова^{1*}
¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*
(e-mail: madina_khv@mail.ru, *gulaina.78@mail.ru)

ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ИГОРНОГО БИЗНЕСА

Аннотация

Игорный бизнес относится к области предпринимательской деятельности, в связи с чем правила его реализации регламентируются нормами предпринимательского права. Наряду с этим, высок уровень преступности, связанной с незаконными организацией и проведением азартных игр. Данное обстоятельство оценивается не только как фактор, сопровождающий корыстные намерения криминалитета, но и как фактор, выступающий в качестве следствия в виде появления лудомании, а также ускорителя процессов распространения последней. Меры, предпринимаемые в законодательном порядке, акты органов исполнительной власти, эффективные на первоначальных этапах, теряют свою значимость с истечением времени в том смысле, что люди, попавшие в игровую зависимость, изыскивают новые способы удовлетворения страсти к азартным играм, и в этом им потворствуют организаторы и реализаторы теневого игорного бизнеса. В результате наблюдается рост количества не только лудоманов, но и объемов таких предикатных и высокорисковых преступлений, как мошенничество, коррупция, налоговые правонарушения, а также административные проступки.

В представленной работе исследуются проблемы гармонизации правовой политики в области игорного бизнеса, противодействия негативным последствиям, требующим уголовно-правового или административно-правового воздействия на субъектов отношений, складывающихся во взаимосвязи с игровой зависимостью.

Ключевые слова: игорный бизнес, игровая зависимость, предпринимательское право, налоговое право, уголовное право, административное право.

Б.Х. Толеубекова¹, Г.Ж. Османова¹
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: madina_khv@mail.ru, gulaina.78@mail.ru)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТЫ ОЙЫН БИЗНЕСІ САЛАСЫНДА

Аңдатпа

Ойын бизнесі кәсіпкерлік қызмет саласына жатады, осыған байланысты оны жүзеге асыру ережелері кәсіпкерлік құқық нормаларымен реттеледі. Сонымен қатар, құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырумен және өткізумен байланысты қылмыс деңгейі жоғары. Бұл жағдай криминалитеттің өзіншіл ниетімен бірге жүретін фактор ретінде ғана емес, сонымен қатар лудоманияның пайда болуы, сондай-ақ соңғысының таралу процестерінің үдеткіші ретінде әрекет ететін фактор ретінде бағаланады. Заңнамалық тәртіпте қабылданған шаралар, бастапқы кезеңдерде тиімді атқарушы органдардың актілері ойынға тәуелді адамдар құмар ойындарға деген құштарлықты қанағаттандырудың жаңа тәсілдерін іздейді деген мағынада уақыт өте келе маңыздылығын жоғалтады, бұл ретте көлеңкелі ойын бизнесін ұйымдастырушылар мен іске асырушылар оларды қызықтырады. Нәтижесінде лудомандар санының ғана емес, сондай-ақ алаяқтық, сыбайлас жемқорлық, салықтық құқық

бұзушылықтар, сондай-ақ әкімшілік теріс қылықтар сияқты предикаттық және жоғары тәуекелді қылмыстар көлемінің өсуі байқалады. Ұсынылған жұмыста ойын бизнесі саласындағы құқықтық саясатты үйлестіру, ойынға тәуелділікпен байланысты қалыптасатын қатынастар субъектілеріне қылмыстық-құқықтық немесе әкімшілік-құқықтық әсер етуді талап ететін жағымсыз салдарға қарсы тұру мәселелері зерттеледі.

Түйін сөздер: ойын бизнесі, ойынға тәуелділік, Кәсіпкерлік құқық, Салық құқығы, қылмыстық құқық, Әкімшілік құқық.

B.Kh.Toleubekova¹, G.Dj.Osmanova¹

*¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abai
(e-mail: madina_khv@mail.ru, gulaina.78@mail.ru)*

LEGAL POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE SPHERE OF GAMBLING BUSINESS

Abstract

Gambling business belongs to the sphere of entrepreneurial activity, in this connection the rules of its realisation are regulated by the norms of entrepreneurial law. Along with this, there is a high level of crime associated with the illegal organisation and conduct of gambling. This circumstance is assessed not only as a factor accompanying the mercenary intentions of criminals, but also as a factor acting as a consequence in the form of the emergence of gambling addiction, as well as an accelerator of the spread of the latter. Legislative measures, acts of executive authorities, effective at the initial stages, lose their significance with the lapse of time in the sense that people who have fallen into gambling addiction find new ways to satisfy their passion for gambling, and in this they are indulged by the organisers and implementers of shadow gambling business. As a result, there is an increase not only in the number of addicts, but also in the volume of such predicate and high-risk crimes as fraud, corruption, tax offences and administrative offences.

In the presented work the problems of harmonisation of legal policy in the field of gambling business, counteraction to negative consequences that require criminal or administrative-legal impact on the subjects of relations formed in connection with gambling addiction are investigated.

Keywords: gambling business, gambling addiction, business law, tax law, criminal law, administrative law.

Основные положения

Правовая политика Республики Казахстан, определяемая Главой государства Президентом РК на десятилетний период, содержит приоритеты, реализация которых нацелена на развитие национальной системы права в соответствии с международными стандартами, воспринятыми нашей страной. Безусловно, политика в области игорного бизнеса не является специальным приоритетом. Она подчиняется общим правовым приоритетам, актуальным для развития тех отраслей права, в структуре которых игорный бизнес может развиваться. Такими отраслями права являются предпринимательское право, право в области физической культуры и спорта, а также иностранного туризма.

Наряду с этим, правовая политика в области игорного бизнеса затрагивает приоритеты из смежных отраслей права, в частности: налогового, административного, уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного. Данное обстоятельство является основанием для признания законодательства в области игорного бизнеса достаточно обширным и многовекторным, требующим более глубокого анализа и прогнозирования негативных последствий реализации приоритетов, имеющих отношение к смежным отраслям права.

Изначально предпринятое законодателем отношение к игорному бизнесу свидетельствует о том, что не было данных на прогнозирование возможного наступления негативных

последствий, не был в достаточной мере изучен опыт стран дальнего зарубежья, практикующих игорный бизнес издавна и испытывавших весь спектр негативных последствий. Привлекала внешняя сторона, обусловленная возможностью быстрого обогащения. Кроме того, 2007 год, когда игорный бизнес в Казахстане впервые был легализован в законодательном порядке, страна находилась на начальной стадии освоения новых для стран постсоветского пространства рыночных отношений. Именно этим объясняется отнесение игорного бизнеса к предпринимательству без учета такого последствия, как появление и распространение игромании, являющейся фактором нравственного характера, диагнозом специфической зависимости от участия в азартных играх.

По мере развития предпринимательства осуществлялись процессы по усовершенствованию законодательства об игорном бизнесе. Параллельно выявлялись негативные факторы, связанные с незаконными организацией и проведением азартных игр, формированием теневого сектора игорного бизнеса, уклонением от обязательного налогообложения, формированием особой категории представителей населения страны, страдающих психологической/патологической зависимостью от участия в азартных играх, ростом уровня предикатных преступлений, сопровождающих как легальный, так и теневой игорный бизнес.

Приведенные и иные факторы обусловили необходимость проведения целевого исследования по обозначению приоритетов правовой политики в области игорного бизнеса.

Введение

Актуальность исследования предопределена следующими обстоятельствами:

- неустойчивость правовой политики Казахстана в области развития игровой индустрии, включая игорный бизнес, азартные игры;
- формирование признаков трансформации феномена лудомании в явление, приобретающее социальное значение;
- недостаточная правовая регламентация отношений, складывающихся в сфере игорного бизнеса;
- недостаточная эффективность уголовно-правового и административно-правового воздействия на нарушения в области игорного бизнеса в силу объективного обстоятельства, заключающегося в их постфактиском характере;
- отсутствие целостного законодательного подхода к профилактике правонарушений, включая область азартных игр;
- востребованность внесения корректировок в законодательство, имеющее отношение к игорному бизнесу и лудомании.

Процессы легализации и развития игорного бизнеса в Казахстане свидетельствуют об определенной нестабильности и отсутствии единства в вопросах правового регулирования вновь сформировавшихся предпринимательских отношений. Изначально впервые принятый Закон РК «Об игорном бизнесе» (2007 г.) [1] был ориентирован на создание благоприятных правовых условий для становления и развития игорного бизнеса в качестве одного из видов предпринимательской деятельности. Недостаточно развитые рыночные отношения, малая осведомленность в вопросах обеспечения административно-правовой, уголовно-правовой, налоговой безопасности не позволяли предусмотреть возможные негативные проявления данного вида предпринимательства. Не был в достаточной мере изучен зарубежный опыт правового регулирования отношений, складывающихся в области игорного бизнеса. В первую очередь привлекали внешние характеристики – приток финансовых ресурсов в виде налоговых отчислений, создание новых рабочих мест, развитие сферы услуг, сопровождающих игорный бизнес (реклама, прохладительные напитки, барное обслуживание, сувениры, закуп и поставка атрибутов и технических средств, используемых в игровых залах и на столах казино, и т. п.). Устроителей игорного бизнеса привлекали «быстрые» доходы. Все это в комплексе привело к тому, что у отдельных участников азартных игр появились первые признаки игровой зависимости. Одновременно стали фиксироваться случаи незаконной

организации и проведения азартных игр. Возникла необходимость регулирования правоотношений не только средствами предпринимательского права, но и гражданского, налогового, административного, уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного отраслей права. Проблемы, связанные с попытками привести игровой бизнес в правовое поле, одними мерами противодействия правонарушениям в данной сфере не ограничились. Оказалось, что в числе причин правонарушений особое место занимает игромания/лудомания. Более того, лудомания сама по себе стала перерастать в социально значимую проблему.

Цели исследования: анализ и оценка развития законодательства, имеющего отношение к игорному бизнесу; установление уязвимостей в действующем законодательстве; формулирование предложений, направленных на усовершенствование казахстанского законодательства, регулирующего отношения в области игорного бизнеса.

Материалы и методы

Выбор тематики исследования связан с ключевыми приоритетами Казахстана, закрепленными в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года (далее – Концепция) [2]. В качестве отраслевых приоритетов, имеющих отношение к игорному бизнесу, выступают следующие положения Концепции:

- в области гражданского права: эффективнее использовать нормы гражданского права для развития рыночных отношений [2, с. 10];
- в области предпринимательского права: необходимость устранения рисков, затрагивающих национальную безопасность, жизнь и здоровье человека, правопорядок, нравственность [2, с.8];
- в области административного права: пересмотр сущности отдельных видов административных взысканий, оснований их применения и размеров [2, с. 9];
- в области налогового права: ревизия Налогового кодекса с целью минимизации и упрощения исполнения налоговых обязательств [2, с. 9];
- в области трудового права: обеспечение продуктивной занятости населения [2, с. 11];
- в области противодействия преступности: достижение баланса между карательными, восстановительными и превентивными средствами уголовного законодательства [2, с. 12];
- в области уголовно-процессуального права: упрощение и оптимизация процедур досудебного расследования [2, с. 13].

В настоящем исследовании непосредственному анализу подвергнуты только отдельные приоритеты, имеющие значение для характеристики правовой политики в области игорного бизнеса. Каждый приоритет может быть исследован самостоятельно в контексте игорного бизнеса, но это не входит в задачу авторов представленной работы. Акцент сделан на репрессивных отраслях права.

Методы исследования – сравнительно-правовой, логико-правовой, толкование норм права, аналитический, статистический и иные методы, используемые в правовых и политологических исследованиях. В пределах правовой компаративистики использованы данные Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу «Национальная оценка рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем: Публичный отчет. 2021 г.» [3, с. 12-14] – по проблемам противодействия незаконному игорному бизнесу. Кроме того, использованы данные Комплексного плана по противодействию незаконному игорному бизнесу и лудомании в Республике Казахстан на 2024-2026 годы [4]. Применены статистические данные, опубликованные в материалах по страновым рейтингам в области игорного бизнеса [5].

Источники – тексты законов, программные и стратегические документы, правительственные планы, планы правоохранительных органов, официальная статистика, нарративные источники, официальные сайты государственных органов, интернет-ресурсы.

Ключевая научно-исследовательская методология основана на диалектическом подходе к этапам и стадиям становления и развития правовой политики в области игорного бизнеса. Предпринятый подход позволил рассмотреть значимые правовые результаты в их динамике с учетом позитивных достижений и негативных последствий.

Результаты и обсуждение

Изучение состояния дел в игорном бизнесе в тех странах, где он легализован еще в прошлом веке, позволяет считать, что это достаточно скорый и прибыльный бизнес. Страновой рейтинг, проведенный аналитиками H2 Gambling Capital и исследованиями в рамках World Wide Casino в июле 2023 года, наглядно это мнение демонстрирует. Так, по данным названных источников, сравнение реально полученной прибыли в странах, входящих в первую десятку по объемам оборотов от гемблинга, показывает, что доходы составляют значительную долю в общей массе бюджета страны [5]. Для наглядности ниже приводится таблица (табл. 1)

Таблица 1. Распределение доходов от гемблинга (игорного рынка) в Европе (по состоянию на июль 2023 года)

№№	Страна	Доля страны в общем обороте европейского игорного рынка	Доля онлайн гемблинга в общей прибыли страны
1.	Великобритания	30,1 %	45,3 %
2.	Германия	11,4 %	19,2 %
3.	Франция	9,2 %	19,2 %
4.	Италия	8,7 %	10,6 %
5.	Швеция	6,2 %	58,8 %
6.	Испания	4,5 %	12,2 %
7.	Финляндия	3,5 %	42,6 %
8.	Дания	3,2 %	54,6 %
9.	Бельгия	3,0 %	36,0 %
10.	Ирландия	2,6 %	34,9 %

Примечание: составлено авторами

Представленные сведения свидетельствуют о том, что в странах развитого капитала игорный бизнес в общем бюджете государства занимает внушительную нишу – в maximume составляет 58,8 %, в minimume – 12,2 %. Для стран постсоветского пространства это сравнимо только с крупной отраслью промышленности, включая нефть и газ, горнодобывающую отрасль. По европейским масштабам лидером является Великобритания. Действительно, высокий уровень прибыльности игорного бизнеса вызывает коммерческий интерес для стран, только входящих в рыночные отношения. Однако объективность требует соизмерения объемов прибыли с уровнем жизненного уровня населения этих стран, с реальными подушевыми доходами граждан.

Исходя из изложенного, полагаем целесообразным приведение из указанных ранее источников данных о реально полученных прибылях от интернет-казино и букмекерских контор (табл. 2) в отдельных странах – лидерах в этой области.

Таблица 2. Сравнительный анализ реально полученной прибыли в наземных игорных заведениях и оценочных поступлений с интернет-казино и букмекеров (по состоянию на июль 2023 года)

№№	Страна	Общий доход игроков в наземных клубах – в млрд \$ США 1-я сумма: аналитика H2 Gambling Capital/ 2-я сумма: по исследованиям World Wide Casino	Прибыль с онлайн-гемблинга – в млрд \$ США
1.	США	119,5/113,65	0,5 (неполные данные)
2.	Китай	70,8/80,91	2,0
3.	Япония	50,5/47,27	4,0
4.	Италия	20,3/21,47	1,5
5.	Великобритания	19,5/18,87	6,4
6.	Австралия	18,2/17,71	1,8
7.	Германия	16,1/16,39	2,2
8.	Канада	13,9/12,59	Нет данных
9.	Франция	13,6/12,6	1,5
10.	Южная Корея	10,8/10,74	Нет данных

Примечание: составлено авторами

Наземные игорные заведения – основная форма их размещения в пространстве. В ряде стран, включая отдельные штаты США, по законодательству на их территориях запрещены игорные заведения, работающие в онлайн-режиме. Пробел в законодательстве используют владельцы игорных заведений, разместив онлайн-казино на различных плавучих средствах (например, на яхтах), на палубы которых законодательные запреты не распространяются.

Из этих данных становятся ясными причины, по которым условия функционирования игорного бизнеса не подвергаются строгому ограничению со стороны контролирующих органов и законодателя. За период существования игорного предпринимательства в этих странах игорный бизнес сформировался в самостоятельную индустрию. Кроме того, эти страны обладают высокой туристской привлекательностью. Это обстоятельство является важным в том смысле, что в этих странах нет угрозы утечки капитала в соседние государства, где игорный бизнес мог бы находиться в более привлекательных условиях. Все это в комплексе объясняет политику таких благополучных стран, которая заключается в отказе от жестких мер ограничительного характера в отношении как владельцев соответствующих заведений и организаторов азартных игр, так и самих участников азартных игр. При этом высокие налоговые отчисления не влекут закрытия игорных заведений или развития подпольных казино. Все затраты покрываются за счет участников азартных игр без ущерба для владельцев игорных заведений и организаторов азартных игр.

Применительно к Казахстану, процессы, связанные со становлением и развитием игорного бизнеса, объективно сопровождалась такими явлениями, как формирование криминалитета, ориентированного на использование новой сферы предпринимательства в корыстных целях. По официальным данным в период 2019-2022 гг. в досудебном производстве находилось 1 323 уголовных дела, было ликвидировано около 300 незаконных игорных заведений, изъято более 5 тысяч игровых автоматов, компьютеров, рулеток. Противодействие незаконным организации и проведению азартных игр в настоящее время, в основном, осуществляется путем ликвидации подпольных игорных заведений. Однако уровень преступности, связанной с игровой областью, носит синусоидный характер: после некоторого спада происходит очередной всплеск в еще более угрожающих масштабах.

Сложившаяся ситуация требует проведения анализа и оценки действующего в области игорного бизнеса законодательства. Комплекс таких законодательных актов достаточно обширен. Ключевым правовым источником является Закон РК «Об игорном бизнесе» [1]. С момента его принятия (12.01.2007 г.) до настоящего времени в него внесено 79 изменений и дополнений. Кроме того, изменения и дополнения коснулись 178 статей из двадцати четырех смежных законов. Объемы изменений и дополнений только по четырем отраслевым законам (Гражданский кодекс, Уголовный кодекс, Кодекс об административных правонарушениях, Трудовой кодекс) составил 295 единиц. Динамику изменений и дополнений в области игорного бизнеса по годам в отношении ЗРК «Об игорном бизнесе» и четырех отраслевых законов можно проследить по приведенной ниже таблице (табл. 3):

Таблица 3.

Динамика изменений и дополнений Закона РК «Об игорном бизнесе» и смежных законов по вопросам игорного бизнеса за период 2009-2024 гг.

№	Законы РК о внесении изменений и дополнений в законодательство по вопросам игорного бизнеса и лудомании (дата принятия, номер)	Кол-во внесенных изменений и дополнений в ЗРК «Об игорном бизнесе»	Кол-во изменений и дополнений, которые были внесены в иные законодательные акты, связанные с изменениями и дополнениями, внесенными в Закон РК «Об игорном бизнесе»					Всего
			ГК	УК	КоАП	Предпр.	Тр.К	
1.	04.05.2009. № 157-IV	10						10
2.	17.07.2009. № 188	3						3
3.	28.08.2009. № 192-IV	2						2
4.	19.03.2010. № 258-IV	1						1
5.	17.07.2010. № 337-IV	2						2
6.	26.11.2010. № 356-IV	2						2
7.	06.01.2011. № 378-IV	1						1
8.	05.07.2011. № 452-IV	2						2
9.	09.11.2011. № 490-IV	1						1
10.	10.07.2012. № 36-V	2						2
11.	13.01.2014. № 159-V	3						3
12.	15.01.2014. № 164-V	1						1
13.	29.09.2014. № 239-V	1						1
14.	16.05.2014. № 203-V	2						2
15.	10.06.2014. № 206-V	1						1
16.	29.12.2014. № 269-V	1			11			1
17.	24.04.2015. № 310-V	9			2			11
18.	25.12.2017. № 122-VI	1		2	23	16		42
19.	24.05.2018. № 156-VI	1			23	69		93
20.	02.07.2020. № 356-VI	12						12
21.	01.07.2022. № 131-VII	2		14		1		16
22.	19.04.2023. № 223-VII	2				32		34
23.	06.04.2024. № 71-VIII	1			6	73		79
24.	08.07.2024. №116-VIII	16	1	1	2	1	18	39
25.	10.01.2025. №155-VIII				1			1
	всего	79	1	17	68	191	18	374

Примечание: составлено авторами

Как следует из приведенных данных, практически ежегодно со времени принятия в 2007 году Закона РК «Об игорном бизнесе» в него вносились многочисленные изменения и дополнения. В отдельные периоды такие изменения и дополнения осуществлялись на основании двух и более законов (например, в 2010 и в 2011 гг. году таких законов было принято по 3, а в 2014 г. - 6). Безусловно, такая повышенная динамика оказала и продолжает оказывать негативное влияние на правоприменительную деятельность, снижает эффективность управления и существующих форм налогового контроля, результаты профилактической деятельности уполномоченных органов.

Во взаимосвязи с изменениями и дополнениями, вносимыми в Закон РК «Об игорном бизнесе», объективно подвергаются корректировке нормы смежных отраслей права. В круг иных законодательных актов, наиболее подверженных изменениям и дополнениям, входят кодифицированные законы РК: Гражданский, Уголовный, Уголовно-исполнительный, Трудовой, Предпринимательский, О здоровье народа и системе здравоохранения; иные законы: О лотереях и лотерейной деятельности, О банках и банковской деятельности, О рекламе, О связи, Об обязательном страховании, О правоохранительной службе, О государственном имуществе, О специальных государственных органах, О воинской службе и статусе военнослужащих, О государственной службе и др. Эти данные свидетельствуют о высокой динамичности процессов, происходящих в целом в законодательстве об игорном бизнесе. Наибольшая активность отмечается начиная с 2015 года, что связано с принятием пакета новых (ныне действующих) законов, в числе которых УК РК (2014), УПК РК (2014), УИК РК (2014), ТК (2015), КоАП РК (2014) Предпринимательский кодекс (2015) и др. Практика применения вновь принятых законов выявила ряд предписаний, требующих своей корректировки во взаимосвязи с игорным бизнесом и противодействием азартным играм.

Каждый закон РК о внесении изменений и дополнений в законодательные акты, в том числе связанные с игорным бизнесом и противодействием лудомании, сопровождается постановлениями правительства о мерах по реализации внесенных изменений и дополнений. Таким образом, динамика изменений и дополнений, широта охвата ими иных, помимо Закона РК «Об игорном бизнесе», законодательных актов свидетельствуют о многогранности правовых проблем, возникающих во взаимосвязи с решением задачи противодействия распространению лудомании, а также незаконной организации и проведению азартных игр.

За неполные 18 лет своего существования игорный бизнес в Казахстане значительно расширил поле правовой регламентации организации и проведения азартных игр. Наряду с этим, появилась острая потребность в эффективном противодействии сопутствующим игорному бизнесу правонарушениям. В данном контексте представляют повышенный интерес подходы Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу (далее – АФМ РК), которое в 2021 году провело Национальную оценку рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем [5]. АФМ РК признало, что игорный бизнес в Казахстане характеризуется высоким уровнем латентности и содержит риски, связанные с расширением сфер нелегальной экономической деятельности, обусловленной повышенной коррупциогенностью. АФМ РК выявило основные причины, способствующие росту коррумпированности субъектов игорного бизнеса. В частности, названы следующие основные причины: а) стремление владельцев игорных заведений постоянно, систематически получать высокие доходы без соблюдения установленных правил и ограничений; б) иметь постоянную клиентуру и поддерживать в них потребность участвовать в азартных играх. Первая причина связана с нежеланием обременять себя с процедурами регистрации бизнеса и получением лицензии из-за их трудоемкости и стоимости; в организации и проведении азартных игр в местах, не связанных со специально отведенными для этого зонах (поселок Бурабай Акмолинской области, город Капчагай – ныне город Кунаев - Алматинской области); незаконное осуществление игорной деятельности в запрещенной форме – интернет-казино. Установлено следственно-судебной практикой, что для реализации своих преступных

намерений криминалитет создает организованные преступные группы (ОПГ), использует тотализаторы и букмекерские конторы для вывода через них теневых доходов в иностранные государства. За период с 2019 по 2021 гг. правоохранительными органами ликвидировано десять ОПГ только в игорном бизнесе. При этом коррупционные преступления, связанные с отмыванием незаконно нажитых доходов, составляют 16 % от общего количества деяний, совершенных в области игорного бизнеса.

В настоящее время в казахстанское законодательство об игорном бизнесе внесен значительный объем изменений и дополнений, в том числе в виде установления нового возрастного ценза для участников азартных игр. В данном контексте имеет методологическое и практическое значение проведение анализа и формулирование правового прогноза в отношении вероятных последствий в результате применения этой новеллы. Как полагает И.Л.Честнов со ссылкой на Дж.Урри, «предсказание будущего – необычайно сложное занятие» [6, с. 40]. Вероятность наступления того или иного прогнозируемого последствия очень мала, что объясняется воздействием на состояние и ход прогнозируемых правовых событий множества иных объективно формируемых факторов: динамикой текущего законодательства; принятием паллиативных правовых решений; необходимостью реагирования исполнительной ветви власти на острые социальные запросы; судебной практикой; изменениями шкалы финансово-экономических ценностей; влиянием внешних факторов мирового значения и др.

В данном контексте, хотя бы гипотетическое, определение степени риска, возникающего при продвижении и внедрении правовой новеллы, имеет важное теоретическое и прикладное значение. Риск, по определению Ю.А.Тихомирова, это «вероятное наступление события и совершения действий, влекущих негативные последствия для реализации правового решения и могущее причинить ущерб регулируемой им сфере» [7, с. 11]. В развитие этой идеи С.Н.Ревина и Е.О.Паулова рассматривают функции риска [8, с. 52]. Применительно к исследуемой проблеме актуализируется такая функция правового риска, как защита от появления новых проблем криминального характера, обусловленных внедрением возрастного ценза – достижением физическим лицом 21 года для получения допуска к участию в азартных играх. Риск состоит в том, что переход на новый возрастной ценз одновременно порождает в клиентах игорных заведений в возрастном коридоре от 18 лет до 21 года неудовлетворенность в потребности участвовать в азартных играх. С одной стороны, вероятное наступление последствия для бывших клиентов указанной возрастной группы: поиски незаконных способов удовлетворения тяги к азартным играм, в том числе путем совершения коррупционных правонарушений, направленных на подкуп работников игорных заведений. С другой стороны, высок риск незаконного вовлечения в азартные игры лиц, не достигших возраста 21 года. Не исключается совершение подлога путем использования чужих удостоверяющих личность документов. Таким образом, сужение возрастного показателя участника азартных игр может вызвать расширение спектра противоправных действий, включая рост предикатных преступлений [9, с. 73-74].

С учетом изложенного высокая динамика изменчивости правовых основ игорного бизнеса (см. табл. 3) и правовых способов противодействия лудомании нами усматривается в следующем.

Во-первых, изначально Закон «Об игорном бизнесе» содержал значительные пробелы и противоречия, которые выявлялись по мере его применения в социальной, финансово-экономической, предпринимательской, антикриминальной практике. Легализация игорного бизнеса не сопровождалась глубоким и всесторонним анализом зарубежного законодательного опыта и социальной практики в этой области. Имело место имплементация зарубежных моделей правового регулирования искомых отношений без учета таких факторов, как недостаточная степень развитости рыночных отношений, неустойчивость собственной экономики, отсутствие надлежащей налоговой политики, разгул преступности, рудименты пиратского способа накопления капитала, отсутствие надлежащей инфраструктуры [10].

Во-вторых, вплоть до 2014 года в стране действовали законы, принятые в переходный период (в 1997 году) и содержавшие положения, в недостаточной мере соответствующие вновь осваиваемым рыночным отношениям (например, в 2014 году были приняты ныне действующие Уголовный, Уголовно-процессуальный, Уголовно-исполнительный Кодексы Республики Казахстан, что объясняет факт внесения огромного пакета изменений и дополнений в Закон РК «Об игорном бизнесе» именно в 2014 году).

В-третьих, недостаточность норм, направленных на профилактику лудомании и незаконную организацию и проведение азартных игр. Действующие законодательные акты не базируются на принципах «ответственной игры», «обеспечения безопасного беттинга и гемблинга» [11].

В-четвертых, недостаточная изученность причин возникновения и распространения лудомании для определения видов азартных игр, характеризующихся повышенным риском, с тем чтобы направить правовые меры воздействия, включая раннюю профилактику, прежде всего в русло азартных игр, обладающих признаками повышенного риска распространения лудомании. В данном контексте показателен опыт Канады, Австралии, Швеции. Исследователи Швеции Nicki A. Dowling, Peter Wennberg, Hakan Wall, Olof Molander (2025) [12], обосновали необходимость разработки международной системы оценки потребления азартных игр. Восприятие данного предложения предполагает принятие единых подходов к способам оценки уровня рисков по видам азартных игр. Применение такой системы позволит странам, заинтересованным в оказании противодействия лудомании, проводить целенаправленную/избирательную и последовательную правовую политику, приносящую ожидаемый эффект. Общий охват мерами правового воздействия на участников азартных игр без учета степеней риска, присущих отдельным видам азартных игр и безусловно влекущим лудоманию, способен не только быть малоэффективным, но и нанести вред путем создания условий, при которых участие в азартных играх будет принимать теневой характер.

В-пятых, запоздалое применение правовых мер по устранению условий, способствующих распространению лудомании, пресечению незаконных организации и проведения азартных игр, еще не скоро могут дать ожидаемые результаты.

Наряду с этим, необходимо отметить, что казахстанская правовая политика в области игорного бизнеса обладает определенными особенностями по сравнению с иными странами. Так, в Казахстане запрещены онлайн-казино, но традиционное казино существует. Здесь уместна аналогия правовой политики в области игорного бизнеса в таких странах, как Канада, Китай, КНДР (Северная Корея), Пакистан, Турция, где онлайн-казино находятся под запретом. Напротив, в таких странах, как Гибралтар, Мальта, Великобритания, где накоплен большой опыт в правовом регулировании изучаемых отношений, игорный бизнес, включая онлайн-казино, признается в качестве значимой доходной статьи в общей структуре государственного бюджета. Степень охвата законодательством в регулировании отношений в области игорного бизнеса в разных странах имеет свои различия. По отдельным данным, к странам, где онлайн-казино не запрещены полностью, но сильно ограничены, относятся США, Франция, Израиль. В частности, в США онлайн-казино в целом разрешены за исключением штатов Вашингтон, Висконсин, Иллинойс, Индиана, Невада, Орегон, Южная Дакота. В целом в мире правовым регулированием онлайн-казино охвачено более 60 стран [13].

Заслуживает безусловного одобрения и поддержки такая мера, как включение постановлением Правительства РК от 4 сентября 2024 года №721 игорного бизнеса в структуру и систему Министерства туризма и спорта Республики Казахстан с одновременным проведением реорганизации Комитета индустрии туризма Министерства туризма и спорта Республики Казахстан путем создания Комитета по регулированию игорного бизнеса и лотереи [14]. В соответствии с Положением государственного учреждения «Комитет по регулированию игорного бизнеса и лотереи Министерства туризма и спорта Республики Казахстан», утвержденным приказом Министра туризма и спорта РК от 13 сентября 2024 года

№157 [15], все изменения и дополнения в правовой основе организации и проведения азартных игр, внедрение новелл в практику игорной индустрии будут подвергаться мониторингу и анализу на предмет соблюдения установленных правил и ограничений всеми субъектами азартных игр.

Необходимо отметить, что множество стран, где существовал строгий запрет, постепенно склоняется к правовым изменениям в виде снятия таких запретов непосредственно на онлайн-казино. Такой подход обусловлен следующими обстоятельствами: а) модернизацией/корректировкой политических позиций правительств этих стран в целях оздоровления финансово-экономического положения, обусловленного темпами криминализации игорного бизнеса, сопровождающегося оттоком капитала в страны, где онлайн-казино носит легальный характер; б) ростом уровня коррумпированности, обусловленной сферой игорного бизнеса в виде онлайн-казино и недостаточной эффективностью деятельности государственных органов, уполномоченных противодействовать незаконным организации и проведению азартных игр; в) наличием широких возможностей несанкционированного манипулирования информационно-коммуникационными технологиями для обеспечения участия в онлайн-казино [16].

В современных условиях онлайн-казино официально разрешены в следующих странах:

- Африка: Эритрея, Нигерия;
- Азия: Азербайджан, Бруней, Гонконг, Йемен, Катар, Кыргызстан, Лаос, Малайзия, Сингапур, Узбекистан, Япония;
- Европа: Босния и Герцеговина, Великобритания, Гибралтар, Исландия, Кипр, Люксембург, Мальта, Сербия, Словакия, Чехия;
- Северная Америка: Каймановы острова, Мексика, Сальвадор;
- Южная Америка: Бразилия;
- Океания: Австралия. Американское Самоа, Гуам, Новая Зеландия [17].

Политика запрета игорного бизнеса в целом, а также частичного запрета (например, в отношении онлайн-казино) чревата серьезными осложнениями в финансово-экономической, правовой, социальной, правоохранительной и иных областях жизни и деятельности государства. Теневое онлайн-казино само себе наказуемое деяние. При этом изменение возрастного ценза в сторону его увеличения (с 18 лет до 21 года) только расширяет спектр криминализации в данной области отношений: в азартные игры будут по-прежнему вовлекать лиц, как достигших, так и не достигших 18-летнего возраста, плюс к этому контингенту добавятся лица, не достигшие возраста 21 года. Диапазон незаконно вовлекаемых в азартные игры лиц будет уже включать квалифицирующий фактор, обусловленный недостижением лицом возраста, с которого участие в игорном бизнесе разрешено. Изложенное позволяет сформулировать предложение для внесения в качестве дополнения в УК РК новой нормы в следующей редакции:

«Статья __. Вовлечение в участие в азартных играх

1. Вовлечение лиц, достигших возраста двадцать один год, в участие в незаконно организованных и проводимых азартных играх – наказывается ...

2. То же деяние в условиях законно организованных и проводимых азартных игр,

1) совершенное в отношении лиц, не достигших возраста двадцати одного года;

2) повлекшее патологическую игровую зависимость, подтверждаемую медицинским заключением, - наказывается ...»

Данную норму целесообразно разместить после ст. 307 с номером 307-1 в Особенной части УК РК. Есть основания полагать, что предложенный подход усилит профилактическую силу уголовного законодательства в вопросах противодействия азартным играм и стабилизирует правовую политику в исследуемой области.

Заключение

1. Правовая регламентация отношений, складывающихся в Казахстане в области игорного бизнеса в целом, азартных игр в частности, характеризуется высокой нестабильностью, аморфностью и непоследовательностью. Чрезмерная частота внесения изменений и дополнений в действующее законодательство за период 2007-2024 гг. (непосредственно в Закон РК «Об игорном бизнесе» - 79, в смежные отрасли права - 295) препятствует достижению эффективности в правоприменительной деятельности, создает условия, способствующие совершению нарушений правил организации и проведения азартных игр в результате осознанных намерений или незнания правовых новелл.

2. Отсутствуют какие-либо индикаторы (показатели частоты участия отдельно взятого индивида в конкретных видах азартных играх в определенном временном отрезке; показатели, которые являются основанием для наступления угрозы неизбежных последствий в виде лудомании, негативного воздействия на психологическое/психическое здоровье индивида), разработка и применение которых могли бы служить правовым основанием для признания индивида ограниченно дееспособным, а также применения в его отношении принудительных мер медицинского характера.

3. Фактор включения игорного бизнеса в структуру и систему туристской индустрии Казахстана в недалеком будущем позволит трансформировать игорный бизнес в индустрию, отвечающую требованиям безопасной и ответственной игры, приносящей существенный доход в бюджет страны. Для этого в перспективе представляется целесообразной для восприятия модель княжества Монако и иных стран, где реализуется финансово-экономическая политика широкого использования доходов от игорного бизнеса для расширения туристской индустрии и спорта, организации и проведения широкомасштабных оздоровительных мероприятий.

4. Изменение возрастного ценза в отношении участников азартных игр с 18 лет до 21 года является аргументом в пользу прогноза формирования риска, связанного с вероятным ростом правонарушений путем незаконного вовлечения в азартные игры лиц, не достигших возраста 21 года. С учетом такого прогноза представляется целесообразным принятие упреждающей меры в виде внесения дополнения в УК РК – новой нормы об уголовной ответственности за незаконное вовлечение в азартные игры лиц, не достигших возраста 21 года.

5. В целях повышения эффективности уголовно-правовой политики, а также профилактики правонарушений представляется целесообразным предусмотреть уголовной ответственности за вовлечение в азартные игры, организация и проведение которых являются законными, лиц, не достигших возраста 21 года, либо организация и проведение азартных игр признаются незаконными, в следующей редакции:

«Статья __. Вовлечение в участие в азартных играх

1. Вовлечение лиц, достигших возраста двадцать один год, в участие в незаконно организованных и проводимых азартных играх – наказывается...

2. То же деяние в условиях законно организованных и проводимых азартных игр,

1) совершенное в отношении лиц, не достигших возраста двадцати одного года;

2) повлекшее патологическую игровую зависимость, подтверждаемую медицинским заключением, - наказывается...»

Разместить предлагаемую статью в Особенной части УК РК между статьями 307 и 308 с присвоением номера 307-1.

Информация о финансировании. Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (Программа № BR 24992927).

Список использованной литературы:

- 1 Об игорном бизнесе. Закон Республики Казахстан от 12.01.2007 года №219. В редакции по состоянию на 01.01.2025 г. [Электрон. ресурс]. – URL: adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000219 (дата обращения: 22.01.2025.).
- 2 Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15.10.2021. №674. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100000674> (дата обращения: 14.03.2025.).
- 3 Национальная оценка рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем: Публичный отчет. 2021 г.: Астана: Агентство Республики Казахстан по финансовому мониторингу. – 2021. – 40 с.
- 4 Комплексный план по противодействию незаконному игорному бизнесу и лудомании в Республике Казахстан на 2024-2026 годы. – Утвержден постановлением Правительства Республики Казахстан от 31.05.2024. №432. [Электрон. ресурс]. – URL: zakon.uhet.kz/rus/docs/P2400000432 (дата обращения: 14.03.2025.).
- 5 Top 10- стран по обороту и прибыли в гемблинге (по состоянию на 13.07.2023 г.) [Электрон. ресурс]. – URL: bookmarker-rating.com.ua/casino/wiki/top-10-stran-po-oborotu-i-priby-li-v-gemblinge (дата обращения: 14.03.2025.).
- 6 Есилов А. Игорный бизнес как часть туристского потенциала Казахстана//Вестник КазУТБ. Том 1, вып. 18, апрель 2023 г. DOI:10.58805/kazutb.v.1.18-80 .
- 7 Тихомиров Ю. А. Риск в праве: природа и причины//Право и современные государства. – 2016. - №6. – С. 10-19. DOI: <https://doi.org/1014420/ru.2016.6.1>.
- 8 Ревина С. Н., Паулова Е. О. К вопросу о функциях риска в праве //Российская юстиция. – 2019. - №12. – С. 51-54.
- 9 Toleubekova B. Kh. Addiction as a Social phenomenon//WOC: XVII International Scientific and Practical Conference “Challenges and problems of modern science - London, United Kingdom. 05-06 September 2024. – Pp. 71-78. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13759886>.
- 10 Толеубекова Б. Х. Предпосылки возникновения лудомании (по материалам Республики Казахстан) // Вестник КазНПУ имени Абая, Серия Юриспруденция. – 2024. - №3(77). – С. 81-89. DOI: <https://10.51889/2959-6181.2024.77.3.008>.
- 11 Nicki A. Dowling, Peter Wennberg, Hakan Wall, Olof Molander (2025). Striving Towards National Lower-Risk Gambling Guidelines: An Empirical Investigation Among a Sample of Swedish Gamblers [Электрон. ресурс]. – URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10899-024-10372-w> (дата обращения: 02.02.2025.).
- 12 Честнов И. Л. Проблемы и перспективы юридического прогнозирования//Российская юстиция. – 2024. - №12. – с. 36-43. DOI: 10.52433/01316761_2024_12_36. EDN: HGPFWW
- 13 Особенности игорного бизнеса в США: Архивная копия от 04.11.2021 г. на Wayback on Machine // Ассоциация Деятелей Игорного Бизнеса (АДИБ) [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.adib92.ru> (дата обращения: 11.02.2025.).
- 14 О некоторых вопросах Министерства туризма и спорта Республики Казахстан. – Постановление Правительства Республики Казахстан от 04.09.2024. №721 [Электрон. ресурс]. – URL: adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000721 (дата обращения: 15.03.2025.).
- 15 Положение государственного учреждения «Комитет по регулированию игорного бизнеса и лотереи Министерства туризма и спорта Республики Казахстан». – Утверждено приказом Министра туризма и спорта Республики Казахстан от 13.09.2024. №157. [Электрон. ресурс]. – URL: adilet.zan.kz/rus/docs/G24TS000157/info (дата обращения: 15.03.2025.).
- 16 Законность онлайн-казино в разных странах: обзор правовых аспектов. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://opoesqumas.es/zakonnost-onlain-kazino-v-raznykh-stranah-obzor-pravovyx-aspektov> (дата обращения: 27.01.2025.).
- 17 Страны, где онлайн-казино запрещены [Электрон. ресурс]. – URL: 0312.ua/list/1475131#:~:text=Страны%2C%20где%20онлайн%20казино%20запрещены&eуче=Запрет%20 (дата обращения: 27.01.2025.).

References:

- 1 *Ob igornom biznese. Zakon Respubliki Kazahstan ot 12.01.2007 goda №219. V redakcii po sostojaniju na 01.01.2025 g. [Jelektron. resurs]. – URL: adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000219 (data obrashhenija: 22.01.2025.).*
- 2 *Koncepcija pravovoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030 goda. – Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15.10.2021. №674. [Jelektron. resurs]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100000674 (data obrashhenija: 14.03.2025.).*
- 3 *Nacional'naja ocenka riskov legalizacii (otmyvaniya) dohodov, poluchennyh prestupnym putem: Publichnyj otchet. 2021 g.: Astana: Agentstvo Respubliki Kazahstan po finansovomu monitoringu. – 2021. – 40 s.*
- 4 *Kompleksnyj plan po protivodejstviju nezakonnomu igornomu biznesu i ludomanii v Respublike Kazahstan na 2024-2026 gody. – Utverzhden postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31.05.2024. №432. [Jelektron. resurs]. – URL: zakon.uchet.kz/rus/docs/P2400000432 (data obrashhenija: 14.03.2025.).*
- 5 *Top 10- stran po oborotu i pribyli v gemblinge (po sostojaniju na 13.07.2023 g.) [Jelektron. resurs]. – URL: bookmarker-rating.com.ua/casino/wiki/top-10-stran-po-oborotu-i-pribyli-v-gemblinge (data obrashhenija: 14.03.2025.).*
- 6 *Esilov A. Igornyj biznes kak chast' turistskogo potenciala Kazahstana//Vestnik KazUTB. Tom 1, vyp. 18, aprel' 2023 g.//doi:10.58805/kazutb.v.1.18-80.*
- 7 *Tihomirov Ju. A. Risk v prave: priroda i prichiny//Pravo i sovremennye gosudarstva. – 2016. - №6. – s. 10-19. DOI: https://doi.org/1014420/ru.2016.6.1.*
- 8 *Revina S. N., Paulova E. O. K voprosu o funkcijah riska v prave //Rossijskaja justicija. – 2019. - №12. – S. 51-54.*
- 9 *Toleubekova B. Kh. Addiction as a Social phenomenon//WOC: XVII International Scientific and Practical Conference “Challenges and problems of modern science - London, United Kingdom. 05-06 September 2024. – Pp. 71-78. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13759886.*
- 10 *Toleubekova B.H. Predposylki vozniknovenija ludomanii (po materialam Respubliki Kazahstan) // Vestnik KazNPU imeni Abaja, Serija Jurisprudencija. – 2024. - №3(77). – S. 81-89. DOI: https://10.51889/2959-6181.2024.77.3.008.*
- 11 *Nicki A. Dowling, Peter Wennberg, Hakan Wall, Olof Molander (2025). Striving Towards National Lower-Risk Gambling Guidelines: An Empirical Investigation Among a Sampl of Swedish Gamblers [Jelektron. resurs]. – URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10899-024-10372-w (data obrashhenija: 02.02.2025.).*
- 12 *Chestnov I. L. Problemy i perspektivy juridicheskogo prognozirovaniya//Rossijskaja justicija. – 2024. - №12. – s. 36-43. DOI: 10.52433/01316761_2024_12_36. EDN: HGPFWW*
- 13 *Osobennosti igornogo biznesa v SShA: Arhivnaja kopija ot 04.11.2021 g. na Wayback on Machine // Asociacija Dejatelej Igornogo Biznesa (ADIB) [Jelektron. resurs]. – URL: https://www.adib92.ru (data obrashhenija: 11.02.2025.).*
- 14 *O nekotoryh voprosah Ministerstva turizma i sporta Respubliki Kazahstan. – Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 04.09.2024. №721 [Jelektron. resurs]. – URL: adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000721 (data obrashhenija: 15.03.2025.).*
- 15 *Polozhenie gosudarstvennogo uchrezhdenija «Komitet po regulirovaniju igornogo biznesa i loterei Ministerstva turizma i sporta Respubliki Kazahstan». – Utverzhdeno prikazom Ministra turizma i sporta Respubliki Kazahstan ot 13.09.2024. №157. [Jelektron. resurs]. – URL: adilet.zan.kz/rus/docs/G24TS000157/info (data obrashhenija: 15.03.2025.).*
- 16 *Zakonnost' onlajn-kazino v raznyh stranah: obzor pravovy# aspektov. [Jelektron. resurs]. – URL: https://opoesqumas.es/zakonnost-onlain-kazino-v-raznykh-stranah-obzor-pravovykh-aspektov (data obrashhenija: 27.01.2025.).*
- 17 *Strany, gde onlajn-kazino zapreshheny [Jelektron. resurs]. – URL: 0312.ua/list/1475131#:~:text=Strany%2S%20gde%20onlajn%20kazino%20zapreshheny&euuche=Zapret%20 (data obrashhenija: 27.01.2025.).*

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Айтхожин Қабдулсамих Көшекұлы - заң ғылымдарының докторы, профессор, Қонаев университетінің конституциялық, халықаралық құқық және кеден кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: kabdulsamikh@mail.ru

Альшұразова Айжан Аубақырқызы - құқық магистрі, Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, азаматтық құқық және азаматтық процесс кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ., e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Балғымбекова Гүлнара Үкібайқызы - PhD, "Құқықтық зерттеулер және мемлекеттану" ҒЗИ директоры, академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., e-mail: gbalgimbekova@mail.ru

Бейбітов Мұрат Садықұлы - заң ғылымдарының докторы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Қазақстан Республикасы, Астана қ., e-mail: beibitov.m@mail.ru

Бейсенбаева Маншук Токтарбековна - заң ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің «Құқық» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: Manshuk.Beisenbaeva@mail.ru

Богатырева Лидия Башировна - құқық докторы, С.Д.Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің медициналық құқық кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: bogatyreva.l@kaznmu.kz

Бурибаев Ермек Абильтаяевич – заң ғылымдарының докторы, профессор, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Басқарма Төрағасы – Ректор, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ., e-mail: info@zhetysu.edu.kz

Жетпісбаева Бигүл Адамқызы - филология ғылымдарының докторы, С.Д.Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің медициналық құқық кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: bigul-55@mail.ru

Жуниспаева Айнур Бауыржановна - І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Құқықтық пәндер кафедрасының оқытушы-дәріскері, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ., e-mail: ainur_zhunispayeva@mail.ru

Залесны Яцек – заң ғылымдарының докторы, Варшава университетінің профессоры, Польша Республикасы, Варшава қ., e-mail: zalesnyjacek@gmail.com

Коньсбекова Макпал Рымқуловна - І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің оқытушы-дәріскері, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ., e-mail: makpal_konysbekova@mail.ru).

Копбаев Думан Зикиринович - заң ғылымдарының кандидаты, Нархоз Университеті, Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің қаумд. профессоры, Қазақстан Республикасы Алматы қ., e-mail: duman.korbaev@narhoz.kz

Кошпенбетов Бахытқали Мұхтарұлы - заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті, құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: kbakhytkali@mail.ru

Қаблақатов Айқын Айдынұлы – Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық факультетінің I курс магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: aikyn.k@mail.ru

Мауяева Сандуғаш Тәңірбергенқызы - заң ғылымдарының магистрі, Нархоз Университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: sandugash_01_83@list.ru

Меирбекова Гүлжазира Болатқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Мухамеджанов Омон Закирович - заң ғылымдарының докторы, Ташкент мемлекеттік университетінің Халықаралық құқық және адам құқықтары кафедрасының профессоры, Өзбекстан Республикасы, Ташкент қ., e-mail: uzmaton10@mail.ru

Османова Гулайна Жалалыевна - PhD, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық факультетінің құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: gulaina.78@mail.ru

Рақысбаева Нургүл Ауелхановна - заң ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық факультетінің құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: Nurgul_ist@mail.ru

Рустембекова Динара Кенжебековна - PhD докторы, қауымдастырылған профессор, академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры; Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., e-mail: dinara_226@mail.ru

Сейтжан Айнаш Ануарқызы - Нархоз Университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: ainash.seitzhan@narhoz.kz

Сериев Болат Абдулдаұлы – заң ғылымдарының кандидаты, профессор, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Басқарма мүшесі – жастар саясаты жөніндегі проректоры, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ., e-mail: seriev_bolat@mail.ru

Тайторина Бинұр Адамқызы - заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық факультетінің профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: binur.a@mail.ru

Тинистановна Салтанат Сайдахметовна – тарих ғылымдарының кандидаты, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің құқық саласы бойынша білім беру бағдарламасының оқытушы-дәріскері, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ., e-mail: Tin_019@mail.ru

Төлеубекова Бақытжан Хасенқызы – заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық факультетінің профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: madina_khv@mail.ru

Тұрлыханқызы Кұралай – PhD, Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Айтхожин Кабдулсамих Кошекovich - доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой конституционного, международного права и таможенного дела Университета Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: kabdulsamikh@mail.ru

Альшуразова Айжан Аубакировна – магистр права, старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса Южно-Казахстанского университета им. Мухтара Ауэзова, Республика Казахстан, г. Шымкент, e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Балгимбекова Гульнара Укибаевна - PhD, директор НИИ «Правовых исследований и государственного управления», профессор кафедры конституционного и международного права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, Республика Казахстан, г. Караганда, e-mail: gbalgimbekova@mail.ru

Бейбитов Мұрат Садықұлы - доктор юридических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана, e-mail: beibitov.m@mail.ru

Бейсенбаева Маншук Токтарбековна - кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Право Казахского Национального аграрного исследовательского университета, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: Manshuk.Weisenbaeva@mail.ru

Богатырева Лидия Башировна - доктор права, заведующая кафедрой Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail bogatyreva.l@kaznti.kz

Бурибаев Ермек Абильтаевич - доктор юридических наук, профессор, Председатель Правления - Ректор Жетысуского университета имени И. Жансугурова Республика Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: info@zhetysu.edu.kz

Жетписбаева Бигуль Адамовна – доктор филологических наук, профессор кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: bigul-55@mail.ru

Жуниспаева Айнуր Бауыржановна - преподаватель-лектор кафедры правовых дисциплин Жетысуского университета имени И. Жансугурова, Республика Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: ainur_zhunispaeva@mail.ru

Залесны Яцек - доктор юридических наук, профессор Варшавского университета, Республика Польша, г. Варшава, e-mail: zalesnyjacek@gmail.com

Каблакотов Айкын Айдынович – магистрант I курса факультета истории и права КазНПУ имени Абая, г. Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: aikyn.k@mail.ru

Коньсбекова Макпал Рымкуловна - преподаватель-лектор кафедры правовых дисциплин Жетысуского университета имени И. Жансугурова, Республика Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: makpal_konysbekova@mail.ru

Копбаев Думан Зикиринович - к.ю.н., ассоц. профессор Школы Права и государственного управления Университета Нархоз, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: duman.korbauev@narhoz.kz

Кошпенбетов Бахыткали Мухтарович - к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры Юриспруденции Факультета Истории и права КазНПУ им.Абая, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: kbakhytkali@mail.ru

Мауяева Сандуғаш Тәңірбергенқызы - магистр юридических наук, старший преподаватель Школы права и государственного управления Университета Нархоз, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail.ru:sandugash_01_83@List.ru

Меирбекова Гулжазира Болатовна – ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Мухамеджанов Омон Закирович - доктор юридических наук, профессор кафедры Международного права и прав человека Ташкентского государственного университета, Республика Узбекистан, г. Ташкент, e-mail: uzmaton10@mail.ru

Османова Гулайна Жалалыевна – доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры Юриспруденции факультета Истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: gulaina.78@mail.ru

Ракысбаева Нургул Ауельхановна - магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Юриспруденции факультета Истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: Nurgul_ist@mail.ru

Рустембекова Динара Кенжебековна - доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, Республика Казахстан, г. Караганда, e-mail: dinara_226@mail.ru

Сейтжан Айнаш Ануаркызы - старший преподаватель Школы права и государственного управления Университета Нархоз, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: ainash.seitzhan@narhoz.kz

Сериев Болат Абдулдаевич - кандидат юридических наук, профессор, Член Правления – Проректор по молодежной политике Жетысуского университета им. И. Жансугурова Республика Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: seriev_bolat@mail.ru

Тайторина Бинур Адамовна - доктор юридических наук, профессор факультета истории и права КазНПУ имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: binur.a@mail.ru

Тинистановна Салтанат Сайдахметовна – кандидат исторических наук, преподаватель-лектор образовательной программы в области права Жетысуского университета им. И.Жансугурова, Республика Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: Tin_019@mail.ru.

Толеубекова Бахытжан Хасеновна – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Факультета истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, г. Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: madina_khv@mail.ru

Турлыханкызы Куралай – PhD, старший преподаватель кафедры Юриспруденции Факультета истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Aitkhozhin Kabdulsamikh Koshekovich - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional, International Law and Customs Affairs of Kunaev University, Almaty, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: kabdulsamikh@mail.ru

Alshurazova Aizhan Aubakirovna - Master of Law, Senior Lecturer, Department of Civil Law and Civil Procedure, Mukhtar Aueзов University of South Kazakhstan, Republic of Kazakhstan, Shymkent, e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Balgimbekova Gulnara Ukibaevna - PhD, Director of the Research Institute of Legal Studies and State Studies, Professor of the Department of Constitutional and International Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Republic of Kazakhstan, Karaganda, e-mail: gbalgimbekova@mail.ru

Beibitov Murat Sadykovich - Doctor of Law, Professor of the L.N.Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: beibitov.m@mail.ru

Beissenbayeva Manshuk Toktarbekovna - candidate of Law, associate professor of the Department of "Law" of the Kazakh National Agrarian Research University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: Manshuk.Beisenbaeva@mail.ru

Bogatyreva Lydia Bashirovna - Doctor of Law, Head of the Department of Medical Law at the Kazakh National Medical University named after S.D.Asfendiyarov, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: bogatyreva.l@kaznmu.kz

Buribayev Yermek - Doctor of Law, professor, Chairman of the Board – Rector of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: info@zhetysu.edu.kz

Kablakatov Aikyn – 1st year undergraduate student of the Faculty of History and Law of Abai KazNPU, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: aikyn.k@mail.ru

Konysbekova Makpal – lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: makpal_konysbekova@mail.ru

Kopbayev Duman - Narxoz University, Associate Professor, Faculty of Law and Public Administration, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: duman.kopbayev@narxoz.kz

Koshpenbetov Bakhytkali Mukhtarovich - Candidate of Law, Associate Professor, Department of Jurisprudence, Faculty of History and Law, Abai KazNPU, e-mail: kbakhytkali@mail.ru

Mauyayeva Sandugash - Narxoz University, Senior lecturer at the School of Law and Public Administration, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: sandugash_01_83@List.ru

Meirbekova Gulzhazira Bolatovna - Associate Professor of the Department of Jurisprudence of the Abai KazNPU, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Mukhamedzhanov Omon Zakirovich - doctor of Law, Professor of the Department of International Law and Human Rights, Tashkent State University, Republic of Uzbekistan, Tashkent, e-mail: uzمامon10@mail.ru

Osmanova Gulaina Zhalalyevna - PhD, associate professor of the Department of Jurisprudence, faculty of History and Law, Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulaina.78@mail.ru

Rakysbaeva Nurgul Auelkhanovna - Master of law, Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: Nurgul_ist@mail.ru

Rustembekova Dinara Kenzhebekovna - PhD, Associate Professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law at Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Republic of Kazakhstan, Karaganda, e-mail: dinara_226@mail.ru

Seitzhan Ainash - Narxoz University, Senior lecturer at the School of Law and Public Administration, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: ainash.seitzhan@narxoz.kz

Seriyev Bolat - candidate of law, professor, Member of the Management Board - Vice-Rector for Youth Policy of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: seriev_bolat@mail.ru

Taitorina Binur - Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Faculty of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: binur.a@mail.ru

Tinistanova Saltanat Saydakhmetovna - Candidate of Historical Sciences, Lecturer lecturer of the educational program in the field of law of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: Tin_019@mail.ru.

Toleubekova Bakhytzhan – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Faculty of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: madina_khv@mail.ru

Turlykhankyzy Kuralai – PhD, Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence, Faculty of History and Law, Abai KazNPU, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Zalesny Jacek - Doctor of Law, Professor of the University of Warsaw, Warsaw, Republic of Poland, e-mail: zalesnyjacek@gmail.com

Zhetpisbayeva Bigul Adamovna – Doctor of Philology, Professor of the Department of Medical Law of the Kazakh National Medical University named after S.D.Asfendiyarov, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: bigul-55@mail.ru

Zhunispayeva Ainur Bauyrzhanovna - Lecturer of the Department of legal disciplines of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: ainur_zhunispayeva@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық факультеті «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2025 ж. №2 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Редакциялық алқа 2025 жылғы №2(80) бастап жариялауға ұсынылған мақалаларға қойылатын талаптарға өзгерістер мен толықтырулар енгізеді. Бұл жаңартылған талаптар «Ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдар тізбесіне қосу үшін ғылыми басылымдарға қойылатын талаптарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 12 қаңтардағы №20 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы «Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрінің 2024 жылғы 14 маусымдағы №295 бұйрығының» ережелерімен негізделген.

Журналдың тақырыптық бағыттары:

- Мемлекет пен құқықтың жалпы теориясы. Мемлекет және құқық тарихы.
- Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық және процесс.
- Азаматтық құқық және процесс. Еңбек құқығы. Білім беру құқығы.
- Қылмыстық құқық және процесс. Криминология. Криминалистика.

Редакциялық алқа материалдардың мынадай түрлерін қарайды:

- ғылыми мақалалар;
- ғылыми форумдардың (халықаралық және республикалық конференциялар, дөңгелек үстелдер, ғылыми семинарлар) материалдары бойынша тақырыптық шолулар;
- ірі жарияланымдарға рецензиялар (монографиялар, оқулықтар, академиялық курстар);
- көрнекті отандық құқықтанушы ғалымдар мен практиктерге қатысты немесе олардың құқық теориясы мен тәжірибесінің өзекті мәселелері бойынша сұхбаттары;
- редакцияға хат және оларға жауаптар.

Журналда бұрын жарияланған мақалаларға сілтеме жасау қажет, Scopus және Web of Science базаларында индекстелген журналдарда жарияланған дереккөздерге сілтеме жасау құпталады. Бір автор үшін өзіне-өзі сілтеме жасауға бір мақалада екі реттен артық емес жол беріледі.

Бір автор мақаланы бірлесіп жазған жағдайларды қоспағанда, бір нөмірде бірнеше мақала жариялай алмайды. Төрт адамнан аспайтын бірлескен авторлыққа рұқсат етіледі. Редакциялық алқа бір автордың (авторлар тобының) бір атаумен журналдың келесі үш санынан аспайтын мақалалар сериясын жариялауға келісім беруге құқылы.

Жариялауға қабылданған мақалаларға DOI (The Digital Object Identifier – ғылыми жарияланымның міндетті Халықаралық цифрлық идентификаторы) беріледі. Әр мақала анықтамалық мәліметтермен бірге жүреді: «Дәйексөз үшін».

Мақала оқылып, мұқият өңделуі керек (журнал әдеби редакциялауды жүзеге асырмайды), әйтпесе мақала қабылданбайды. Автордың келісімінсіз шағын техникалық редакциялау мүмкін. Редакциялық алқа мақаланы рецензенттердің ескертулері бойынша пысықтауға қайтаруға құқылы. Мерзімдері анық бұзылған ескертулер жойылған кезде редакциялық алқа жариялау мерзімдерін неғұрлым кеш мерзімге ауыстыруға құқылы.

Студенттердің, магистранттардың мақалалары ұсынылған жұмыстың мазмұны мен сапасына дербес жауапты болатын ғылыми жетекші туралы деректер көрсетілген жағдайда қабылданады.

Ұсынылған мақала бұрын өзге басылымда жарияланбауы тиіс. Атаулары, FXTAP және ЭОК зерттеудің бағыты мен мазмұнына, сондай-ақ Журналдың құрылымында таңдалған бағытқа сәйкес келуі тиіс. Жарияланатын мақаланың тақырыбы өзекті, мазмұны жаңашыл-дығымен ерекшеленуі, дәлелді авторлық қорытындыларды қамтуы тиіс, пайдаланылған әдебиеттер соңғы 5-7 жылда жарияланған дереккөздердің кемінде 50%-нан тұруы тиіс. Тарихи-құқықтық экскурсы бар жарияланымдар бұған жатпайды.

Ғылыми мақаланың құрылымы:

- атауы;
- аңдатпа;
- түйін сөздер;
- кіріспе;
- материалдар мен әдістер;
- нәтижелері және талқылау;
- қорытынды;
- қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса);
- әдебиеттер тізімі.

Мақаланың атауы анық және қысқа болуы керек, оқырманды мазмұнға мүмкіндігінше дәл бағыттауы керек. Оқырман іздеуі мен таңдауына кедергі келтіретін белгілі бір бағдарларсыз аморфты атаулар алынып тасталады (мысалы, «... туралы заңнаманың кейбір мәселелері», «... мәселелері туралы сұраққа», «... туралы жеке жазбалар» және т.б.).

Аңдатпа мынадай құрылымға сәйкес келуі тиіс: жарияланымның түрін көрсету (мақала, шолу, ескерту, рецензия, редакцияға хат және оған жауап); зерттеудің мәні; зерттеудің пайдаланылған әдістері; неғұрлым маңызды нәтижелер мен олардың мәні.

Түйін сөздер: 5-7 сөз немесе сөз тіркестері - мәтінді іздеуді жеңілдету және жарияланымның пәндік саласын анықтау мақсатында таңдалады,

Кіріспе зерттеудің өзектілігін, мақсаты мен міндеттерін, таңдалған әдіснаманы, сондай-ақ өзінің зерттеуі мен шешімін талап ететін проблеманың қалыптасуына әкелген алғышарттарды қысқаша баяндауға арналған. Кіріспеде қалыптасқан проблемалық жағдайдың табиғатын түсіндіретін қысқаша тарихи-құқықтық экскурсияға жол беріледі. Кіріспенің көлемі екі беттен аспауы тиіс.

Материалдар мен әдістер пайдаланылған деректер көздерін (мақсатты зерттеулер нәтижелері бойынша ғылыми есептер, ресми статистика көздері, әлеуметтік сауалнама деректері, мұрағаттық материалдар, бағдарламалар, жобалар, тұжырымдамалар, нормативтік және баяндау көздері, ҚР Конституциялық Сотының (Кеңесінің) және ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары, қолжазба ескерткіштері және т.б.) көрсетуі тиіс. Зерттеу әдістері әдіснамаға сәйкес келуі, оларды таңдау мақсаты мен зерттелетін және шешілетін проблемаларға сәйкестік дәрежесі көрсетілуі қажет.

Нәтижелер мен талқылаулар (қажет болған жағдайда нәтижелер дербес құрылымдық құрам-дас ретінде талқылаудан бөлек ұсынылуы мүмкін) зерттеу барысын баяндауға, дәлелдеу базасын құруға, ұсынылатын болжамдарды негіздеуге және дәлелдеуге, проблеманың мәніне әртүрлі көзқарастардың дау себептерін түсіндіруге, осы мәселе бойынша өз ұстанымын қорғауға арналған.

Қорытындыда ғылыми проблеманы шешудің мәні мен ұсынылып отырған шешімді тәжірибеде қолдану мүмкіндігінің саласы дәйекті және қысқаша баяндалуы тиіс.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Егер жарияланымды дайындау кезінде мемлекеттік грант, шетелдік немесе отандық әріптестік, қоғамдық қор және т.б. негізінде қаржылық қолдау көрсетілген жағдайда қаржыландыру туралы ақпарат орналастырылады.

Әдебиеттер тізімі тек баяндау сипатындағы қайнар көздерден тұрады. Нормативтік-құқықтық актілерге (заңдарға, халықаралық шарттарға, конвенцияларға, пактілерге, мемлекеттік бағдарламаларға, ведомстволық актілерге, мемлекеттік тұжырымдамаларға, үкіметтік қаулыларға, Бас Прокурордың актілеріне, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының (Кеңесінің) және Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларына, мұрағаттарға) сілтемелер парақшада келтіріледі және әдебиеттердің жалпы тізіміне енгізілмейді.

Барлық мақалалар журнал сайты арқылы қабылданады. Сайтта тіркелу арқылы мақаланы жариялауға өтінімді жүктей аласыз:

<https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home>

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақалаларды жариялауға қабылдау үшін ұсыну тәртібі:

Бірінші қадам: мақаланың мәтіні Журналдың сайтындағы жеке кабинетке жүктеледі.

Екінші қадам: мақала мәтіні толық көлемде PDF пішімінде плагиаттың бар-жоғын тексеру үшін жүктеледі.

Үшінші қадам: рецензиялау үшін мақала аты-жөні көрсетілмей және MS Word пішіміндегі аффилиациясыз жүктеледі.

Төртінші қадам: мақала мақұлданғаннан және оны жариялауға қабылдағаннан кейін корреспонденттік авторға төлем жасау үшін хабарлама және банк шотының деректемелері жіберілетін болады.

Мақалаларды ресімдеуге қойылатын талаптар

- жоғарғы сол жақ бұрышында бас әріптермен - ЭОЖ, ХҒТАР (Халықаралық ғылыми-техникалық ақпарат рубрикаторы);

- автордың ТАӘ жолы, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, жұмыс орны арқылы - б символ-дық шегініспен сол жақ шетімен түзету;

- ортада мақала атауы арқылы БАС ӘРІПТЕРМЕН (жартылай қалың қаріппен - үш тілде: мақала тілінде, орыс, ағылшын);

- бір жолдан кейін аңдатпа (көлемі - 120 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес);

- бір жолдан кейін түйін сөздер (5-7 сөзден немесе сөз тіркестерінен артық емес);

- аңдатпа және түйінді сөздер - үш тілде: мақала тілінде, орыс және ағылшын тілдерінде;

- бір жолдан кейін - мәтін;

- әдебиеттер тізімі (тек баяндау дереккөздер үшін) - қаріп-курсив.

- Мақаланың көлемі - аңдатпаны, түйін сөздерді және әдебиеттер тізімін есептемегенде 12 беттен аспайды (ең аз көлемі - 5 бет). Ерекше жағдайларда көлем 15-17 бетке дейін ұлғайтылуы мүмкін.

- Мәтін Word 97-2003 редакторында теріледі.

- Times New Roman қарпі.

- Кегль - 14.

- Жоларалық интервал - 1,0.

- Поля: 20x20x20x20 (мм).

- Әдебиетке сілтемелер: дәйексөз ретімен төрт бұрышты жақшада: [1, 57 б.] - «1» - дәйексөз көзінің реттік нөмірі, «57-бет» - бетті және оның нөмірін көрсету.

- Нормативтік құқықтық актілерге және баяндау дереккөздерге жатпайтын өзге де дереккөздерге сілтемелер символдар жүйесі арқылы реттік нөмірін белгілей отырып, кіші жолақта (кегл - 10) беріледі (мысалы: мәтінде – «Мемлекеттік бағдарлама туралы» ҚР Үкіметінің қаулысы «... № ...¹»; «Мемлекеттік бағдарлама туралы» ¹... - Қазақстан Республикасы Үкіметінің № ...//https:// ...).

Әдебиеттің қосымша қосымша тізімдері роман әліпбиінде ресімделеді (References); сайтта орыс тілін латын әліпбиіне транслитерациялау бағдарламасын пайдалану ұсынылады <http://translit.ru>.

Көлемі 10 беттен аспайтын жарияланым құны - 5 000,00 теңге (пошта шығыстарын есептемегенде).

Мақаланы ресімдеу үлгісі

ХҒТАР 10.79.01

ӘОЖ 343.1

Т.Б. Хведелидзе¹, Э.П. Кенжибекова^{1*}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ САРАПТАМАСЫ ОБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЗАҢСЫЗ МАНИПУЛЯЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Қазақстанда цифрлық технологияларды енгізудің бірден бір дәлелі болып 2017-2022 жылдар аралығына бағытталған 2017 жыл 12 желтоқсанындағы «Цифрлы Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру табылады... (120 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес)

Түйін сөздер: (5-7 сөз немесе сөз тіркестері) қылмыстық істер бойынша дәлелдеу, ақпараттық-байланыс технологиялар, сот сараптамасы, арнайы ғылыми білімдер, киберқауіпсіздік, мәліметтер базасына рұқсатсыз қол жеткізу.

Т.Б. Хведелидзе¹, Э.П. Кенжибекова¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, danaestai@mail.ru)

НЕПРАВОМЕРНЫЕ МАНИПУЛЯЦИИ ЦИФРОВЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ КАК ОБЪЕКТЫ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Аннотация

Внедрение в Казахстане цифровых технологий является одним из результатов реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года, рассчитанной на период 2017-2022 гг.... (не менее 120 и не более 300 слов)

Ключевые слова: (5-7 слов или словосочетаний) доказывание по уголовным делам, информационно-коммуникационные технологии, судебная экспертиза, специальные научные знания, кибербезопасность, несанкционированный доступ к базам данных.

Т.В. Khvedelidze¹, Е.Р. Kenzhebekova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, danaestai@mail.ru)

UNLAWFUL MANIPULATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES AS OBJECTS OF FORENSIC EXPERTISE IN CRIMINAL CASES

Abstract

The introduction of digital technologies in Kazakhstan is one of the results of the implementation of the State Programme 'Digital Kazakhstan' dated 12 December 2017, designed for the period 2017-2022... (not less than 120 and not more than 300 words)

Key words: (5-7 words or collocations) evidence in criminal cases, information and communication technologies, forensic expertise, special scientific knowledge, cyber security, unauthorised access to databases.

Kіріспе

Цифрлық трансформацияның, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарында көзделген құжат болды....

Материалдар мен әдістер

Авторлар ресми статистиканың деректерін, қаралып отырған проблемаға тікелей қатысы бар нормативтік құқықтық актілердің, үкіметтік құжаттардың мәтіндерін пайдаланды. Зерттеудің негізгі әдіснамасы ретінде дамуда, серпінде ғылыми және қолданбалы проблеманы қарастыруға мүмкіндік беретін диалектикалық тәсіл таңдалды. Аталған әдіснама шегінде құқықтық зерттеулер саласында дәстүрлі әдістер қолданылды: логикалық-құқықтық талдау, салыстырмалы құқықтану, баянды деректерді сыни талдау.

Нәтижелер және талқылаулар

Қазақстан цифрлық технологияларды құру, қоғамдық қатынастардың орасан зор спектрін компьютерлендіру ісінде жоғары нәтижелерге қол жеткізді. Бұл туралы елдің осы бағыттағы жетістіктерін сипаттайтын ресми құжаттар көрсетеді. Айталық, 2022 жылғы жағдай бойынша Қазақстанда АКТ саласында 10 989 ІТ-компания жұмыс істеген [1].

Қорытынды

1. Әлеуметтік практикаға жаппай енгізу жағдайында ақпараттық-коммуникациялық технологияларға заңсыз қол жеткізу қаупінің дәрежесі тұрақты өсу үрдісіне ие....

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Борчашвили И. Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан / Под общей редакцией А.К.Дәуілбаева. В двух томах. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.

3 Руденкова Ю.С., Хазиев Ш.Н., Усов А.И. Искусственный интеллект и судебная компьютерно-техническая экспертиза [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvennyy-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tehnicheskaya-ekspertiza/> (дата обращения: 16.11.2024.).

References:

1 Borchashvili I. Sh. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan / Pod obshhej redakciej A.K.Daulbaeva. V dvuh tomah. Osobennaja chast' (tom 2). – Almaty: Zheti Zharzy, 2015. – 1120 s.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.

3 Rudenkova Ju.S., Haziev Sh.N., Usov A.I. Iskusstvennyj intellekt i sudebnaja komp'juterno-tehnicheskaja jekspertiza [Jelektron. resurs]. – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvennyy-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tehnicheskaya-ekspertiza/> (data obrashhenija: 16.11.2024.).

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Факультет истории и права НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая» принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №1, 2022 года издания «Хабаршы / Вестник», Серия «Юриспруденция».

Начиная с №2 (80) 2025 г. редакционная коллегия вносит изменения и дополнения в требования, предъявляемые к статьям, представленным для опубликования. Эти обновленные требования обусловлены положениями приказа Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 14 июня 2024 года №295 «О внесении изменений в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 января 2016 года №20 «Об утверждении требований к научным изданиям для включения их в перечень изданий, рекомендуемых для публикации результатов научной деятельности».

Тематические направления журнала:

- Общая теория государства и права;
- Конституционное право. Административное право и процесс;
- Гражданское право и процесс. Трудовое право. Образовательное право;
- Уголовное право и процесс. Криминология. Криминалистика.

Редакционная коллегия рассматривает следующие виды материалов:

- научные статьи;
- тематические обзоры по материалам научных форумов (международных и республиканских конференций, круглых столов, научных семинаров);
- рецензии на крупные публикации (монографии, учебники, академические курсы);
- персоналии в отношении выдающихся отечественных ученых-правоведов и практиков или их интервью по актуальным вопросам теории и практики права;
- письма в редакцию и ответы на них.

Поощряется цитирование статей, ранее опубликованных в Журнале, приветствуется цитирование источников, опубликованных в журналах, индексируемых в базах Scopus и Web of Science. Самоцитирование для одного автора допускается не более двух раз в одной статье.

Один автор не может публиковать более одной статьи в одном номере, за исключением случаев представления статьи в соавторстве. Разрешается соавторство не более четырех человек. Редколлегия вправе дать согласие на опубликование серии статей одного автора (группы авторов) под одним названием не более, чем в трех следующих друг за другом номерах Журнала.

Статьям, принятым к опубликованию, присваивается DOI (The Digital Object Identifier – обязательный международный цифровой идентификатор научной публикации). Каждая статья сопровождается справочными данными: «Для цитирования».

Статья должна быть вычитана и тщательно отредактирована (журнал не осуществляет литературного редактирования), в противном случае статья подлежит отклонению. Возможно небольшое техническое редактирование без согласования с автором. Редколлегия вправе вернуть статью на доработку по замечаниям рецензентов. При устранении замечаний с явным нарушением сроков редколлегия вправе перенести сроки опубликования на более поздние.

Статьи студентов, магистрантов принимаются при условии указания данных о научном руководителе, который несет персональную ответственность за содержание и качество представленной работы.

Представленная статья не должна быть ранее опубликована в ином издании. Название, МРНТИ и УДК должны соответствовать направлению и содержанию исследования, а также избранному направлению в структуре Журнала. Тематика публикуемой статьи должна быть

актуальной, содержание отличаться новизной, включать аргументированные авторские выводы, использованная литература должна состоять не менее чем на 50% из источников, опубликованных за последние 5-7 лет. Исключения составляют публикации, содержащие историко-правовой экскурс.

Структура научной статьи включает:

- название;
- аннотацию;
- ключевые слова;
- введение;
- материалы и методы;
- результаты и обсуждение;
- заключение;
- информацию о финансировании (при наличии);
- список литературы.

Название публикации должно быть четким и лаконичным, максимально точно ориентирующим читателя на содержание. Исключаются аморфные названия без определенных ориентиров, препятствующих читательскому поиску и выбору (например, «Некоторые вопросы законодательства о ...», «К вопросу о проблемах ...», «Отдельные заметки по поводу ...» и т.п.).

Аннотация должна соответствовать следующей структуре: указание на тип публикации (статья, обзор, заметка, рецензия, письмо в редакцию и ответ на него); суть исследования; использованные методы исследования; наиболее важные результаты и их значение.

Ключевые слова: 5 - 7 слов или словосочетаний - подбираются с целью облегчения поиска текста и определения предметной области публикации,

Введение предназначено для краткого изложения актуальности, цели и задач исследования, избранной методологии, а также предпосылок, которые повлекли формирование проблемы, требующей своего исследования и разрешения. Во введении допускается краткий историко-правовой экскурс, объясняющий природу создавшейся проблемной ситуации. Объем введения не должен превышать двух страниц.

Материалы и методы должны отражать источники использованных данных (научные отчеты по результатам целевых исследований, официальные источники статистики, данные социальных опросов, архивные материалы, программы, проекты, концепции, нормативные и нарративные источники, нормативные постановления Конституционного Суда (Совета) РК и Верховного Суда РК, рукописные памятники и т. п.). Методы исследования должны соответствовать методологии, перечислены с указанием цели их выбора и степени соответствия исследуемым и решаемым проблемам.

Результаты и обсуждение (при необходимости результаты могут быть представлены отдельно от обсуждения как самостоятельные структурные составляющие) предназначены для изложения хода исследования, выстраивания аргументационной базы, обоснования и доказывания выдвигаемых гипотез, объяснения причин спорности разных точек зрения на сущность проблемы, отстаивание собственной позиции по данному вопросу.

Заключение должно содержать последовательное и краткое изложение сущности решения научной проблемы и области возможного практического применения предлагаемого решения.

Информация о финансировании размещается в том случае, если при подготовке публикации была оказана финансовая поддержка на основании государственного гранта, зарубежного или отечественного партнерства, общественного фонда и т.д.

Список литературы состоит только из источников нарративного характера. Ссылки на нормативно-правовые акты (законы, международные договоры, конвенции, пакты, государственные программы, ведомственные акты, государственные концепции, правительственные постановления, акты Генерального Прокурора, нормативные постановления Конституционного Суда (Совета) и Верховного Суда РК, архивы) приводятся постранично в подстрочнике и в общий список литературы не включаются.

Все статьи принимаются через сайт журнала. Вы можете загрузить заявку на публикацию статьи через регистрацию на сайте:

<https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home>

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

Порядок представления статей для приема к публикации

Шаг первый: текст статьи загружается в личном кабинете на сайте Журнала.

Шаг второй: текст статьи в полном объеме в формате PDF загружается для проверки на наличие заимствований.

Шаг третий: для рецензирования статья загружается без указания ФИО и аффилиации в формате MS Word.

Шаг четвертый: после одобрения статьи и ее приема к публикации корреспондирующему автору будут высланы уведомление и реквизиты банковского счета для оплаты.

Требования к оформлению статей

- в левом верхнем углу прописными буквами – МРНТИ, УДК (Международный рубрикатор научно-технической информации);

- через строку ФИО автора, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;

- через строку название статьи по центру ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом – на трех языках: языке статьи, русском, английском);

- через строку аннотация (объем – не менее 120 и не более 300 слов);

- через строку ключевые слова (не более 5-7 слов или словосочетаний);

- аннотация и ключевые слова – на трех языках: языке статьи, русском и английском;

- через строку - текст;

- через строку список литературы (только для нарративных источников) – шрифт-курсив.

- Объем статьи – не более 12 страниц без учета аннотации, ключевых слов и списка литературы (минимальный объем – 5 страниц). В исключительных случаях объем может быть увеличен до 15-17 страниц.

- Текст набирается в редакторе Word 97-2003.

- Шрифт Times New Roman.

- Кегль – 14.

- Межстрочный интервал – 1,0.

- Поля: 20x20x20x20 (мм).

- Ссылки на литературу: последовательно в порядке цитирования в квадратных скобках: [1, с. 57] – «1» - порядковый номер источника цитирования, «с. 57» - указание на страницу и ее номер.

- Ссылки на нормативные правовые акты и иные источники, не относящиеся к нарративным источникам, даются в подстрочнике (кегель – 10) с обозначением порядкового номера через систему символов (например: в тексте – «постановление Правительства РК «О государственной программе ...» от ... № ...¹»; в подстрочнике – «¹ О государственной программе... - утверждено постановлением Правительства РК от ... № ...//https:// ...).

Пристатейные списки литературы оформляются в романском алфавите (References); рекомендуется использование программы транслитерации русского языка в латиницу на сайте <http://translit.ru>.

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 5 000,00 тенге (без учета почтовых расходов).

Образец оформления статьи

МРНТИ 10.79.01

УДК 343.1

*Т.Б. Хведелидзе ¹ , Э.П. Кенжибекова ^{1*} *
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ САРАПТАМАСЫ ОБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЗАҢСЫЗ МАНИПУЛЯЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Қазақстанда цифрлық технологияларды енгізудің бірден бір дәлелі болып 2017-2022 жылдар аралығына бағытталған 2017 жыл 12 желтоқсанындағы «Цифрлы Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру табылады... (көлемі - 120 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес)

Түйін сөздер: (5-7 сөз немесе сөз тіркестері) қылмыстық істер бойынша дәлелдеу, ақпараттық-байланыс технологиялар, сот сараптамасы, арнайы ғылыми білімдер, киберқауіпсіздік, мәліметтер базасына рұқсатсыз қол жеткізу.

Т.Б. Хведелидзе ¹, Э.П.Кенжибекова ¹
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, danaestai@mail.ru)

НЕПРАВОМЕРНЫЕ МАНИПУЛЯЦИИ ЦИФРОВЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ КАК ОБЪЕКТЫ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Аннотация

Внедрение в Казахстане цифровых технологий является одним из результатов реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года, рассчитанной на период 2017-2022 гг.... (не менее 120 и не более 300 слов)

Ключевые слова: (5-7 слов или словосочетаний) доказывание по уголовным делам, информационно-коммуникационные технологии, судебная экспертиза, специальные научные знания, кибербезопасность, несанкционированный доступ к базам данных.

T.B. Khvedelidze¹, E.P. Kenzhebekova¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, danaestai@mail.ru)

UNLAWFUL MANIPULATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES AS OBJECTS OF FORENSIC EXPERTISE IN CRIMINAL CASES

Abstract

The introduction of digital technologies in Kazakhstan is one of the results of the implementation of the State Programme 'Digital Kazakhstan' dated 12 December 2017, designed for the period 2017-2022... (not less than 120 and not more than 300 words)

Key words: (5-7 words or collocations) evidence in criminal cases, information and communication technologies, forensic expertise, special scientific knowledge, cyber security, unauthorised access to databases.

Введение

Принятая Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы была документом, предусмотренным Национальным планом развития Республики Казахстан до 2025 года . . . . .

Материалы и методы

Авторами использованы данные официальной статистики, тексты нормативных правовых актов, правительственных документов, имеющих непосредственное отношение к рассматриваемой проблеме. В качестве основной методологии исследования избран диалектический подход, который позволяет рассматривать научную и прикладную проблему в динамике, в развитии. В пределах названной методологии применены традиционные методы в области правовых исследований: логико-правовой анализ, сравнительное правоведение, критический анализ нарративных источников.

Результаты и обсуждение

Казахстан достиг высоких результатов в деле создания цифровых технологий, компьютеризации огромного спектра общественных отношений. Об этом говорят официальные документы, описывающие достижения страны в этом направлении. Так, утверждается, что по состоянию на 2022 год в Казахстане в области ИКТ функционировало 10 989 IT-компаний [1].

Заключение

1. В условиях повсеместного внедрения в социальную практику цифровых технологий степень угроз неправомерного доступа к информационно-коммуникационным технологиям обладает устойчивой тенденцией роста. . . . .

Список использованной литературы:

1 Борчаивили И. Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан / Под общей редакцией А.К.Даулбаева. В двух томах. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.

3 Руденкова Ю.С., Хазиев Ш.Н., Усов А.И. Искусственный интеллект и судебная компьютерно-техническая экспертиза [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvennyu-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tekhnicheskaya-ekspertiza/> (дата обращения: 16.11.2024.).

References:

1 Borchashvili I. Sh. *Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan / Pod obshhej redakciej A.K.Daulbaeva. V dvuh tomah. Osobennaja chast' (tom 2).* – Almaty: Zheti Zharzy, 2015. – 1120 s.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. *Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.*

3 Rudenkova Ju.S., Haziev Sh.N., Usov A.I. *Iskusstvennyj intellekt i sudebnaja komp'yuterno-tehnicheskaja jekspertiza [Jelektron. resurs].* – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvenny-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tehnicheskaya-ekspertiza/> (data obrashhenija: 16.11.2024.).

**ҰСЫНЫСТАР ҮШІН
ДЛЯ ЗАМЕТОК**

**ҰСЫНЫСТАР ҮШІН
ДЛЯ ЗАМЕТОК**